

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**SAHAFLAR ŞEYHİZÂDE MEHMED ES'AD EFENDİ'NİN EL-VİRDÜ'L-
MÜFÎD FÎ ŞERHİ'T-TECVÎD İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adem ÇATAL

DANIŞMAN: Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

**YALOVA
HAZİRAN-2022**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

SAHAFLAR ŞEYHİZÂDE MEHMED ES‘AD EFENDİ’NİN EL-VİRDÜ’L-
MÜFÎD FÎ ŞERHİ’T-TECVÎD İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adem ÇATAL
207213020

DANIŞMAN: Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

YALOVA
HAZİRAN-2022

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “**SAHAFLAR ŞEYHİZÂDE MEHMED ES‘AD EFENDİ’NİN EL-VİRDÜ’L-MÜFÎD FÎ ŞERHİ’T-TECVÎD İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)**” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları, akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Adem ÇATAL

ÖNSÖZ

Bizleri Kur'ân ilimleriyle meşgul eden Allah'a hamd ve sena olsun. Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulduğu üzere kendisine Allâh'ın ve meleklerinin salât-ü selâmda bulunduğu, Hz. Muhammed'e (s.a.v) sâlat ve selâm olsun.

Diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi Kur'ânî ilimlerden olan kıraat ve tecvid sahasında da Arapça ve Osmanlıca birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden bir kısmı diğerlerine kaynaklık yapacak seviyede genişliğe sahiptir. Örneğin Ebû 'Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Taḥdîd fî 'l-itkân ve 't-tecvîd*'i, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *er-Ri'âye*'si, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*'i ile *Mukaddimetü'l-Cezerî*'si ve Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) *Hırzû'l-emânî ve vehû 't-tehânî*'si bu tür eserlerdendir. Bahsi geçen bu telifler içerisinde Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî'nin mezkûr kitapları ile Abdurrahman el-Karabâşî (ö. 904/1498)'nin *Karabaş Tecvidi* ve Birgivî'nin *ed-Dürrü'l-yetîm fî 'ilmi't-tecvîd*'i, Osmanlı medreselerinde kıraat ve tecvid alanında ders kitabı olarak okutulmuştur.

Osmanlıca yazılan ve hacmi küçük olan eserlerin geneli birbirinin benzeri olup bunlar *Karabaş Tecvidi*'nin şerhi niteliğindedir. Bu tür eserlerde tecvîd konuları Kur'ân okumaya yeni başlayan kimselere kolaylık sağlaması açısından kısa ve öz olarak kaleme alınmıştır. Bu tarz teliflere de daha ziyade Birgivî'nin *ed-Dürrü'l-yetîm* isimli eseri kaynaklık yapmıştır. Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi, teze konu olan *el-Virdü'l-müfîd fî şerhi't-tecvîd* eserinde bu duruma dikkat çekerek eserinin *Karabaş Tecvidi*'nin şerhi niteliğinde olsa da dolaylı olarak *ed-Dürrü'l-yetîm*'in bir şerhi olduğunu zikretmiştir. Mehmed Es'ad Efendi (ö. 1789/1848), Abdurrahman el-Karabâşî tarafından Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan *Karabaş Tecvidi*'ni yine Osmanlı Türkçesi'yle *el-Virdü'l-müfîd fî şerhi't-tecvîd* ismiyle şerh etmiştir.

Bu çalışmanın Kur'ân ilimlerinden kıraat ve tecvîd ile meşgul olanlara katkıda bulunmasını yüce Allah'tan niyaz ederim. Bu tezin oluşturulması sırasında bizlere ziyadesiyle katkı sunan, danışmanım Doç. Dr. Ahmet Gökdemir hocamıza, katkılarıyla bizlere yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bağcıvan ile Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Uğur'a, transkripsiyon ve eser incelemesi çalışmalarında bizlere çok büyük emek veren Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi eğitim görevlisi kıymetli hocamız Murat Sefiloğlu'na teşekkürlerimi sunar, Yüce Allah'tan ömürlerine bereket vermesini niyaz ederim. Ayrıca üzerimizde çok kıymetli emekleri bulunan hafızlık hocam abim Fazlı Çatal ile bugüne kadar tedrisatından geçtiğimiz tüm hocalarımıza teşekkürü bir borç addederim. Bu çalışma süresinde zor zamanlarda bana sabır göstererek destek olan eşime, kızlarım ve oğluma teşekkür ederim.

Gayret bizden, muvaffakiyet yalnız Allah'tandır.

Haziran-2022

Adem ÇATAL

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
ÖZET	xiii
ABSTRACT	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı.....	1
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği.....	1
1.4. Tezin Yöntemi ve Kaynakları	1
2. MEHMED ES‘AD EFENDİ’NİN HAYATI.....	3
2.1. İsmi ve Unvanları	3
2.2. Doğum Yeri ve Tarihi.....	3
2.3. Ailesi.....	4
2.4. İlmî Kişiliği	5
2.5. Yapmış Olduğu Görevler.....	5
2.6. Es‘ad Efendi’nin Şahsiyeti.....	8
2.7. Es‘ad Efendi’nin Üslûbu.....	9
2.8. Kütüphanesi.....	10
2.9. Vefatı	11
2.10. Mehmed Es‘ad Efendi’nin Eserleri	11
2.10.1. Tarihe dair eserleri	11
2.10.2. Edebiyata dair eserleri	15
2.10.3. Diğer eserleri ve risâleleri.....	18
2.10.4. Diğer risâleler.....	20
3. MEHMED ES‘AD EFENDİ’NİN “EL-VİRDÜL MÜFİD FÎ ŞERHİ’T- TECVÎD” İSİMLİ ESERİNİN İNCELENMESİ	23
3.1. Eserin İsmi	23
3.2. Eserin Nüshaları	23
3.3. Eserin Fiziksel Yapısı	23

3.4. Eserin Kapsadığı Konular.....	24
3.4.1. Giriş	24
3.4.2. Tecvîd'in lügat ve ıstılah anlamları	25
3.4.3. Harflerin sıfatları	26
3.4.4. Aslî med (المد الاصلي)	57
3.4.5. Fer'î med (المد الفرعي).....	62
3.4.7. Kıraat imamaları.....	83
3.4.8. Tenvîn ve nûn-u sâkinin halleri.....	85
3.4.9. Sâkin mîm (م)'in halleri.....	101
3.4.10. Bâb-ı idğâm-ı mütecaniseyn (باب ادغام متجانسين)	103
3.4.11. Bâb-ı idğâm-ı mütekâribeyn (باب ادغام متقاربين)	106
3.4.12. Bâb-ı idğâm-ı şemsiyye (باب ادغام شمسية)	108
3.4.13. Bâb-ı İzhâr-ı kameriyye (باب اظهار قمرية)	109
3.4.14. Bâb-ı kalkale (باب قلقة)	110
3.4.15. Bâb-ı hükmü'r-râ (باب حكم الراء).....	111
3.4.16. Bâb-ı lafzatullâh (باب لفظة الله)	118
3.4.17. Bâbü'z- zamîr (باب الضمير)	119
3.4.18. Bâbü's-sekte (باب السكتة).....	123
3.4.19. Hâ-i sekt (هاء السكتة)	125
3.4.20. Bâbü'l-vakf (باب الوقف)	127
3.4.21. Bâbü'l-imâle (باب الامالة)	131
3.4.22. Bâbü't-teshîl (باب التسهيل)	132
3.4.23. el-Hâtime fî'l-lahn (الخاتمة فى اللحن)	133
3.4.24. Kur'ân-ı Kerîm harflerinin okunuşunda yapılan hatalar.....	137
3.4.25. Tetimme (Sonsöz).....	141
4. ES'AD EFENDİ'NİN <i>EL-VİRDÜ'L-MÜFÎD FÎ ŞERHİ'T-TECVÎD</i> İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU	143
5. SONUÇ	187
KAYNAKLAR	189
ÖZGEÇMİŞ	195

KISALTMALAR LİSTESİ

Bk.	: Bakınız
Blm.	: Bölüm
Çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: <i>Diyanet İslâm Ansiklopedisi</i>
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
<i>İA</i>	: <i>İslâm Ansiklopedisi</i>
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
Ra	: Radıyallâhü anhü, anhâ, anhümâ, anhüm.
S.	: Sayı
Sav	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
TY	: Türkçe Yazmalar
v.dğr.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
y.y.	: Yayın Yeri Yok
Yay.	: Yayınevi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Çeviri Yazı Alfabesi	143
---	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Mahreç Tablosu.....	41
Şekil 4.1. Mahreç Şekli (Transkripsiyon)	148

SAHAFLAR ŞEYHİZÂDE MEHMED ES'AD EFENDİ'NİN EL-VİRDÜ'L-MÜFÎD FÎ ŞERHİ'T-TECVÎD İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)

ÖZET

“Sahaflar Şeyhizâde” mahlasıyla iştihar olmuş ve ailesi Malatya’nın Arapkir beldesinin Nerdübanlı kazasından İstanbul’a göç etmiş Mehmed Es’ad Efendi, babasının Mısır ve Kudüs kadılığı vazifeleri esnasında yanında bulunmuş, burada Arapça öğrenmiş, babası ve farklı hocalardan çeşitli alanlarda dersler almıştır. Osmanlı döneminde vak’anüvislik gibi birçok makamda önemli görevlerde bulunmuş Es’ad Efendi, çeşitli alanlarda kıymetli eserler kaleme almıştır. Onun tecvîd ilmi alanında kaleme almış olduğu *el-Virdü'l-müfid fî Şerhi't-Tecvîd* adlı risâlesi de bahsi geçen teliflerdendir. Bu eser, Birgivî (ö. 981/1573)’nin *ed-Dürrü'l-Yetîm* isimli eserin şerhi niteliğindeki Abdurrahman el-Karabâşî (ö. 904/1498)’ye ait *Karabaş Tecvîdi*’nin açıklaması mahiyetindedir. Müellif, söz konusu telifinde, *Karabaş Tecvîdi*’ne ait olan kısımları parantez içerisinde bırakarak diğer kısımlarda eseri açıklama yoluna gitmiştir. Ayrıca o, *Karabaş Tecvîdi*’nde bulunmayan vakf, imâle, lahn gibi tecvîdin önemli konularını da risâlesine ilave ederek eserini ele almıştır. Bu çalışmadaki amaç, bahsi geçen eserin transkripsiyon ve incelemesini yapmak suretiyle ilim âleminin istifadesine sunmaktır.

Müellif ve zikredilen eserini konu alan çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. İlk bölümde eserin müellifi Mehmed Es’ad Efendi’nin hayatı incelenmiştir. İkinci bölümde müellifin teze konu olan *el-Virdü'l-müfid fî Şerhi't-Tecvîd* isimli eserindeki konular, klasik eserlerle son dönem kıraat ve tecvîd telifleri aracılığıyla açıklandıktan sonra Es’ad Efendi’nin bu konular hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Tezin üçüncü ve son bölümünde *DİA* çeviri yazı alfabesi dikkate alınarak eserin transkripsiyon metnine yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise söz konusu eserin kapsadığı mevzular ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak eserin Kur’ân eğitimine katacağı değerler ortaya konulmuştur. Böylece çalışmanın, bu sahada icra edilecek akademik çalışmalara kaynaklık yapmasına olanak sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tecvid, Şeyhizâde, Es’ad Efendi, Karabaş.

SAHAFLAR SEYHİZÂDE MEHMED ES'AD EFENDİ'S WORK TITLED EL-VİRDÜ'L-MUFÎD FÎ ŞERHİ'T-TECVÎD (REVIEW-TEXT)

ABSTRACT

Mehmed Es'ad Efendi, who was famous with the pseudonym "Sahaflar Şeyhizade" and immigrated to Istanbul from the Nerdübanlı district of the town of Malatya, will not be with him as judge of Egypt and Jerusalem. One of these works is *el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd*, which he wrote in the field of qiraat and tajweed. This work is an explanation of the *Karabaş Tajweed* of Abdurrahman al-Karabâşî (d. 904/1498), which is the commentary of Birgivî's (d. 981/1573) work named *ed-Dürri'l-Yetîm*. In his work, the author left the parts of the *Karabaş Tajweed* in parentheses and tried to explain the work in other parts. Finally, he dealt with the important issues of tajweed such as vakf, imâle and lahn, which are not included in the *Karabaş Tajweed*.

The study, which is about the author and his work, consists of an introduction, three main sections and a conclusion. In the first part, the life of Mehmed Es'ad Efendi, the author of the work, has been examined. In the second part, after the subjects in the author's work called *el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd*, which is the subject of the thesis, are explained through classical works and recent recitation and tajweed works, Es'ad Efendi's different views on these issues are mentioned. In the third and last part of the thesis, the transcription text of the work is given, taking into account the DIA translation script. In the conclusion part, a general evaluation about the subjects covered by the work in question is made and the values that the work will add to the education of the Qur'an are presented. Thus, it was possible for the study to be a source for academic studies to be carried out in this field.

Keywords: Qiraat, Tajweed, Şeyhizade, Es'ad Efendi, Karabaş.

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Tezin konusunu; “Sahaflar Şeyhizâde” unvanlı Mehmed Es‘ad Efendi ve onun Kur‘ân‘ı okumaya başlayan öğrencilere kolaylık sağlaması amacıyla kaleme aldığı “*el-Virdü‘l-müfîd fî Şerhi‘t-Tecvîd*” adlı eseri oluşturmaktadır. Eser, Osmanlı döneminin meşhur tecvîdlerinden Karabaş Tecvîdi‘nin şerhi mahiyetinde olup mezkûr ilme dair kıymetli bilgiler içermektedir. Bu bağlamda belirlenen hedefler ışığında müellifin hayatı ve “*el-Virdü‘l-Müfîd fî Şerhi‘t-Tecvîd*” adlı eseri, çalışmanın ana kapsamını oluşturacaktır.

1.2. Tezin Amacı

Bu araştırmanın hedefi müellife ve eserlerine değinerek tanınmasına katkı sunmak; yine transkripsiyonu ve incelemesini yapmak suretiyle teze konu olan “*el-Virdü‘l-müfîd fî Şerhi‘t-Tecvîd*” adlı telifini açığa çıkarmaktır. Bu çerçevede müellifin teze konu olan eserinin kapsadığı konular, klasiklerle bugünün eserlerinden istifade edilerek, açıklanmıştır. Bununla birlikte mezkûr risâle, transkripsiyon edilerek ilim camiasının faydasına sunulmuştur.

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Eser; Es‘ad Efendi‘nin hayatı, ilmî kişiliği, ailesi, içerisinde yaşamış olduğu dönem, üstlenmiş olduğu vazifeler, kaleme almış olduğu eserlerle *Karabaş Tecvîdi*‘ne yapmış olduğu “*el-Virdü‘l-Müfîd fî Şerhi‘t-Tecvîd*” adlı şerhindeki konuları içermektedir. Eserde parantez içerisine alınmış kısımlar *Karabaş Tecvîdi*‘ndeki bilgiler olup, parantez dışındaki yerler ise müellifin bu verilere dair yapmış olduğu açıklamalardır.

1.4. Tezin Yöntemi ve Kaynakları

Eserin muhtevasının iyi bir şekilde idrak edilebilmesi ve ölçümlenebilmesi adına, ilk olarak müellifinin ve kaleme alındığı dönemin iyi bilinmesinin gerekliliği inancıyla, eserin incelenmesine geçilmeden, evvela müellifin hayatı ile diğer telifleri ele alınmıştır. Daha sonra tezin konusunu oluşturan eserin kapsadığı bahisler; kıraat ve tecvîdle ilgili ilk dönem klasik eserlerle son dönemde kaleme alınmış teliflerden

istifade edilmek suretiyle açıklanmış, ardından bu mevzûlara dair Es‘ad Efendi’nin yorumları verilmiştir.

Tezin oluşturulması esnasında faydalanılan kaynakların başında bilhassa Kur’ân ve Hz. Muhammed Mustafâ’nın (s.a.v) hadîs-i şerîflerini konu edinen kitaplarla kıraat ve tecvîde dair oluşturulmuş temel kaynaklar yer almaktadır. Bunların yanında ihtiyaca binaen gerekli lügatlerden ve Türkiye Diyanet Vakfı’na ait *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* maddelerinden yararlanılmıştır. Aynı zamanda konuyla ilgili kıraat ve tecvîd ilmiyle ilgili yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerine de yer yer atıfta bulunulmuştur. Özellikle de Es‘ad Efendi’nin hayatına dair Ziya Yılmaz’ın “*Vak‘a-nüvîs Es‘ad Efendi Tarihi*” isimli eserine çokça müracaat edilmiştir.

2. MEHMED ES'AD EFENDİ'NİN HAYATI

2.1. İsmi ve Unvanları

XIX. asrın ünlü âlim ve şairlerinden, Sahaflar Şeyhizâde ismiyle tanınmış, kıymetli ilmî ve mülkî görevleri yerine getirmiş olan Mehmed Es'ad Efendi; şiirlerinde Es'ad mahlasını, çalışmaya konu olan eserinde ise Seyyid Hüseyin Hamdi ismini kullanmıştır. Kaynaklarda geçtiği üzere Es'ad Efendi, babasının Sahaflar şeyhi olması sebebiyle Sahaflar Şeyhizâde,¹ üstlenmiş olduğu görevlerden dolayı da Vak'a-nüvis, Nakîbü'l-eşrâf ve Ma'ârif Nâzırı gibi unvanlarla anılmıştır.²

2.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Mehmed Es'ad Efendi, 18 Rebîülevvel 1204 (6 Aralık 1789) yılında İstanbul'da Ayasofya civarında bir evde doğmuştur.³ Kaynaklar Es'ad Efendi'nin doğum tarihini genellikle 1201 (1786/87) olarak vermektedir.⁴ Bazı eserlerde bu tarih, 1200 (1785/86) olarak verilmiştir.⁵

¹ Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer* isimli eserinde "Sahaflar Şeyhi-zâde" ismini kullanmıştır. Bk. Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer* (İstanbul: Matbaa-i Süleyman Efendi, 1876), 3.

² Es'ad Efendi, *Münşeât*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Blm., 3847), 17b-18a; Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nukabâ*, haz. Fatih Köksal (Sivas: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1998), 121; Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Osav Yayınları, 2000), XL, XLIV, XLV; M. Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, haz. Mustafa Ergün v.dğr., (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2002), 3.

³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, çev. M. Ali Yekta Saraç (Ankara: Tüba yayınları, 2016), 3/956; Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/341-345; Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschte der Osmanischen Dichtkunst*, (Pesth: 1828), 4/463. Hammer'in vermiş olduğu tarihin tercih ediliş nedeni, Es'ad Efendi'nin sağlığı yerindeyken yazılmış olan bu eserde verilmiş olan bilgilerin bizzat Es'ad Efendi'den alınmış olma ihtimalinin yüksek olmasındandır. Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki burada hicrî yılın milâdî karşılığı 6 Aralık 1790 tarihi verilerek hata edilmiştir. Ziya Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi (Sahaflar şeyhi-zâde Seyyid Mehmed) Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1984), 2; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 384; Talip Ayar, *Sahhâflar Şeyhi-Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "Üss-i zafer" Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 6.

⁴ Fatî, *Tezkire* (İstanbul, 1271), 13; Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nukabâ*, 57; Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şuarâ* (İstanbul, 1290), 41; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/323; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi (Sahaflar şeyhi-zâde Seyyid Mehmed)*, 2.

⁵ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Lütî* (İstanbul: Sabah Matbaası, 1328), 8/163.

2.3. Ailesi

Mehmed Es'ad Efendi'nin aslı, Malatya'nın Arapkir Beldesi'ne bağlı olan Nerdübanlı (Nerbanlı) Köyü'ndendir.⁶ Esad Efendi, kökeninin Malatya'da bulunan Seyyid Battal Gazi'nin amcası Hüseyin Gazi'ye değin ulaştığını belirterek, seyyid olduğunu ifade etmektedir.⁷ Es'ad Efendi'nin dedesinin babasının ismi Mansur, dedesinin ismi ise Abdullah olup⁸ ailesi (1151/1738) yılında İstanbul'a göç etmiş ve Ayasofya yakınlarına yerleşmiştir. Dedesinin, İstanbul'a geldikten sonra Ayasofya Camii'nin avlusunda tesbih satışı ile meşgul olduğu bilinmektedir. Daha sonra âhirete irtihal eden Abdullah Efendi, Üsküdar'da bulunan Karacaahmet Mezarlığı'na defnolunmuştur.⁹ Babası Ahmed Efendi ise Malatya'nın Arapkir Beldesi'nde Patrona Halil İsyanı'ndan hemen önce 1143/1730 yılında doğmuştur. O, İstanbul'a göç ettikten sonra, öğrenimi sırasında kitap satışı ile de meşgul olmuş ve Sahaflar şeyhi olmuştur. Kendisi bu sebeple "Sahaflar Şeyhi" diye anılmış, buna binaen Es'ad Efendi de Sahaflar Şeyhizâde unvanı ile meşhur olmuştur. 1176/1763'te hac farîzasını ifa eden Ahmed Efendi, 1183/1769 yılında ruûs sınavından geçmiş ve müderris olmuştur. O, öğretmenlikte, 1 Zilkâde 1199'da (5 Eylül 1785) Sahn-ı Semân rütbesine, 12 Rebîulevvel 1200 (13 Ocak 1786) senesinde ise İbtidâ-i Altmışlı rütbesine terfi etmiştir.¹⁰ Ahmed Efendi, 1211/1796 yılında Kudüs Kadısı olmuş, bir yıllık görevden sonra İstanbul'a geri dönmüştür. 1218/1803'te Mısır Kadılığına atanan Ahmed Efendi, bir yıl sonunda Medine kadılığı görevine giderken binmiş olduğu geminin, 12 Ramazan 1219'da (15 Aralık 1804) Süveyş kanalında batması sebebiyle boğularak âhirete irtihal etmiştir.¹¹ İlim sahibi olan Ahmed Efendi'nin birtakım tercümelere bulunmaktadır.¹²

⁶ Es'ad Efendi, *Münşeât* (Es'ad Efendi, 3874), 40b; Merdivenli (Nerdibanlı) bk. M. Münir Aktepe, "Esad Efendi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940/1988), 4/363; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Hayatı ve Eserleri*, 2-3.

⁷ Es'ad Efendi, *Münşeât* (Es'ad Efendi Blm., 3874), 40b.

⁸ Es'ad Efendi, *Divân-ı Es'ad*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Blm., 3852), 98a.

⁹ Es'ad Efendi, *Münşeât* (Es'ad Efendi Blm., 3874), 35b.

¹⁰ *Me'mûrîn-i 'İlmiyye Defteri* (Ankara: Millet Ktp., Ali Emîrî Müteferrik Blm., 72), 49b; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Hayatı ve Eserleri*, 3.

¹¹ Es'ad Efendi, *Münşeât* (Es'ad Efendi, 3874), 35b; Hammer, *Geschte der Osmanischen Dichtkunst*, 4/463; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XXXVIII.

¹² Şeyh Ya'kûb b. Şeyh Mustafa el-Celvetî'nin Hz. Muhammed'e (s.a.v) salavatın faziletleri hakkında yazdığı *Vesîletü'l-'uzmâ ilâ Hazreti'l-Müctebâ* isimli eserin tercümesi için bk. Şeyh Ya'kûb b. Şeyh

Es'ad Efendi, Büyük Fuad Paşa'nın (1815-1869) annesi ve Keçecizâde İzzet Molla'nın eşi Hîbetullâh Hanım'ın kız kardeşi ile evlenmiştir.¹³ Es'ad Efendi'nin annesinin ismi Emetullah, kardeşlerinin adları ise Şerife Sâliha, Süleyman Râşid ve Mehmed Feyzullah'tır. Es'ad Efendi'nin çocukları da Ahmed Ziyâeddîn, Râmiye, Sâmiye, Hatice Mes'adet, Âişe, Fâtıma ve Mecnûne'dir. Es'ad Efendi'nin çocuklarından Mahmedet isimli kızı ve kardeşi başmüevvid Mustafa Râşid Efendi veba hastalığından vefat etmiştir.¹⁴

2.4. İlmî Kişiliği

Sahaflar şeyhi olan babasının, Kudüs ve Mısır Kadılıkları görevlerini sürdürdüğü esnada yanında olan Mehmed Es'ad Efendi, bulunduğu yerlerde Arapça öğrenmiş, babasından ve çeşitli hocalardan dersler almıştır. Babası Ahmed Efendi'nin, Medine kadılığı görevini yerine getirmek için Hicaz'a giderken binmiş olduğu gemide, Es'ad Efendi ve kardeşinin oğlu, Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Abdurrahman Efendi de yanında bulunmuştur. Binmiş oldukları geminin Süveyş'te 12 Ramazan'da 1291 (15 Aralık 1804) batması sonucu babası boğularak vefat etmiştir.¹⁵ Başından geçen deniz kazasından sonra İstanbul'a dönen Es'ad Efendi, Hâlet Efendi'ye intisap etmiş ve eğitimini sürdürmüştür.¹⁶

2.5. Yapmış Olduğu Görevler

Es'ad Efendi, henüz on sekiz yaşında olduğu sırada 12 Rebîülevvel 1223'te (8 Mayıs 1808) ruûs imtihanında başarılı olmuş ve İbtidâ-i Hâric seviyesiyle müderrisliğe adım

Mustafa el-Celvetî, *Vesiletü'l- 'uzmâ ilâ Hazreti'l-Müctebâ* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Blm.), 285.

¹³ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, 2/729.

¹⁴ Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 14.

¹⁵ Yilmazer, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XXXVIII.

¹⁶ Birtakım kaynaklarda Es'ad Efendi'nin Galata Mevlevîhânesi'nde bulunan Hâlet Efendi'ye (1760-1823) intisâb ettiği açıklansa da onun Mevlevî tarikatına bağlı olduğuna dair başka bilgi bulunmamaktadır. Tam aksine Es'ad Efendi'nin, Hâlet Efendi'nin dönemin hükümdarı Sultan II. Mahmud'a "Devlet ve Saltanat için zararlıdır" diye eleştiride bulunduğu Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye (1778-1826) yazmış olduğu şiirleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Es'ad Efendi'nin yazmış olduğu şiirlerinden yola çıkarak onun Nakşibendî tarikatına müntesip olduğu daha doğru bir yaklaşım olmaktadır. Cemâleddin Efendi, *Âyine-i Zurefâ* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314), 89; Yilmazer, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XXXIX.

atmıştır.¹⁷ O, 11 Şevvâl 1225 (9 Kasım 1810) tarihinde Hareket-i Hâric, 1 Cemâziyelevvel 1228'de (2 Mayıs 1813) İbtidâ-i Dâhil, 13 Muharrem 1231'de (15 Aralık 1815) Hareket-i Dâhil ve 19 Muharrem 1235'te ise (7 Kasım 1819) Mûsile-i Sahn mertebelerine terfî etmiştir. Bu görevlere yükselmesine karşın Es'ad Efendi, ailesinin maişetini sağlama hususunda darlığa uğrayınca; müderrisliği bırakarak, 1817 yılında Adapazarı Nâipliği'nde, 1819 tarihinde Meşihat Mektupçuluğu Yamaklığı'nda ve farklı yerlerde nâiplik görevlerinde bulunmuştur.¹⁸ Bunlar arasında 1236 (1820/21) yılı başlarında yürüttüğü Kütahya ve üç yıla yakın nâiplikte bulunduğu Birgi şehri de bulunmaktadır. O, buradaki görevinin ardından İstanbul'a dönmüş¹⁹ ve bir yıl İstanbul Mahkemesi Vekâyi' Kâtipliği, ardından da 11 Rebûlâhîr 1240'tan (3 Aralık 1824) itibaren Dakîk Kapanı (Unkapanı) Nâipliği görevinde bulunmuştur.²⁰

Es'ad Efendi'nin müderrislikte yükselmesine gelince o, 12 Zilkâde 1241'de (18 Haziran 1826), *Târihi* 'nin ilk cildini oluşturan “vuku‘atın” bir seneliğini kaleme alıp dönemin Padişahı II. Mahmud'a sunmuştur. Bunun üzerine kendisine on bin kuruş atıyye verilmiş; ayrıca onun 12 Zilhicce 1241'de (18 Temmuz 1826) Sahn-ı Semân mertebesinde olan ilmiye rütbesi, hakkında “Evvelîn-i pâye-i iltifât-ı pâdişâhânedir” sözleri söylenerek, “Hareket-i Altmışlı”ya terfî ettirilmiştir.²¹ Bunun ardından yeniçeriliğin kaldırılmasını konu edinen *Üss-i zafer* isimli eserinin tamamlanmasından hemen önce ilmiye pâyesi “Hâmise-i Süleymâniye” rütbesine yükseltilmiştir.²² Bunun ardından eserin müsveddelerini Sultan'a sunması üzerine, bu olayda emeği de olduğundan, Es'ad Efendi'ye Evkâf Müfettişliği ve geçici olmak üzere “Üsküdar Mahreci” pâyesi verilmiştir.²³

¹⁷ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 384.

¹⁸ Aktepe, “Es'ad Efendi”, *İA*, 4/363-364.

¹⁹ Es'ad Efendi, *Mektebü'l-edeb* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., 201), 70b-71a.

²⁰ Es'ad Efendi, *Mektebü'l-edeb* (Yazma Bağışlar Blm., 201), 108b-151a; Es'ad Efendi, *Tarih-i Es'ad* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY Blm., 6004), 78a; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XL.

²¹ Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, 257; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XLI; Aktepe, “Es'ad Efendi”, *İA*, 4/363.

²² Bekir Kütükoğlu, “Vekâyi'nüvis”, *İA* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940/1988), 12/2, 282.

²³ Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, 257-258; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XLI.

Es'ad Efendi'nin yapmış olduğu diğer vazifeler; vak'anüvislik,²⁴ ordu kadılığı,²⁵ takvimhâne ve tabhâne-i âmire nâzirliği,²⁶ İstanbul kadılığı ve İran Sefirliği,²⁷ Nakîbüleşraflık,²⁸ Rumeli Kazaskerliği²⁹ ve Maârif nâzirliğidir.³⁰

²⁴ Es'ad Efendi'nin, İstanbul Mahkemesi Vekâyi' Kâtipliği görevini icra ettiği sırada vak'anüvis olan Şânîzâde Atâullah, dönemin âlimlerinin, bilhassa Hekimbaşı Behçet Efendi'nin çekememezliğine maruz kalmış ve Bektaşilik iftirasıyla vak'anüvislik görevinden alınmıştır. Bunun üzerine Şânîzâde'den boşalan makama tayin edilmek üzere faklı isimler üzerinde durulmuş ve sonuç itibarıyla, Es'ad Efendi'nin Şânîzâde'nin yerine getirilmesi uygun görülmüştür. Es'ad Efendi, 15 Safer 1241 (29 Eylül 1825)'de şer'î davalara bakmak üzere Bâbîâlî'de bulunduğu esnada, vak'anüvisliğe tayin edilmiş ve kendisine sadrazamın makamında hil'at giydirilmiştir. Es'ad Efendi, bu görevi ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Konuyla ilgili bk. Kütükoğlu "Vekâyi'nüvis", *İA*, 12/2, 282; Es'ad Efendi, *Tarih-i Es'ad* (TY Blm., 6005), 20b; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1309), 12/131; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/322.

²⁵ Es'ad Efendi, 6 Ağustos 1828 tarihinde Rus cephesine sevk edilen Selim Mehmed Paşa kumandanlığındaki ikinci orduya, 24 Muharrem 1244'te (8 Ağustos 1828) "Edirne Kadılığı" pâyesiyile ordu kadısı olarak tayin edilmiştir. Bu vazife için de kendisine 50 kese akçe harcırah verilmiştir. Es'ad Efendi, Ordu'nun İstanbul'dan hareket etmesinden (24 Ağustos 1828) Şumnu'ya ulaşınca kadarki süre zarfında meydana gelen olayları kaydetmiştir. Ancak İzzet Mehmed Paşa, ondan memnun olmadığından, Es'ad Efendi'nin yerine Çerkeşli Mehmed Efendi görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Es'ad Efendi kendi uhdesinde olan vak'anüvislik görevini icra etmek üzere tekrar İstanbul'a çağırılmıştır. Ordu Kadılığı görevinden alınan Es'ad Efendi, aynı yıl içerisinde 1 Rebülevvel 1244'te (11 Eylül 1828) Üsküdar kadılığına getirilmiştir. Bu görevinin bir yıl sonra nihayete ermesi üzerine, kendisine 23 Rebülevvel 1245'te (22 Eylül 1829) Mekke pâyesi, arpalık olmak üzere ise Yalakâbâd (Yalova) verilmiştir. Buna ilaveten Es'ad Efendi, 1831'de yapılması kararlaştırılan nüfus sayımında Sofya ve civarındaki sayım ile görevlendirilmiştir. Konuyla ilgili bk. Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1290), 1/207, 3/142-143; *Me'mûrîn-i 'İlmiyye Defteri* (Ali Emîrî Müteferrik Blm., 57), 73a; Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nukabâ*, 58.

²⁶ Dönemin sultanı II. Mahmud tarafından Türkçe bir gazete çıkarılması emredilmiştir. Sultanın emri üzerine Kapıcıbaşı Musa Ağa'nın konağı satın alınmış ve burada Takvimhâne ismiyle bir matbaa kurulmuştur. Birinci nüshası 25 Cemâziyelevvel 1247'de (3 Kasım 1831) burada oluşturulan ilk Türkçe gazete olan Takvîm-i Vekâyi'in nâzirliğine ve başyazarlığına ise Es'ad Efendi getirilmiştir. Konuyla alakalı bk. Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, 3/156-157, 169; Cemâleddin Efendi, *Âyîne-i Zurefâ*, 79; Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, 4/363.

²⁷ Es'ad Efendi, 11 Muharrem 1249'da (31 Mayıs 1833) "İstanbul Kadısı" pâyeliğini, Edremit, Sakız ve Yalakâbâd (Yalova) arpalıkları ile almıştır. Dolayısıyla Es'ad Efendi, 1 Cemâziyelevvel 1250 (5 Eylül 1834) tarihinde kendisine verilmiş olan vak'anüvislik ve Takvimhâne nezareti gibi vazifeleri de devam ettirmekle beraber İstanbul kadılığı görevine getirilmiştir. O, işinin normal süresi sona erince, dört ay uzatmayla, Ramazan 1251 (Aralık 1835) tarihine kadar İstanbul kadılığını sürdürmüştür. Aynı zamanda Es'ad Efendi'ye 13 Cemâziyelevvel 1251'de (7 Eylül 1835) "Anadolu Kazaskerliği" pâyesi (Sakız Arpalığı) ve büyük elçilik unvanı verilmiş ve kendisi Feth Ali Şah'ın oğlu Mehmed Şah'ın tahta çıkışını kutlamak üzere sefir olarak İran'a tayin edilmiştir. Bunun üzerine yapmakta olduğu görevlere vekiller tayin edilen Es'ad Efendi, 23 Cemâziyelâhir 1251'de (16 Aralık 1835) huzura çağırılmış ve burada kendisine kazaskerlik yapanlara mahsus olan nişan takdim edilmiştir. Bunun akabinde o, bir yıl sonra sefirlik görevini yerine getirip Ramazan ayında (1252/1836) İstanbul'a dönmüştür. Konuya dair bk. *Me'mûrîn-i 'İlmiyye Defteri* (Ali Emîrî Müteferrik Blm., 57), 96a; Ahmed Lütfi, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 5/855; *Takvîm-i Vekayi'*, sayı 113, 114, 115, 141, 158; Es'ad Efendi, *Mektebü'l-edeb*, (Yazma Bağışlar Blm., 201), 215b; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308-1311), 1/339.

²⁸ Dönemin Nakîbü'l-Eşrâf'ı Abdürrahim Efendi'nin hastalığı sebebiyle, bir süre onun görevini vekâleten idare eden Es'ad Efendi; Abdürrahim Efendi'nin hayatını kaybetmesi üzerine, 17 Cemâziyelâhir 1257'de (6 Ağustos 1841) asaleten Nakîbü'l-Eşraflık görevine getirilmiş; ölümüne kadar bu görevi yerine getirmiştir. Konuyla alakalı bk. Ahmet Rıfat, *Devhatü'n-nukabâ*, 120-121.

2.6. Es'ad Efendi'nin Şahsiyeti

Tarihi kaynaklar, Es'ad Efendi'nin; zayıf bünyesi olan, hitabet yeteneğine sahip, çok zeki, her işten anlayan, zamanını araştırma, okuma ve yazmaya ayırmış âlim ve faziletli bir zat olduğunu belirtmektedir.³¹ Eserleri incelendiğinde, onun, dönemindeki dinî, ahlâkî, siyâsî, askerî, idârî ve sosyal konulardaki gelişmelere kayıtsız kalmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Es'ad Efendi'nin gelişen meseleler hususunda görüşler beyan ettiği ve böylece kamuoyunu yönlendirmede oldukça etkin bir rol aldığı görülmektedir. Örneğin o, yeniçeriliğin kaldırılması esnasında, ismi sıkça anılan ve hizmeti görülen bir kişilik olarak görülmektedir. Bu sırada İstanbul Mahkemesi'nde vekâyi' kâtibi ve vak'anüvis olan Es'ad Efendi, 18 Şevval 1241 (25 Mayıs 1826) tarihinde Eşkinici Teşkilatı'nın kurulması kararının alındığı toplantıda yer almıştır. Bahsi geçen görüşmede onun, Şeyhülislâm Kadızâde Tâhir Efendi'nin emriyle, bu teşkilat için kaleme almış olduğu hüccet, İslâm Konağı'ndaki toplantıda bizzat kendisi tarafından okunmuştur. Ağa Kapusu'nda, aynı zamanda, ocaklı bir kişiye okuması için verilen Eşkinici Layihası,³² ocaklı tarafından düzgün okunamaması üzerine, Es'ad

²⁹ Daha önce pâyesini almış olan Es'ad Efendi, 1 Cemâziyelevvel 1259 (30 Mayıs 1843) tarihinde Rumeli kazaskerliği görevine getirilmiştir. O, bir yıllık sürenin ardından beş ay daha Ramazan'ın (1260/13 Ekim 1844) sonuna kadar kazaskerlik görevinde kalmıştır. Bk. Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XLIV.

³⁰ Es'ad Efendi, Rumeli kazaskerliği görevinden sonra bilgili kişilerden oluşan ve sıbyan okullarının ıslahı için Bâbîâlî'de kurulan geçici meclise üye tayin edilmiştir (1261/1845). O, üye seçildikten bir yıl sonra ise Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'ye tayin edilmiştir. Bu esnada 1261 (1845) tarihinde kurulan İdâdi teşkilâtı ile Sultan II. Mahmud döneminde kurulan Rüşdiye ve İlk Mektepler'in, zamanın yeni şartlarına göre düzenlenmesi zaruret halini almıştır. Dolayısıyla ilk defa bu eğitim kurumlarının tamamını idare edecek yeni bir nezaret olan Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti oluşturulmuştur. Oluşturulan bu nezaretin başına ise Es'ad Efendi atanmıştır. Böylece bulunduğu makam itibarıyla tarihte ilk defa "Maarif Nâzırı" unvanını alan kişi Es'ad Efendi olmuştur. Bir yıl kadar bu görevi sürdüren Es'ad Efendi, gerek bu görevi derece itibarıyla düşük görmesi, gerek başkalarının reyî altında hareket etmek istememesi ve gerekse hastalıklı bir bünyeye sahip olmasından dolayı, böylesine meşguliyeti çok olan bir işe güç yetiremeyeceğini belirterek, görevinden affını istemiştir. Bunun üzerine o, 18 Muharrem 1264'te (1 Ocak 1848) makam olarak daha yüksek, meşguliyet itibarıyla de daha az olan Meclis-i Maârif-i Umûmiyye Reisliği'ne tayin edilmiştir. Bk. Şeref, *Tarih-i Lütîfî*, 8/19; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/339; İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 4/137, 491; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1978), 10/396, 11/124; Ahmet Rifat, *Devhatü'n-nukabâ*, 59.

³¹ Şeref, *Tarih-i Lütîfî*, 8/164; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/323; Cemâleddin Efendi, *Âyine-i Zurefâ*, 81.

³² Arapça kökenli olan kelime "düşünülen bir şeyin yazı ortamına aktarılması anlamına gelmektedir". Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "Lâyiha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/116-117.

Efendi tarafından yeniden okunmuştur.³³ Daha sonra, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması kararı alınınca, ferman, Beylikci Pertev Efendi tarafından hazırlanmış ve Sadrazam'ın emriyle 11 Zilkade 1241 (17 Haziran 1826) tarihinde Sultan Ahmed Camii'nde, yine Es'ad Efendi tarafından okunmuştur. O gün caminin minberine çıkan Es'ad Efendi, evvelâ burada asılı olan sancağın ucunu öpmüş, yeniçeriliğin kaldırıldığını bildiren fermanı okuduktan sonra tekrar sancağı öperek minberden inmiştir.³⁴

2.7. Es'ad Efendi'nin Üslûbu

Es'ad Efendi'nin eserlerinin sayısı, kendisinin velûd bir şair³⁵ ve yazar olduğunu³⁶ göstermektedir.

Büyük bölümü yazma olması nedeniyle yeterince incelenemediği düşünülen Es'ad Efendi'nin eserlerindeki en hâkim özelliğin, eski eserlerin özelliklerini taşıyan, ağır bir üslûba sahip olduğu söylenmektedir.³⁷ Hatta II. Mahmud'un Rumeli'ye yaptığı seyahat sebebiyle, o vakit *Takvîm-i Vekâyî* nâzırı olan Es'ad Efendi'nin gazete için kaleme aldığı hülâsada kullandığı çetr (çadır), gerdûne (araba), tevsen (hırçın at) vb.

³³ Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, 15, 33-35; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943), 1/535, 607.

³⁴ Es'ad Efendi, *Üss-i zafer*, 103-106; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları*, 1/555, 607; Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütüfi*, 1/142.

³⁵ Divan şiirinin neredeyse her çeşidinde eserler ortaya koyan Es'ad Efendi güçlü bir şair olarak görülmemektedir. Es'ad Efendi, çığır açmış bir şair olmamakla birlikte çağdaşı Hammer'in onu tanıtır, şiirlerinden örnekleri Almanca'ya tercüme etmesi dikkate şayan bir durumdur. Müellifin bazı şiirlerinin antolojilerde de yer buluyor olması kendisi hakkında yapılan değerlendirmelerin çok da haklı tarafının olmadığını göstermektedir. Konuyla ilgili bk. Ergun, *Türk Şairleri*, 3/1338; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XCII.

³⁶ Es'ad Efendi hakkında yapılan değerlendirmeler daha ziyade nesir kategorisindeki eserlerine yöneliktir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: "Görmüş olduğu kuvvetli medrese tahsili ve Arap-Acem edebiyatlarını iyi bilmesi bakımından eski Şark fikirlerine şiddetle bağlılığı pek tabîi olan Es'ad Efendi'nin bu manalı satırları, kendisinin millî lisan ve edebiyat mefhumlarını, Arap halk şiirleriyle mukayese etmek suretiyle olsa bile çok iyi kavradığını, gelecek için adeta program çizmiş olduğunu çok güzel ve çok açık gösteriyor. Ondan önce bu fikri böyle, adeta açık bir nazariye şeklinde ortaya koyan olmamıştır. Bu itibarla Mustazraf mütercimi Millî Lisan ve Edebiyat cereyanının adeta ilk nazariyecisi gibi göstermek yanlış bir iddia sayılmaz." Nihad Sami Banarlı, Es'ad Efendi'yi, XIX. yüzyılın başlarında nesir alanındaki Mahallileşme Cereyanı'nın önemli bir temsilcisi görmekte; Türkçe'deki yalın dile ve halk lisanına doğru yönelişin zaruri sebeplerini gösteren, adeta nesirde yalınlığın kurallarını bina eden bir şahıs olarak sunmaktadır. Es'ad Efendi'nin dilde yalınlığın ilk nazariyecisi olabileceğine dair en kuvvetli deliller *Şâhidü'l-müverrihîn* isimli eserinde yapmış olduğu mülâhazalardır. Nitekim o, tarih düşürme hususunda bilgiler verirken, Türkçe'nin yazımı hakkında da teklifler sunmaktadır. Kouya dair bk. Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, 298; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Yayınları, 1993), 3/387-389; Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, 115; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 3/842.

³⁷ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 5/385.

kelimeler, II. Mahmud'un dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine II. Mahmud, "Güzel ve sanatlı kaleme alındığına diyecek yok ise de bu gibi umuma neşr olunacak şeylerde yazılacak lafızlar, herkesin anlayabileceği surette olmak lazımdır" diyerek, bu kelimelerin yerine Türkçe karşılıklarının kullanılmasını istemiştir.³⁸ Belki bu sebepten olsa gerek, Es'ad Efendi'nin *Takvîm-i Vekâyi'* nâzırlığı görevinden ayrıldıktan sonra daha sade yazıldığı görülmektedir.³⁹ Nitekim o, hayatının son dönemlerinde çeşitli dini meselelerde halkı bilgilendirmek için yazmış olduğu risâlelerde, üslûbunun ağır olduğunu kabul etmekte ve sade yazmak istediğini belirtmektedir.

2.8. Kütüphanesi

Es'ad Efendi'nin günümüzde ilim çevrelerinde tanınmasına vesile olan, yazmış olduğu farklı eserlerden ziyade gerçekten kıymetli ve nadide eserlerden vakfetmiş olduğu kitaplarıdır. Zira kitap toplamaya ciddi anlamda merakı olan Es'ad Efendi, hayatı boyunca topladığı 4000'e yakın kitabı, 29 Cemâziyelâhir 1261'de (5 Temmuz 1845) düzenlemiş olduğu vakfiye ile bağışlamış⁴⁰ ve ilim camiasının istifadesine sunmuştur.

Es'ad Efendi, kütüphanesinin inşasına İstanbul Sultanahmet'te Yerebatan Caddesi'ndeki konağının yakınında kendi imkanları ile başlamıştır. Ancak kütüphane, binası tamamlanamadığı için hemen faaliyete girememiş, daha sonra kendisine verilen 30.000 kuruşluk atıyye ile 1848'de tamamlanabilmiştir. Dolayısıyla kütüphanenin inşası vefatından kısa zaman önce tamamlanabilmiştir.⁴¹

Esad Efendi'nin Yerebatan Sarayı yakınında kurmuş olduğu Kütüphane (1262/1845-1846), tarih ve edebiyat konulu kitaplar açısından zengin bir koleksiyona sahiptir. Kütüphanenin 1300/1882 tarihinde basılan kataloğunda mevcudunun 3943 olduğu görülmektedir.⁴²

³⁸ Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfî*, 5/90.

³⁹ Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, 100.

⁴⁰ 1261'de düzenlenen vakfiyenin metni, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Daire Başkanlığı, 632 numaralı defterin 406. sayfasındadır. bk. Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* (Ankara: Vakıflar, 1983), 165.

⁴¹ Şeref, *Tarih-i Lütfî*, 8/164.

⁴² İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphanecilik Geleneği", *Yeni Türkiye Dergisi*, 6/34 (Temmuz-Ağustos 2000), 68.

Bugün 3719’u yazma 555’i basma olarak 4274 esere sahiplik yapan Es’ad Efendi Kütüphanesi, bilhassa kıymetli yazma tarih ve edebiyat eserleri noktasında İstanbul’un sayılı kütüphanelerinden biri olarak tanınmıştır.⁴³ Örneğin; dünyada yalnız iki nüshası bulunan, Topçular Kâtibi Abdülkadir’in Osmanlı Tarihi ile ilgili eseri burada bulunmaktadır.⁴⁴

Aradan geçen zamanın ardından kütüphanenin bulunduğu yol genişletilmiş, bunun üzerine kütüphane, Süleymaniye Kütüphanesi’ne nakledilmiş ve burada ayrı bir koleksiyon olmak üzere istifadeye sunulmuştur.⁴⁵ Günümüzde kütüphane binası, halıcı dükkânı olarak kullanılmaktadır.⁴⁶

2.9. Vefatı

Es’ad Efendi, rahatsızlığı sebebiyle getirildiği, mevki daha yüksek ve meşguliyeti daha az olan Meclis-i Maârif-i Umûmiyye Reisliği, onun nihai görevi olmuştur. Hastalığı giderek ilerleyen Es’ad Efendi, 4 Safer 1264’te (11 Ocak 1848) salı gecesi saat 08.30 sularında hayatını kaybetmiştir. Es’ad Efendi’nin cenaze namazı, çarşamba günü dönemin ileri gelenlerinin katılımıyla Sultan Ahmed Camii’nde kılınmış; naaşı, İstanbul Yerebatan’da yaptırdığı kütüphanenin bahçesine defnedilmiştir.⁴⁷

2.10. Mehmed Es’ad Efendi’nin Eserleri

Bu kısımda Mehmed Es’ad Efendi’nin tarihe ve edebiyata dair telifleri ile diğer eser ve risâleleri hakkında bilgi verilecektir.

2.10.1. Tarihe dair eserleri

2.10.1.1. *Târih-i Es’ad*

Târih-i Es’ad, Muharrem 1237-Zilhicce 1241 (Eylül 1281-Temmuz 1826) yılları arasında meydana gelen olayları kapsamaktadır. İki cilt şeklinde oluşturulan eserin İstanbul’da bulunan kütüphanelerde çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır.

⁴³ Tuba Çavdar Karatepe, “Esad Efendi Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/347.

⁴⁴ Yılmaz, *Vak’a-nüvis Es’ad Efendi Tarihi*, XCV.

⁴⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/340.

⁴⁶ Karatepe, “Esad Efendi Kütüphanesi”, *DİA*, 11/347.

⁴⁷ Rıfat Efendi, *Devhatü’n-nukabâ*, 59; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/322.

Muhtemelen II. Mahmud'a sunulan nüshalar İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıt altına alınanlardır (TY, nr. 6002-6005). Es'ad Efendi'nin şahsi kütüphanesi ile (nr. 2084), Millet Kütüphanesi'ndeki (Ali Emîri, nr. 49) nüshalar, eserin ilk cildini oluşturan 1237-1240 yılları olaylarını, İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 2391) ve Millet Kütüphanesi'nde bulunan (Ali Emîri, Tarih, nr. 50) nüshalar ise eserin ikinci cildini oluşturan 1241 olaylarını kapsamaktadır. Son nüshada ilaveten dâhiliye kâtibi Abdürrezzâk Bâhir Efendi'nin hâşiyeleri ve zeyli bulunmaktadır. Bahsi geçen eserin noksan nüshaları ise Es'ad Efendi'nin kendi kütüphanesi (nr. 2083), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 158, 1203, 2467), Bayezid Devlet (Veliyyüddîn Efendi, Cevdet Paşa, nr. 135) ve Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîri, Tarih, nr. 51) bulunmaktadır. Ayrıca eserin Viyana'da Nationalbibliothek'te ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunların haricinde eserin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de (Yıldız Esas Evrakı, Ks. 33, Evr. 55, Zrf. 73, Kar. 90'da Cevdet Evrakı arasında) eksik nüshaları mevcuttur.⁴⁸ Ziya Yılmaz tarafından, farklı nüshaları karşılaştırılmak suretiyle, eserin metin tesisi gerçekleştirilmiş ve mezkûr telif, bugünün harflerine dönüştürülerek ilim dünyasının faydasına sunulmuştur.⁴⁹

2.10.1.2. *Üss-i Zafer*

İsmi, ebced sistemine göre 1241 (1826) senesini belirten *Üss-i Zafer*, Eşkinici Teşkilatı'nın oluşturulması ile askeri sahada gerçekleştirilen yeniliklerle yeniçeriliğin lağvedilmesi vak'asının öncesi, oluşumu ve sonrasını ele almaktadır. Eser buna ilaveten, Bektâşîlik hakkında malumat verip, Bektâşî tekkelerinin kapatılması hususu üzerinde durmakta, nihayetinde de daha çok bu durumla alakalı padişahın yaptığı lütuf, tevcih ve görevden almalardan bahsetmektedir. *Üss-i Zafer*, her ne kadar dönemin resmi bakış açısını yansıtıyor olsa da zikredilen olayların içerisinde bizzat bulunmuş bir zatın kaleminden sudur etmiş olması ve bu olayları aktaran başka bir eserin bulunmaması açısından önemli bir yere sahiptir. *Üss-i Zafer*'in düzenlenmesi, Pertev Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, XLVII-LIV.

⁴⁹ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LIV.

⁵⁰ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LV.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü, nr. 2071'de 184 varaklık bir nüshası bulunmaktadır. Bu eser, 1243 ve 1293 senelerinde olmak üzere iki kere basılmıştır. Üss-i Zafer, 1833 yılında A. P. Caussin de Perceval tarafından Précis Historique de la Destruction du Corps des Janissaires adıyla Paris'te Fransızca'ya,⁵¹ 1871 yılında G. Polychroniades tarafından İstanbul'da Rumca'ya⁵² ve bazı bölümlerinin Rusça'ya⁵³ çevirisi yapılmıştır.⁵⁴

Bu eser, Mehmet Arslan tarafından 2005 yılında *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)* ismiyle yayımlanmıştır.

2.10.1.3. *Teşrifât-ı Kadîme*

Eser, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî teşrifâtı ile saray ve hükümet görevlilerinin teşrifâtındaki makamlarını, örneklerle göstermektedir. Mezkûr telif, 1287 (1870) yılında İstanbul'da 72 varak olarak tab' edilmiş ve ileriki süreçte Yavuz Ercan tarafından sadeleştirilerek bugünün harfleriyle *Osmanlılarda Töre ve Törenler* ismiyle 1979 yılında İstanbul'da basılmıştır.⁵⁵ Ancak yapılan sadeleştirme çalışmasının göstergesinin bulunmayışı, notların dağınıklığı ve noksanlığı nedeniyle, bu eser hem basit bir şekilde kullanılmamakta hem de araştırmacıya kaynak olamamaktadır.

Yapılan aynı basımlı neşir (bk. Çağrı Yayınları, İstanbul 1979) ise edisyon kritiği içeren bir metin meydana getirmek için değil, matbu nüshayı tekraren araştırmacıların kullanımına sunmak amacıyla yapılmıştır. Eserin Üniversite Kütüphanesi, nr. T. 2692'deki nüshasına nazaran daha çok bilgiyi barındıran başka bir yazma nüshası da mevcuttur. Es'ad Efendi, nr. 3370'teki 54 varaklık nüsha ise Osmanlıca basılmış olanla örtüşmektedir. Eserin Ali Emîrî Müteferrik, nr. 52'de 58 varaklık diğer bir yazma nüshası da bulunmaktadır. Bu yazma, basılı nüshanın 132. sayfasına dek gelmekte ve basılı nüshada bulunmayan, Rus ve Fransız elçilerle Fransa'ya gidecek olan elçilere vb. uygulanacak tören hakkında malumat veren bir ekle son bulmaktadır.⁵⁶

⁵¹ Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, 24.

⁵² Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, 24.

⁵³ Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, 4/364.

⁵⁴ Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, 4/364; Ayar, *Sahhâflar Şeyhi-Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "Üss-i zafer" Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, 19.

⁵⁵ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LVI.

⁵⁶ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LVII.

2.10.1.4. Zibâ-yı Tevârîh

İranlı Muslihuddîn Muhammed Lâri'nin (ö. 979/1571), Farsça kaleme almış olduğu *Mir'âtü'l-edvâr ve mirkâtü'l-ahbâr* isimli umumi tarihe, Şeyhülislâm Hoca Sa'deddîn Efendi'nin (ö. 1008/1599) yaptığı tercüme ile konuyla alakalı diğer kaynakların da dikkate alınarak yapılan ve hacmi 150 varak olan tercümesidir. Hz. Âdem'den (a.s) başlayarak Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine dek gelen bu eseri; Es'ad Efendi, Sultân II. Mahmud devrine (1246-1266) kadar getirmeyi murad etmektedir. Ancak o, bunu başaramamış ve eser *Deylemler*'e⁵⁷ kadar gelebilmiştir.⁵⁸ Yani o, eseri sona erdirmeye muktedir olamamıştır. Tercümenin yazar hattı ile olan nüshası Es'ad Efendi, nr. 2410'da bulunmaktadır.⁵⁹

2.10.1.5. Sefer-nâme-i Hayr

II. Mahmud'un 1247 (1831) tarihinde Doğu Trakya'da yapmış olduğu seyahati anlatmaktadır. Eserin ismi, ebced sistemiyle yazılış tarihi olan 1247 (1831) senesini göstermektedir.⁶⁰ Esere konu olan seyahatin notları, Es'ad Efendi'nin yeğeni Ahmed Nazif Molla tarafından kaleme alınmış, daha sonra bunlar Es'ad Efendi tarafından düzenlenmiştir. Yazarın el yazısı ile 3+41 varaklık müsvedde şeklinde olan nüsha; Eski Eserler Müzesi Kütüphanesi, Recâi-zâde Ekrem Bey kitapları, nr. 157'de bulunmaktadır.⁶¹ Eserin Mehmed Besim tarafından 16 Aralık 1831 tarihinde tertip edilen bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 5080) mevcuttur. Mezkûr telifin diğer bir nüshası da Berlin'de Staatsbibliothek'te (MS, Or.oct. 2439) kayıtlıdır. Eserin Ahmed Nazif tarafından *Seferü'l-mevdûd fî seferi'l-âli es-Sultân Mahmûd* ismiyle oluşturulmuş Arapça tercümesi ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Pertev Paşa, nr:472/3).⁶²

⁵⁷ Ahmed Ateş, "Deylemler", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940/1988), 3/567-573.

⁵⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 3/54.

⁵⁹ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LVII.

⁶⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 3/54.

⁶¹ Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, 4/364.

⁶² Yılmaz, "Esad Efendi, "Sahaflar Şeyhizâde", 11/343.

2.10.1.6. *Âyâtü'l-Hayr*

II. Mahmud'un 1253 (1837) tarihinde Tuna Eyaleti'ne yapmış olduğu geziyi konu alan bir eserdir. Eserin ismi ebced sistemine göre seyahatin gerçekleştiği seneyi göstermektedir. Eserdeki verilere göre 23 Muharrem 1253 (29 Nisan 1837) günü Beşiktaş Sarayı'ndan Nusretiye Kalyonu'na geçilerek başlanan seyahatte Varna'dan Şumnu'ya varılmış, burada Şerif Halil Paşa Camii'nde cuma namazı kılınmıştır. Daha sonra Silistre üzerinden Ruscuk'a varılmış, oradan Tırnova, Kızanlık, Eski Zagra, Karapınar, Edirne, Burgos, Silivri ve Ayastefanos güzergâhı takip edilmiş, 39 gün sonra 2 Rebîülevvel 1253 (6 Haziran 1837) günü İstanbul'a dönmüştür. Bu yerlerde birtakım askerî ve sivil müesseseler ziyaret edilmiş, yabancı makamların konsolosları kabul edilmiş, önde gelen şahsiyetlere ve halka birtakım ikramlarda bulunulmuştur. *Âyâtü'l-hayr*'ın yazma eser olarak mevcut tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 319'da bulunmaktadır. Bu gezinin hülâsası Takvim-i Vekâyi'de verilmiştir (Bk. sy. 149, 25 Rebîülevvel 1253).⁶³

2.10.1.7. *Ahvâl-i Tunus*

Bu risâle, Tunus'un Osmanlılar tarafından fethedilişinden Sultan Abdülmecid döneminde Ahmed Paşa'nın valiliğine değin geçen süreç içerisindeki vakalardan bahsetmektedir. Eserin 21 Cemâziyelevvel 1271 (9 Şubat 1855) tarihinde düzenlenen nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nr. T. 6145'te bulunmaktadır.⁶⁴

2.10.2. Edebiyata dair eserleri

2.10.2.1. *Dîvân-ı Es'ad*

Söz konusu eser, Es'ad Efendi'nin 1257'ye dek yazmış olduğu şiirlerin tamamına yakınına içeren kendi el yazması olan nüsha (Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 3852) asıl olmak üzere, Tâhir Selam Bey tarafından düzenlenmiş (Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 3841); Es'ad Efendi de bu nüshaya 1260 yılına kadar yazdığı şiirlerin bir bölümünü daha sonra eklemiştir. Onun 1257-1264 yılları arasında kendi el yazısı ile yazdığı şiirleri ise (Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 3854)'te bulunmaktadır. Es'ad Efendi'nin 1260 yılına kadar olan na't ve kasîdelerini (Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 1750, 2852,

⁶³ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LIX.

⁶⁴ Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/343.

3843), bazı takrirleri ve mesnevîlerini (Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 1749), manzum tarihlerini (Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 1748), gazel ve tahmis gibi kıt'alarını (Üniversite Kütüphanesi, Türk Yazmaları, nr. 2813) barındıran ayrı ayrı düzenlenmiş mecmualara da rastlanmaktadır.⁶⁵ Üniversite Kütüphanesi nr. 3813'te kayıtlı nüsha, gazellerle başlamaktadır. Derviş Mezâkî (ö. 1087/1676), Hâfız-ı Kadîm (ö. 792/1390 [?]), Nedîm (ö. 1143/1730), Tâhir Selâm (ö. 1260/1844) ve Nâilî'nin (ö. 1077/1666) gazelleri üzerine oluşturulan tahmîslerin yanı sıra bir şarkıyı ve birtakım beyitler ile manzum bir *Silsile-i Nakşibendiye*'yi ihtivâ eden bu yazma eser, 1467 beyitten müteşekkildir.⁶⁶

2.10.2.2. *Münşeât*

Es'ad Efendi'nin içerisinde çok değerli bilgiler barındıran iki tane münşeâtı mevcuttur. Bunlardan ilki (Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 3847), yazarın kendi hattı ile yazılmış bir müsvedde olup, içerisinde birtakım vakfiye sûretlerinin ve çok sayıda mektupların yanı sıra şehir, köy ve Sofya havâlisinde gerçekleştirilen nüfus sayımı ile alakalı raporlar vardır. Müellifin, ilk yetmiş sayfalık bölümü ile son bölümünü kendi hattı ile yazdığı münşeâtta dair ikinci eseri ise (Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 3851), Es'ad Efendi'nin daha çok İran'da yazmış olduğu mektupları barındırmakla beraber Besim ve yeğeni Ahmed Nazif mollaların 3847 numaralı münşeâtta temize çektikleri çeşitli parçalardan oluşmaktadır. Bunların haricinde farklı mecmualarda Es'ad Efendi'nin sair yazılarına da rastlanmaktadır (bk. Es'ad Efendi Kütüphanesi, nr. 3848, 3850, 3855, 3856, 3857).⁶⁷

2.10.2.3. *Bağçe-i Safâ-endûz*

Adı, ebced sistemine göre tertip edilmiş ve toplama tarihi 1251 (1835) senesini açıklayan eser, bir nevi “Tezkiretü'l-üdebâ”dır. Zikredilen telifin, *Sâlim Tezkiresi*'nin ilâvesi olup, 1135-1251 (1722-1835) senelerinde yaşayan şairlerden, birtakım kaynaklara göre, içerisinde 200 ya da 206 kadarının biyografisini içerdiği belirtilmekte

⁶⁵ Aktepe, “Es'ad Efendi”, *İA*, 4/365.

⁶⁶ Ergun, *Türk Şairleri*, 3/1337.

⁶⁷ Aktepe, “Es'ad Efendi”, *İA*, 4/365

ise de saptamalara göre eser, 209 şairin biyografisini içermektedir.⁶⁸ Bu eser, içerdği bilgiler itibariyle değerli bir kaynak olarak gösterilmese de diğer tezkirelerde tesadüf olunmayan az sayıda kayıtları içermesi açısından tamamen faydasız da değildir.⁶⁹ Eser, birisi (Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, Yazma Bağışlar, nr. 185)'te, diğeri de (Üniversite Kütüphanesi, TY, nr. 2095)'te bulunan iki yazma nüshası mukayese edilmek suretiyle tenkitli metin şeklinde Yrd. Doç. Dr. Rıza Oğraş tarafından neşredilmiştir (bk. Rıza Oğraş, *Es'ad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safa-endüz'u*, Burdur, 2001).

2.10.2.4. *Şâhidü'l-müverrihîn*

Adı, ebced sistemiyle, kaleme alındığı tarih olan 1247 (1831) yılını göstermektedir. Es'ad Efendi, bu eserde tarihin menşei, tanımı, şiirdeki sanatlar ve eksiklikler hakkındaki misalleriyle malumatlar vererek adeta teorisini yazmaktadır. O, bu ederinde *Surûrî Mecmûası*'ndan ve kimi şairlerden seçmiş olduğu tarihleri bir nevi açıklayarak kendi görüşlerini beyan etmekte ve tarih vermede dikkat edilmesi gereken imlâ kuralları ile alakalı kimi önerilerini sunmakta; ayrıca nüshaların yan kısımlarına dipnotlar ve kenar yazıları ilâve ederek, bahsettiği konu ile ilgili yeni bilgiler vermekte ve bazı tashihler yapmaktadır. Eserin bilinen dört tane yazma nüshası mevcuttur (Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 1034; Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Tarih, nr. 362-A; Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Tarih, nr. 362-B, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Tarih, nr. 363).⁷⁰ Ayrıca bahse konu olan eser, doktora tezi olarak da çalışılmış bulunmaktadır (bk. Rıza Oğraş, *Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şâhidü'l-Müverrihîn İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Edirne 1995).

2.10.2.5. *Pend-nâme*

Çocuklar için kaleme alınmış olan bu eser, 45 sayfalık nazım şeklinde bir nasihat kitabıdır. Eserin üzerinde basılmış olduğu yer ve sene belirtilmemiştir.⁷¹

⁶⁸ Rıza Oğraş, *Es'ad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endüz'u* (Burdur: Emirdağ Ofset Yayınevi, 2001), 10.

⁶⁹ Ergun, *Türk Şairleri*, 3/1337.

⁷⁰ Oğraş, *Es'ad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endüz'u*, 15.

⁷¹ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LXXII.

2.10.3. Diğer eserleri ve risâleleri

2.10.3.1. *Tercüme-i Mustazraf*

Muhammed b. Ahmedî'l-Hatîbi'l-İbşîhi'l-Mısırî'nin (ö. 854/1450 [?]) *el-Mustazraf min külli fennin mustazraf* isimli eserinin çevirisidir. 1231 (1816) senesinde padişahın emriyle Ekmekçi-zâde Hafız Ahmed Efendi'nin çeviriye başlamış olduğu bu eseri, onun ölümünden sonra 1250 senesi ortalarında Sultan II. Mahmud'un iradesiyle Es'ad Efendi çeviri ve tashihe başlamıştır. Es'ad Efendi, bu işlem esnasında esere kendi yorumlarını da ilave etmiştir.⁷² Eser, (1. cilt 4+757 sayfa olarak 1261 Receb/Temmuz 1845; 2.cilt 4+754-1453 sayfa olarak 21 Ramazan 1263/1Eylül 1847) tarihinde iki hacimli cilt olarak⁷³ basılmıştır.⁷⁴

2.10.3.2. *Kevkebü'l-Mes'ûd fî kevkebeti'l-cünûd*

Şeyh Muhammed b. Mahmûd el- Cezâîrî'nin *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-cünûd* isimli eserinin çevirisidir. II. Mahmud'un askerî sahada yapmış olduğu yeniliklerin akıl ve dinle örtüştüğünü ortaya koyan esere, çeviri sırasında Es'ad Efendi de birtakım eklemelerde bulunmuştur. Bahse konu olan telifin, 21 Şevval 1244 (26 Nisan 1829) tarihinde düzenlenmiş ve muhtemelen padişaha sunulmuş bir nüshası da müellifin kendi kütüphanesinde kayıt altına alınmıştır (nr: 2363).⁷⁵

2.10.3.3. *Es'ile ve Ecvibe*

Ders vekili Akşehirli Ömer Efendi'nin ruûs sınavına has olarak Arapça düzenlemiş olduğu suâlli ve cevaplı *Es'iletü'l-'acibe ve'l-ecvibe* isimli risâlenin, Es'ad Efendi eliyle yapılan tercümesidir. Eser, 1250 senesinde bastırılmıştır.⁷⁶

2.10.3.4. *Nasrun 'Azîz*

Müellifin, meydana gelmiş bir vakadan hareketle iman-amel ilişkisini konu aldığı bir risâledir. Eserin az bir kısmı isim zikredilmeden *Mustazraf Tercümesi*'nin 147.

⁷² Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LXXII.

⁷³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 3/25.

⁷⁴ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LXXII.

⁷⁵ Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/344.

⁷⁶ Oğraş, *Es'ad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endüz'u*, 20.

sahifesine kaydedilmiştir. Es'ad Efendi'nin, yakın arkadaşlarının isteği üzerine hacmini artırarak 1845'te kaleme aldığı nüsha ise şahsi kütüphanesinde mevcut olan bir yazmada bulunmaktadır (nr. 3625, vr. 13b-18a). Muhtemeldir ki bundan çıkarılmış bir başka nüsha da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur (İbnülemin, nr. 2649, vr. 35b- 39a).⁷⁷

2.10.3.5. *Delâ'ilü nübüvveti Nebiyyinâ*

Es'ad Efendi, bu eserinde Tevrat ve İncil nüshaları ile ilgili malumat verip, bu kitaplarda Hz. Peygamber'e yönelik işaretlere dikkat çekmekte ve teslis inancı üzerinde durmaktadır. Eserin yazar hattı ile olan müsveddesi Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Yazma Bağışlar, nr. 203). Eserin anlaşılır diğer bir yazması ise yazarın şahsi kütüphanesinde kayıtlıdır (nr. 3842, vr. 3b-10b). Zikri geçen telifin muhtemelen bu eserden temize çekilmiş farklı bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (İbnülemin, nr. 2875, vr. 1b-9b).⁷⁸

2.10.3.6. *Mehâsin-i Mecîdiyye*

Padişah Abdülmecîd'in emriyle yazılmış, sultana itâat ve duâ, kuşanılması icap eden güzel ahlak, uzak durulması gerekli olan çirkin davranışlar ve insan haklarıyla alakalı üç bölümden oluşan bir risâledir. Her ne kadar eserin basımının İstanbul'da gerçekleştiği ifade edilse de (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 203, vr. 6b'ye eklenen kâğıt) bu baskı yapılmamıştır. Risâlenin bazı kısımları, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshaya (Yazma Bağışlar, nr. 203) kaydedilmiştir.⁷⁹

2.10.3.7. *Beyânü's-sıfâtü's-subûtiyyeti'llâhi Te'âlâ*

Allah-u Teâlâ'nın selbî sıfatlarının tarif ve açıklamasının yapıldığı bu risâlenin düzenlenmiş metni, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (İbnülemin, nr. 2649, vr. 10b-28b). Es'ad Efendi, bunların dışında, isim vermediği bir risâlesinde İstanbul'un fethedilmesi ile alakalı hadîs-i şerîften yola çıkarak, fetih amacıyla gelmiş olan sahâbîler, gerçekleştirilen birkaç kuşatma ve Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin hayatını işlemiştir. Risâlenin, yazarın şahsi kütüphanesinde (nr. 3851, vr. 297b-305a)

⁷⁷ Yilmazer, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/343.

⁷⁸ Yilmazer, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/343.

⁷⁹ Yilmazer, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/344.

ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (İbnülemin, nr. 2649, vr. 1b-7b) nüshaları bulunmaktadır. Es'ad Efendi'nin "Dünyâ hayatı kâfirlere süslü gösterildi" (el-Bakara 2/212) meâlindeki âyet-i kerîmenin beyan edildiği bir başka isimsiz risâlesi de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur (İbnülemin, nr. 2649, vr. 30b-33a).⁸⁰

Es'ad Efendi, *Beyânü's-sıfâtı's-subûtiyyeti'llâhi Te'âlâ* isimli eseri dışında kendi değerlendirmelerini de ilave ederek birçok eserin çevirisini gerçekleştirmiştir. Bunlar sırasıyla şunlardır;

1. *Mesh-i ricl ve mesh-i huf*
2. *Makâle fî isbâtı nübüvveti hâtemi'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn*
3. *Mecmû'a-i müsevvedât*
4. *Îmân-ı ebeveyn*
5. *Î'tirâz-ı bâtil-ı ehl-i dalâl*

2.10.4. Diğer risâleler

Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1861-1925), *Kendi kütüphânemdedir* diyerek Es'ad Efendi'nin bir kısım risâlelerinin adını vermektedir. Yapılan araştırmalar esnasında rastlanamayan bu risâleleri, şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır:⁸¹

1. *Meshu'r-re's.*
2. *Beyânü mu'âmele-i beyne'l-müslimi ve'l-hârici.*
3. *Vahdet-i vücûd.*
4. *Akvâl-i ricâl-i sûfiyye.*
5. *Beyânü inne'l-ismete leyset sâbiten.*
6. *Câmi'a-i kelime-i şehâdeteyn.*
7. *Beyânü farkı'l-ismi ve'l-müsemâmâ.*
8. *Kelâmü'l-Hakk Celle Celâlihü.*

⁸⁰ Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", 11/344.

⁸¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 3/26; Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LXXXI.

9. *Beyânü ashâbi havfi 'l-mevt.*
10. *Beyânü zeyni 'l-huld.*
11. *Îrâde-i cüz'îyye.*
12. *Beyânü zikri 'l-cehri ve 'l-lahn.*

3. MEHMED ES'AD EFENDİ'NİN “*EL-VİRDÜL MÜFİD Fİ ŞERHİ'T-TECVİD*” İSİMLİ ESERİNİN İNCELENMESİ

3.1. Eserin İsmi

Eserin ismi Marmara Üniversitesi Kütüphanesi'nde “*el-Virdü'l-müfîd fî şerhi't-tecvîd*”, ismiyle yer almaktadır. Eserin ismi, Milli Kütüphane'de her ne kadar “*el-Verdü'l-müfîd fî şerhi't-tecvîd*” şeklinde yer alsada bunun sehven yapıldığı anlaşılmaktadır.

3.2. Eserin Nüshaları

Eser, altmış sayfa olarak, İstanbul'da 1264, 1276, 1298 yıllarında üç kez basılmıştır.⁸² Eserin nüshaları bugün İstanbul, Sahâfiyye-i Osmâniyye Şirketi, 1313/1896 yılındaki⁸³ baskısı Milli Kütüphane'de 297.17 DOS Numarası (sınıflama) ve EHT 1948 A 4286 yer numarasıyla “*el-Verdü'l-müfîd fî şerhi't-tecvîd*” ismiyle, İstanbul Şirket-i Sahâfiyye Osmâniyye basımı nüshası Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi İSAM e-Kitap Koleksiyonu bölümünde 297.18/ESA.V yer ve R026714 demirbaş numarasıyla, Mehmed Ata ve Şürekası tarafından basılan nüshası Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Genel Koleksiyon Nadir Eserler Odası'nda 297.18 [t.y.] yer ve I0018603 demirbaş numarasıyla “*el-Virdü'l-müfîd fî Şerhi't-tecvîd*” ismi ile yer almaktadır. Ayrıca eser, Âsitâne Kitabevi tarafından yayınlanan *Tecvîd Risâleleri* içerisinde de bulunmaktadır. Bu çalışma, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan nüsha temel alınarak oluşturulmuştur.

3.3. Eserin Fiziksel Yapısı

Eserin Marmara Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshası Osmanlıca dilinde olup 46 sayfa ve 18 santim ölçülerindedir. Milli Kütüphane'de bulunan nüshası da aynı şekilde Arap alfabesiyle ve Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınmış olup 46 sayfa 22 santim ölçülerinden oluşmaktadır.

⁸² Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, LXXIV.

⁸³ M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971), 2385.

3.4. Eserin Kapsadığı Konular

Eser; tecvîdin tarifi, harflerin sıfatları ve mahreçleri, medd-i tabîî, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, kıraat imamları, medd-i lâzım, medd-i ‘ârız, medd-i lîn, tenvîn ve nûn-u sâkin, ihfâ, izhâr, iklâb, idğâm-ı me‘a’l-ğunne, idğâm-ı bilâ ğunne, idğâm-ı misleyn, sâkin mîmin halleri, idğâm-ı mütecâniseyn ve mütekâribeyn, idğâm-ı şemsiyye ve kameriyye, kalkale, hükmü’r-râ, lafzatullâh, zamîr, sekte, vakf, imâle, teshîl, lahn ve harflerin telaffuzunda yapılan hatalar konularını kapsamaktadır. Aşağıda bu konular başlıklar halinde incelenecektir.

3.4.1. Giriş

Öncelikle şuna değinmek gerekir ki Es‘ad Efendi, teze konu olan eserinin *Karabaş Tecvîdi*’nin açıklaması mâhiyetinde olması sebebiyle telifinde *Karabaş Tecvîdi*’ne ait olan kısımları parantez içerisine almış, parantez dışında kalan kısımlarda ise bu bölümlere açıklamalar getirmiştir.

Es‘ad Efendi, eserine Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın ismi (besmele) ile giriş yapmıştır. O, sonrasında Kur‘ân-ı Kerîm’i indiren ve kullarına tertîl ve beyân üzere okumayı emreden Allâh-u Teâlâ Hazretlerine hamd ettikten sonra tertîl ve tecvîdin madeni olan yüce Nebi’ye, yine hidayet, beyan güneşi ve tilâvetin kaynağı olan âl ve ashâbına salât ve selâm olsun duâsında bulunmuştur. Es‘ad Efendi, besmele, hamdele ve salveleden sonra Karabâş-i Velî hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: Bilindiği gibi mekteplerde okunan Türkçe ve latîf olan meşhûr tecvîdin yazarı fâzıl merhûm Karabâş-ı Velî’nin, Kur‘ân-ı Kerîm’e tâbî ve Rasûlullâh’ın sünnetine uygun olarak, kitabına “Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm” diyerek besmele ile başladığını belirtmiştir. Müellif, daha sonra sırasıyla “bismillâh, er-Rahmân, er-Rahîm, hamd, senâ, rasûl, âl, ashâb, salât ve selâm”dan kastedilenin ne olduğunu şu şekilde açıklamıştır: “Bismillâh; ben Celâl sahibi olan Allah’ın şerefli ismine yapışıcı ve Hakk Celle ve ‘Alâ’dan yardım dileyici olduğum halde başlarım demektir. er-Rahmân; dünyada mümini ve kâfiri, itaatkâr ve isyankâr olanı esirgeyen manasına gelmektedir. er-Rahîm ise ahirette sadece müminlere ziyâde rahmet edici anlamındadır. Hamd; methedip övmek, senâ ise ululamak anlamını taşımaktadır. Rasûl; Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd’un Kur‘ân-ı Kerîm’inde Muhammedün Rasûlü’llâh (محمد رسول الله) diye risâletine şahitlik yaptığı ve rasûl diye vasıflandırdığı geçmiş ve gelecek olanların efendisi Abd-ü Menâf oğlu Hişâm oğlu Abdülmuttalib oğlu Abdullah oğlu Muhammed (s.a.v) hazretlerini

ifade etmektedir. Âline ifadesi ise tertemiz ve çok şerefli olan evlat ve aileleri manasında olup ashâbından kasıt da onun dost ve ahbablarıdır. Salâta gelince bu ifade Hakk Celle ve ‘Alâ’dan rahmet, meleklerden istiğfâr ve müminlerden Allah katında kıymeti yüksek ve yüce makamlarına dua manasına gelmektedir. Selâm ise iki cihanın bütün keramet ve selâmı onların üzerine olması şeklindeki dua ve niyazı ifade etmektedir.⁸⁴

Bu açıklamalardan sonra Es‘ad Efendi, bu eseri kaleme alma nedenini şöyle açıklamaktadır: Merhûm müellif (Karabâş-ı Velî) bu risâleyi; Kur’ân-ı Kerîm öğrenmeye yeni başlayanlar, sıbyanlar ve ince meseleleri zor kavrayanlar için yazdığından tecvîd konularının bazı teferruâtını kısaltıp, asıl gaye olan harflerin mahreçleri, sıfât-ı lâzime ve sıfât-ı ârızalar gibi anlaşılması ve idrâk edilmesi zor olan kâideleri, çoğunu zikretmeksizin, gayet kısa bir şekilde ele almıştır.

Müellif, mezkûr sebeplerden ötürü, Kur’ân-ı Kerîm okumaya yeni başlayan kimselerin bu denli kısa ele alınmış olan *Karabaş Tecvîdi*’nden çalışıp öğrenerek ve istifâde ederek ilmini kuvvetlendirmesinin güç olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla o, tecvîd ilminin esas meselelerini bir nebze de olsa açıklayıp kaleme almayı uygun görmüştür. Bununla birlikte o, İmâm-ı Hüdâ, ilmin bütün fenlerinde müttekîlerin önderi Birgili Mehmed Efendi’nin *Dürr-i Yetîm* adlı risâlesinin tecvid ilminde eşsiz ve kıymetinin tüm kesimlerce kabul gören bir eser olduğunu ifade etmiştir. Müellif, bu kıymetli eserin ve şerhinin içerisine tecvîd kaide ve konularının en mühim ve lüzumlularını aldığını ve böylelikle *Karabaş Tecvîdi*’ne yapmış olduğu şerhin de bir nevi *Dürr-i Yetîm*’den alınmış olduğunu söylemektedir.⁸⁵

3.4.2. Tecvîd’in lügat ve ıstılah anlamları

Tecvîd sözcüğü, (جَد) fiilinin tef‘îl (جَوْد-يَجُود-تَجْوِداً) babından masdarı olup bir şeyi iyi ve güzel, süslü yapmak anlamlarına gelmektedir.⁸⁶ İstılahta ise ilm-i tecvîd’in birbirine yakın çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir;

⁸⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 2.

⁸⁵ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 2-3.

⁸⁶ Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 59.

النَّجْوِيْدُ عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيْهِ عَنْ مَخَارِجِ الْحُرُوْفِ وَصِفَاتِهَا (Tecvîd, kendisinde harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahsedilen bir ilimdir).⁸⁷

النَّجْوِيْدُ مَلَكَتٌ يُفْتَنُّ بِهَا عَلَى إِعْطَاءِ كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهَا وَمُسْتَحَقَّهَا وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَصْلِهِ (Tecvîd, kendisiyle her harfe hakkını ve müstahakkını vermeye muktedir olunan bir melekedir).⁸⁸

النَّجْوِيْدُ تَحْسِيْنُ الْفَاطِيَةِ بِإِخْرَاجِ الْحُرُوْفِ عَنْ مَخَارِجِهَا وَإِعْطَاءِ حُقُوْقِهَا مِنْ صِفَاتِهَا وَمَا يَتَرْتَّبُ عَلَى مُفْرَدَاتِهَا الْفَرْجُ وَحَتْمُ دَائِمٍ (Tecvîd, harfleri mahreçlerinden çıkarıp lafızlarını güzel yapmak ve harflere -ister tek başına ister mürekkep olsun- sıfatların her birinden gerekli olan hakkını vermektir. Bu ilim, herkese gerekli ve farzdır. Kur'ân'ı okuyan herkesin buna devam etmesi gerekir).⁸⁹

إِعْطَاءُ كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهُ وَمُسْتَحَقَّهُ (Tecvid, her bir harfin hakkını ve müstahakkını vermektir. Yani harf için sabit olan sıfatlardan her birini ve müstahakkını vermektir).⁹⁰ Es'ad Efendi ise teze konu olan eserinde, tecvidi, ulemâdan fenn-i edânın diliyle; النَّجْوِيْدُ مَلَكَتٌ يُفْتَنُّ بِهَا عَلَى إِعْطَاءِ كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهَا وَمُسْتَحَقَّهَا (Tecvîd, yani edâ ilmi; insandaki güzel okuma melekesidir ki bununla kişi her harfe lazım olan hakkını ve muktezâsını kolay bir şekilde vermeye muktedir olur) şeklinde açıklamaktadır.⁹¹ O, tarifte geçen “hakkahâ” ile kastedilenin, harflerin lâzımî; “müstehakkahâ” ile kastedilenin ise ârızî sıfatları olduğunu ifade etmektedir.⁹²

3.4.3. Harflerin sıfatları

Bu bölümde harflerin sıfatları (صفات الحروف) konusu işlenecektir. Es'ad Efendi'nin sıfatlar konusunu lâzımî ve ârızî şeklinde ele almasından ötürü konu bu iki başlık altında ele alınacaktır.

⁸⁷ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî* (Tecvîd Risâleleri içinde), (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.), 143.

⁸⁸ Takıyyüddin Muhammed b. Pîr Ali el-Birgîvî, *ed-Dürrü'l-yetim fî't-tecvîd* (Tecvîd Risâleleri içinde), (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.), 1.

⁸⁹ Şaban Efendi, *Tecvîd-i Şaban Efendi* (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.) 9.

⁹⁰ Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2014), 24.

⁹¹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

⁹² Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

3.4.3.1. Sıfatın tarifi

Sıfât (صفات) kelimesi, sıfat (صفة) sözcüğünün çoğul formudur. Sıfat, lügatte bir şeyin göze çarpan tarafı, belirleyici nitelik, ayırt edici özellik, ilim ve siyah gibi birtakım manalar ile kâim olan şeye⁹³ denir. Istılâhî manada sıfat ise mahreçte oluşu sırasında cehr, rehâvet, hems ve şiddet gibi harfin sesine bulaşan keyfiyettir.⁹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, sıfatı; Allah'ın harflerde yaratmış olduğu tabiat şeklinde ifade etmektedir.⁹⁵ Şuna da değinmek gerekir ki sıfat sebebiyle birleşik harflerden bazıları, mahreçten çıkışı anında birbirinden ayırt edilmektedir.⁹⁶

3.4.3.2. Sıfatların adedi

Âlimler, sıfatların sayısı hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bahsedilen sebepten dolayı bu başlık altında ulemânın ihtilaf ettiği sıfatlar zikredilmeksizin yalnızca onların sıfatların adedi hususundaki görüşlerine yer verilecektir.

İbnü'l-Cezerî, sıfatların on yedi adet olduğunu söylemiştir.⁹⁷ Bazı imamlar bu hususta ona muvâfakat etmişlerdir. *er-Ri'âye* müellifi Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî (ö. 243/857), bu sayıyı arttırarak, sıfatların adedinin kırk dört olduğunu belirtmiştir.⁹⁸ Birgivî (ö. 981/1573) gibi bir kısım âlimler ise bu sayıyı azaltmıştır. O, *Dürri'l-yetîm* isimli eserinde sıfatların sayısının on dört olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹ Yine *Nûniyyeti'l-İmâmü's-Sehâvî*'nin şârihi Ali b. Muhammed es-Sehâvî de sıfatların on altı adet olduğunu beyan ederken;¹⁰⁰ Mer'âşî (Saçaklızâde), risâlesinde sıfatların sayısının on yedi olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹ Es'ad Efendi'ye gelince o, sıfatları lâzım ve ârız başlıklarına ayırmış, lâzım sıfatların on altı, ârız sıfatların ise on bir tane olduğunu açıklamıştır.¹⁰²

⁹³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

⁹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 115.

⁹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

⁹⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

⁹⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

⁹⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

¹⁰⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

¹⁰¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

¹⁰² Mehmed Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 3.

3.4.3.3. Sıfatların sınıflandırılması

Harflerin sıfatları bazı yönlerden belli bölümlere ayrılmıştır. Bu sınıflandırma; kuvvet (kuvvetli, orta ve zayıf),¹⁰³ birbirine zıt olup olmaması¹⁰⁴ ve lâzım-‘âriz cihetlerinden ele alınmıştır. Es‘ad Efendi, incelemeye konu olan eserinde sıfatlar konusunu lâzım ve ‘âriz başlıkları altında ele aldığından sıfatlar konusu bu iki başlık altında incelenecektir.

3.4.3.3.1. Sıfât-ı lâzıme

Sıfât-ı lâzıme, harflerin bizzat kendisine has olan ve onlardan ayrılması mümkün olmayan niteliklere denilmektedir.¹⁰⁵ Bu sıfatlara; sıfât-ı vâcibe ve sıfât-ı zâtiyye de denir.¹⁰⁶ Bu sıfatların terk edilmesi, değiştirilmesi veya tağyîr edilmesi (başkalaştırma) durumlarında ortaya çıkan hata, genel olarak lahn-ı celî yani büyük hata olmaktadır.¹⁰⁷

Es‘ad Efendi, sıfât-ı lâzımenin harften ayrılması durumunda harfin de olamayacağını gerekçe göstererek bu durumun mümkün olamayacağını, dolayısıyla böyle olan sıfata, sıfât-ı lâzıme ve sıfat-ı vâcibe, tağyîrine (icâbının yerine getirilmemesi) de lahn-ı celî denildiğini zikretmektedir. O, bu duruma harfin aslının bozulacağını gerekçe göstermiştir.¹⁰⁸ Es‘ad efendi, sıfât-ı lâzımenin sayısının on altı olduğunu ve bunların; mahreç, cehr, hems, şiddet, rehâvet, beyniyye, isti‘lâ, inhifâz, ıtbâk, infitâh, kalkale, safır, ğunne, tefeşşî, tekrîr ve istitâle sıfatlarından oluştuğunu beyan etmiştir.¹⁰⁹

¹⁰³ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-‘aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 2016), 1/160-161; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 103; İsmail Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul, İFAV Yayınları, 2019), 198.

¹⁰⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78.

¹⁰⁵ Debreli Hoca Abdülkerîm, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân* (Tecvîd Risâleleri içinde), (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.), 12; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 199.

¹⁰⁶ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 199.

¹⁰⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 24.

¹⁰⁸ Es‘ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

¹⁰⁹ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 200; A. Celaleddin Karakılıç, *Tecvid İlmi (Kur‘ân-ı Kerim Okuma Kâideleri)* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2018), 31; Es‘ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

3.4.3.3.1.1. Mahreçler ve bölgeleri

Mahreç (المخرج), ism-i mekân formunda olup sözlükte çıkış yeri anlamına gelmektedir. Tecvîd ıstılahında ise âlimler tarafından mahrecin çeşitli tanımları yapılmıştır. Buna göre mahreç, harfin çıktığı yerin ismine denir.¹¹⁰ Bazı âlimler, mahreç için harfin doğduğu yerden ibarettir şeklinde tarifte bulunmuşlardır.¹¹¹

Öncelikle şuna değinmek gerekir ki bir harfin mahrecini belirlemek için öncelikle harf sâkinleştirilerek veya şeddelenerek baş tarafına bir hemze (أ، إ) getirilir ve telaffuz edilir.¹¹² Bu şekilde harfin sesinin başlayıp sona erdiği yer, o harfin mahreci kabul edilir.¹¹³ Örneğin, bâ (ب) harfinin mahreci öğrenilmek istenildiğinde, bâ (ب) harfi sâkin yapıp baş tarafına hemze (أ) getirilerek eb (أب) diye okunup sükût edildiğinde, dudakların birbirine kapanıp kaldığı görülür. Böylece bâ (ب) harfinin mahrecinin dudaklar olduğu anlaşılır.¹¹⁴

Es'ad Efendi'nin konuyu ele alış şekline gelince o, mevzûyu zikredildiği şekilde açıklamıştır.¹¹⁵ Eserdeki bilgilere göre âlimler, mahreçlerin sayısı hakkında şu görüşlere sahiptir: Halil b. Ahmed (ö. 130/747), Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1072), Ebü'l-Hasen Şerîh, Mekkî b. Ebî Tâlib, İbnü'l-Cezerî ve bunlar dışındaki bazı âlimler, harflerin mahreçlerinin on yedi olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹¹⁶ Sîbeveyhi (ö. 180/770), Şâtıbî (ö. 590/1194)¹¹⁷ ve el-Ca'berî'ye¹¹⁸ (ö. 732/1332) göre ise harflerin mahreçlerinin sayısı on altıdır.¹¹⁹ Ebû Ali Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed (ö. 210/825 civarı), el-Cermî (ö. 255/840), İbn-i Keysân (ö. 299/912) ve Ferrâ (ö. 207/822), yukarıdaki zikri geçen görüşlerden farklı olarak harflerin sayısının on dört

¹¹⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 51.

¹¹¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 51.

¹¹² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 190; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013) 97; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 33; Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

¹¹³ Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 33; Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

¹¹⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 190; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 33; Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

¹¹⁵ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 98.

¹¹⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58.

¹¹⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191.

¹¹⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58.

olduğunu söylerken;¹²⁰ Es'ad Efendi, mahreçlerin sayısının on altı olduğu görüşünü benimsemiştir.¹²¹

Harflerin mahreç bölgelerinin tamamı, beş yerden oluşmaktadır. Bu bölgeler, cevîf, halk, lisân, şefetân (iki dudak) ve hayşûm şeklinde sıralanmaktadır.¹²²

Es'ad Efendi, mahreçlerin; boğaz, dil, dudak ve hayşûm olmak üzere dört aza ile alakasının olduğunu söylemiştir.¹²³

3.4.3.3.1.1.1. Cevf (جوف) bölgesi

Bu bölge, ağız ve boğaz içerisindeki boşluk olup; bu bölge harflerine, hurûf-u cevfiyye, hurûf-u hevâiyye,¹²⁴ hurûf-u med ve hurûf-u lîn de denilmektedir.¹²⁵ Bu mahreçten üç med harfi çıkmaktadır. Eserde bunlardan birincisinin kendisi sâkin, mâ-kabli fetha (üstün) olan elif (إ); ikincisinin kendisi sâkin, mâ-kabli damme (ötre) olan vâv (و); üçüncüsünün ise kendisi sâkin mâ-kabli esre olan yâ (ي) harfi olduğu bildirilmektedir.¹²⁶

3.4.3.3.1.1.2. Boğaz (حلق) bölgesi

Boğaz bölgesi, aksa'l-halk, vesatu'l-halk ve edne'l-halk olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır.¹²⁷ Bu başlıkta bu üç bölge ve buralardan neşet eden harfler işlenecektir:

Aksa'l-halk (أقصى الحلق); boğazın nihâyeti,¹²⁸ göğse en uzak olan yeridir.¹²⁹ Burası hemze (ء) ve hâ (هـ) harflerinin mahrecidir. Bu kısım, birbirine yakın olan iki mahrece

¹²⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191.

¹²¹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

¹²² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 59; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 190.

¹²³ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 60.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158.

¹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 60; Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99.

¹²⁷ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99-100; Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 71.

¹²⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 192.

¹²⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

ayrılır ki evvelinden hemze (ء), sonrasından ise hâ (ه) harfî çıkar.¹³⁰ Mer‘aşî, bu bölgenin üç yerden oluştuğu ve bu üçüncü kısımdan med harfî olan elifin (إ) çıktığı yönündeki görüşün bazı risâlelerde var olduğunu söylemiştir. Ancak o, bunun mecaz olduğunu, cumhurun böyle söylemediğini ve onların med harfini boğaz ve ağız boşluğundan çıkan harfler kategorisine dahil ettiklerini söylemiştir.¹³¹ Bunun yanı sıra bazı âlimler, bu iki harfin aynı yerden çıktığını, bazıları ise öncelikle hemzenin çıktığını ifade etmiştir.¹³² Mekkî b. Ebî Tâlib ise hemzenin önce çıktığı görüşünü benimsemiştir.¹³³ Es‘ad Efendi’ye gelince o, bu mahrecin evvelinden hemzenin (ء), sonrasından ise hâ (ه) harfinin çıktığı görüşündedir.¹³⁴

Vesatü’l-halk (وسط الحلق); boğazın orta kısmıdır ki buradan ‘ayn (ع) ve hâ (ح) harfleri çıkmaktadır. Bu kısımdan hangi harfin önce çıktığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Mekkî¹³⁵ ve Şatıbî,¹³⁶ ‘ayn (ع) harfinin hâ (ح)’dan evvel olduğunu belirtmektedir. Mekkî, bu görüşün Sibeveyhi ve diğerlerinin sözlerinden anlaşıldığını açıklamaktadır.¹³⁷ Ebü’l-Hasen eş-Şüreyh (476/1084) ise hâ (ح)’nın ‘ayn (ع)’dan evvel olduğunu söylemektedir. eş-Şüreyh, bu görüşün el-Mehdevî (ö. 430/1038) ve diğerlerinin sözünden anlaşıldığını ifade etmektedir.¹³⁸ Es‘ad Efendi ise bu mahrecin evvelinden (ع)’nin sonrasında ise hâ (ح)’nın çıktığını izah etmektedir.¹³⁹

Edne’l halk (ادنى الحلق); boğazın ağza en yakın olan yeridir. Burası ğayn (غ) ve hâ (خ) harflerinin mahrecidir. Bu mahreçten hangi harfin önce çıkacağı konusunda farklı görüşler vardır. eş-Şüreyh, Sibeveyhi’nin sözüne dayanarak ilk olarak ğayn (غ) ikinci

¹³⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61; Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 3; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 100.

¹³¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹³² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹³³ el-Fedâlî, Seyfüddîn b. Atâillâh el Mısri, *el-Cevâhîru’l-mudiyye ‘ale’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, thk. Azze binti Hâşim Mu‘aynî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2000/1425), 74.

¹³⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 3.

¹³⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158.

¹³⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹³⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹³⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61-62.

¹³⁹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 3.

olarak hâ (خ) çıkar demiştir.¹⁴⁰ Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî de bu görüştedir.¹⁴¹ Mekkî ise hâ (خ)'nın ğayn (غ)'dan evvel çıktığı görüşündedir.¹⁴² Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hurûf en-Nahvî (h. 525-609/m. 1130-1212), Sîbeveyhi'nin boğaz bölgesinde taksimata gitmediğini, burayı tek mahreç kabul ettiğini, bu üç mahrecin küllî olduğunu ve her mahreçte de birbirine yakın iki cüz'î mahreç olduğuna dair görüş beyan ettiğini söylemiştir. O, buradaki her mahreçten bir harf çıktığını, boğazdan çıkmalarından ötürü de bu altı harfin boğaz harfleri diye isimlendirildiğini ifade etmiştir.¹⁴³

3.4.3.3.1.3. Dil (لسان) bölgesi

Bu bölgede toplam on mahreç bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bunlar sırasıyla şunlardır:

Aksa'l-Lisân (أقصى اللسان): Kâf (ق)'ın çıkış yeri olan bu mahreç, dilin boğaza doğru en uzak yeri (dil kökü) ile onun hizası (karşısı) olan üst damak olup buradan kâf (ق) harfi çıkmaktadır.¹⁴⁵

Aksa'l-Lisân (أقصى اللسان): Kâf (ك)'in mahreci olan bu kısım, kâf (ق) mahrecinin az aşağısı ile buranın hizası olan üst damak olup buradan kâf (ك) harfi çıkmaktadır. Kâf (ك) harfinin mahreci, ağzın ön kısmına kâf (ق) harfinin mahrecinden daha yakındır. Bu harflerin üzerlerinde vakfedildiği zaman kâf (ق) harfi boğaza daha yakında bulunur. Bu görüş Birgivi'nin açıklamasıdır.¹⁴⁶ Es'ad Efendi de konuyu zikredilen şekilde açıklamaktadır.¹⁴⁷

Vesatü'l-Lisân (وسط اللسان): Cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ى) harflerinin mahreci olan bu bölüm, dil ortasının arası ile onu hizalayan üst damak ortasıdır ki bu mahreçten üç harf

¹⁴⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

¹⁴¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62.

¹⁴² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

¹⁴³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Hârûn b. Abdîrâzık (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1402/1982), 4/433.

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd* 113; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, 71.

¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62.

¹⁴⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

¹⁴⁷ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3.

çıkar. Bunlar; cîm (ج), şîn (ش) ve med harfî olmayan yâ (ی) harfleridir.¹⁴⁸ Bu bölge harflerinden hangisinin öncelikle çıktığı hususunda âlimlerin farklı beyanları bulunmaktadır. Bu mahreçten sırasıyla cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ی) harflerinin çıkması şeklinde olan tertip, Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî'ye ait olup Molla Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605)'nin şerhinde de bu şekilde geçmektedir.¹⁴⁹ Mekkî'nin *er-Ri'âye* isimli eserinde şîn (ش) harfinin cîm (ج) harfinden mukaddem olduğu söylenmiştir ki bu Mehdevî'nin görüşüdür.¹⁵⁰ Es'ad Efendi de bu mahreçten tertip üzere cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ی) harflerinin çıktığını ifade etmiştir.¹⁵¹ Bu harflere şecerîyye harfleri de denmiştir.¹⁵²

Hâfetü'l-Lisân (حافة اللسان): Dâd (ض) harfinin mahreci olan hâfetü'l-lisân, Arapça'da dil yanı anlamına gelmektedir. Tecvîd ıstılahında dilin bir kenarı ile onların hizasındaki üst azı dişleri arasındaki kısımdır.¹⁵³ Bu mahreçten dâd (ض), çıkar.¹⁵⁴ Dâd (ض)'ın sol taraftan çıkması daha kolay olduğu için insanların çoğu sol tarafı kullanarak dâd (ض) harfini çıkarırlar.¹⁵⁵ Bu harfin sağ taraftan çıkması ise daha güç olup, dolayısıyla bunun kullanımı daha azdır.¹⁵⁶ Sîbeveyhi, dâd (ض)'ın her iki taraftan da çıkarılabileceğini ifade etmiştir.¹⁵⁷ Hz. Ömer'in (r.a) de dâd (ض)'ı dilin her iki yanını kullanarak çıkardığı ve bu durumun sadece ona has olduğu söylenmiştir.¹⁵⁸ Şâtıbî ise dâd (ض) harfini her iki yanla beraber çıkarmanın daha güç ve zor olduğunu

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 101; Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvîdi*, 71; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193; Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3-4.

¹⁴⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

¹⁵⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

¹⁵¹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 3-4.

¹⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*64; Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvîdi*, 71.

¹⁵³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 101.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 101.

¹⁵⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

¹⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

¹⁵⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

kaydetmiştir.¹⁵⁹ Âlimlerin ekserisi de (ض)’ın en zor ve dile en güç gelen harf olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁰

Es‘ad Efendi, dâd (ض)’ın mahrecinin yâ (ی)’nın hemen sonrasıyla dilin sol ya da sağ yanının karşısındaki üst azı dişler olduğunu söylemiştir. O, bunların sivrinin yanındaki azı dişine kadar olan kısımdaki dişler olduğunu ifade etmiştir. Müellif, dâd (ض)’ın alt çeneyi biraz aşağı çekip dilin orta kısmını üst damağa kapamak, dilin yanını da zikredilen azı dişlerine dayar gibi yapmak suretiyle çıktığını belirtmiştir. Ona göre bu harfin çıkışı esnasında dil ucu boşta bırakılır ve ses zorlanmadan çıkarılır. Mehmed Es‘ad Efendi, bunun yanı sıra dâd (ض)’ın kuvvetli bir harf olup rehâvet sıfatıyla vasıflanmış olması sebebiyle çıkışı sırasında hafif bir vızıltı açığa çıktığını kaydetmiştir.¹⁶¹

Tarafü‘l-Lisân (طرف اللسان): İbnü‘l-Cezerî, lâm (ل) harfinin çıkış yeri olan bu mahrecin dil kenarının en alt noktasından ucuna kadar olan yer ile onu takip eden damağın üst kısmı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye* isimli eserinde, bu mahrecin dil yanının aşağısı dahil dil önü olduğunu söylemiştir.¹⁶³ Mer‘aşî ve Muhammed Mekkî ise lâm (ل)’ın mahrecinin, dil yanıyla beraber dâd (ض)’ın mahrecinden sonra bunların hizası olan üst diş etleri olduğunu zikretmiştir.¹⁶⁴ Bazı kıraat âlimleri de harfler içerisinde mahreç bakımından lâm (ل) harfinden daha geniş bir mahrece sahip harfin olmadığını izah etmişlerdir.¹⁶⁵

Şeyhzâde, lâm (ل)’ın mahrecinin sağ veya sol taraftan dâd (ض)’ın mahrecinin nihayetinden dil ucuna varınca dilin yan tarafı ile karşısındaki üst damak olduğunu belirtmektedir. O, lâm (ل) harfi mahrecinin dâhik, nâb ve seniyye dişlerinin hemen

¹⁵⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

¹⁶⁰ Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer‘aşî, *Cühdü‘l-mukıll*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Umman: Dâr-u ‘Ammâr, 1429/2008), 130.

¹⁶¹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü‘l-müfîd*, 4.

¹⁶² İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

¹⁶³ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri‘âye*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Umman: Dâr-u Umman, 1417/1996), 188.

¹⁶⁴ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukıll*, 130; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

¹⁶⁵ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukıll*, 130; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 195.

üstü olduğunu ve bu harfin mahrecinin diğerlerinden daha geniş olduğunu söylemiştir.¹⁶⁶

Tarafü'l-Lisân (طرف اللسان): Nûn (ن) harfinin çıkış yeri olan bu mahreç, dil ucu ile bunun hizası olan üst ön dişlerdir.¹⁶⁷ Bu mahreçten izhâr olunan nûn (ن) harfi çıkar.¹⁶⁸ Saçaklızâde, nûn (ن) harfinin “nûn-u muzhâr” yani izhâr olunan nûn (ن) şeklinde kayıtlanmasının, nûn-u muhfâtın ğunne, ğunnenin mahrecinin de hayşûm olmasından ileri geldiğini zikretmiştir.¹⁶⁹ Müellif Es‘ad Efendi de nûn (ن)’un mahrecini bu minvalde değerlendirmiştir.¹⁷⁰

Tarafü'l-Lisân (طرف اللسان): Râ (ر) harfinin çıkış yeri olan bu mahreç, dil ucunun az arkasıyla beraber onun karşısındaki iki üst ön diş etleridir.¹⁷¹ Râ (ر)’nın, nûn (ن)’un mahrecinden çıktığı da söylenmiştir.¹⁷² el-Cermî ve ona tabî olanlar âlimler, lâm (ل), nûn (ن) ve râ (ر) harfini tek mahreç, Sîbeveyhi ve ona tabî olan Şâtıbî ve Cezerî gibi âlimler ise bu harflerin mahreçlerini birbirine yakın üç mahreç saymışlardır.¹⁷³ Es‘ad Efendi, bu mahreci; dilin tam ucunun bir miktar arkasıyla buranın karşısındaki ön dişlerin üstündeki damak şeklinde tarif etmiştir. Şeyhzâde, dil ucunun kavisli, uzunluğunun da kavisli bir çizgi halinde olduğunu, genişliğinin de aynı şekilde kavisli bir satır olduğunu söylemiştir. Es‘ad Efendi, lâm (ل)’ın mahrecinin nihâyetinden dilin tam ucuna gelince o kavisli sathın, karşısıyla beraber nûn (ن)’un mahreci olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴

Tarafü'l-Lisân (طرف اللسان): Tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت)’nin mahreci olan bu kısımdan; harfler, dil ucuyla üst ön dişlerin dipleri arasından damağa doğru yükselerek¹⁷⁵

¹⁶⁶ Es‘ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 4.

¹⁶⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 130-131; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Ramazan Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 62.

¹⁶⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 130-131; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 102.

¹⁶⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 131.

¹⁷⁰ Es‘ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 4.

¹⁷¹ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 64; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 102.

¹⁷² Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 195; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 131; Muhammed Mekki, *Nihâye*, 6.

¹⁷³ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 65-66; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 132.

¹⁷⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 4.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

çıkılmaktadır.¹⁷⁶ Bu üç harfe üst ön dişlerin bitimiyle üst ön damak arasındaki boşluktan çıktıklarından dolayı nit'iyye harfleri denilmektedir.¹⁷⁷ Bu mahreçten öncelikle tâ (ط) harfi, onun biraz uzağından dâl (د), onun da biraz uzağından ise tâ (ت) harfi çıkılmaktadır.¹⁷⁸

Şeyhzâde, bu mahreçlerden sırasıyla tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت) harflerinin çıktığını açıklamıştır. O, bu mahrecin, dil ucu ile üst iki dişlerin yarılarından yukarısı yani diş etlerine varılan yer, olduğunu açıklamıştır. Es'ad efendi, bu mahrecin diş etlerine yakın kısmından tâ (ط), biraz aşağısından dâl (د), diş etlerine yakın mahalden ise tâ (ت) harfinin çıktığını beyan etmiştir.¹⁷⁹

Tarafü'l-Lisân (طرف اللسان): Sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harflerinin mahreçleri olan bu kısımdan safîr harfleri diye isimlendirilen sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harfleri çıkılmaktadır.¹⁸⁰ Bu harfler, dil ucu ile alt ön dişlerin üst kısmı arasından çıkılmaktadır.¹⁸¹ Sîbeveyhi, bu bölge harflerinin ön dişlerin biraz üstüyle dil ucu beyninden (arası) çıktığını söylemekle birlikte ön dişler ile üst ya da alt dişlerden hangisini kastettiğini açıklamamıştır.¹⁸² Mekkî, konuyla ilgili, bu bölge harflerinin dil ucu ile alt ön dişlerin biraz üstünün arasından çıktığını ifade etmekte,¹⁸³ böylece Sîbeveyhi'nin tanımındaki kapalılığı gidermektedir.¹⁸⁴ Bu harflere mahreçten çıkışlarında dil ucunun (sivri yeri) etkisinden dolayı hurûf-u eseliyye denmektedir.¹⁸⁵ Buranın dâhilinden sâd (ص), ortasından sîn (س), hâricinden ise zây (ز) harfi çıkılmaktadır.¹⁸⁶

¹⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 133; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 62.

¹⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66.

¹⁷⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 133; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66.

¹⁷⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 4.

¹⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 195.

¹⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 195; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, 73.

¹⁸² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

¹⁸³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 209-211-215.

¹⁸⁴ Mustafa Kemal Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları* (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 67.

¹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, 73.

¹⁸⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 133; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66.

Mehmed Es‘ad Efendi, bu mahrecin, dil ucuyla iki ön üst dişlerin yarısından yukarısı olduğunu aktarmıştır. O, mezkûr mahrecin üst ön dişlerin yarısına yakın yerinden sâd (ص)’ın, yukarı kısmından sîn (س)’in, baş tarafından da zây (ز) harfinin çıktığını beyan etmiştir.¹⁸⁷

Tarafü’l-Lisân (طرف اللسان): Zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث)’nın çıkış yeri olan bu mahreç, dil ucunun üstüyle iki üst ön dişlerin başlarının arasındadır.¹⁸⁸ Buradaki tertip dilin dışarıya yakınlığıyla ilgilidir.¹⁸⁹ Dil, sâ (ث)’yı telaffuz ederken dışarıya diğer iki harften, yine zâl (ذ)’yı söylerken de zâ (ظ) harfinden daha yakındır.¹⁹⁰ Bu harflere diş etinden çıkmalarından¹⁹¹ ve diş etlerine nisbet edilmelerinden¹⁹² ötürü liseviyye harfleri de denilmiştir.¹⁹³ Halil b. Ahmed de bu isimlendirmede bulunmuştur.¹⁹⁴

Es‘ad Efendi, bu mahrecin, dil ucunun üst yüzüyle ön üst dişlerin başları olduğunu ve buranın sırasıyla zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث)’nın mahreci olduğunu söylemiştir. O, dil ucunun biraz arkasından zâ (ظ), bunun ardından zâl (ذ) ve bu harfin biraz ardından ise sâ (ث) harfinin çıktığını zikretmiştir. Şeyhzâde, bu kısımda tertip üzere dil ucunun zâ (ظ) harfinde gayet az çıktığını, zâl (ذ) harfinde ondan fazla ve sâ (ث) harfinde de diğerlerinden daha fazla çıktığını beyan etmiştir.¹⁹⁵

3.4.3.3.1.1.4. Dudak (شفة) bölgesi

Bu bölgede iki mahreç¹⁹⁶ bulunmakta ve bu mahreçler toplamda dört harfe ev sahipliği yapmaktadır.¹⁹⁷ Bunlar sırasıyla şunlardır:

¹⁸⁷ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 4.

¹⁸⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukull*, 134; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

¹⁸⁹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukull*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

¹⁹⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukull*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

¹⁹¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukull*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

¹⁹² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160.

¹⁹³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 140.

¹⁹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 140.

¹⁹⁵ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 4.

¹⁹⁶ Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 103; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 63; Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 77.

¹⁹⁷ Ünlü, *Kur‘ân-ı Kerim’in Tecvîdi*, 74.

Dudak (شفة): Bu bölgedeki ilk mahreç olan alt dudağın karnı (içi) ile üst iki ön diş ucu arasından fâ (ف), çıkmaktadır.¹⁹⁸ Es'ad Efendi de fâ (ف)'nın mahrecini bu kapsamda değerlendirmiştir.¹⁹⁹

İki Dudak (شفتين): Sîbeveyhi, dudak bölgesinin ikinci mahreci olan bu kısımda iki dudak arasından, bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و)'ın çıktığını zikretmiştir.²⁰⁰ İbnü'l-Cezerî de aynı görüşte²⁰¹ olmakla beraber vâv (و)'a med harfi olmayan kaydını düşmüştür.²⁰² Aynı şekilde Saçaklızâde, buradan sırasıyla bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و)'ın çıktığını ifade etmiştir.²⁰³ Ancak o, vâv (و)'ın, dudakların az miktarda açılmasıyla, bâ (ب) ve mîm (م)'in ise dudakların birbirine kapanmasıyla çıktığını zikretmiştir.²⁰⁴ Muhammed Mekkî de aynı görüşü aktarmıştır.²⁰⁵

Es'ad efendi, bu mahrecin iki dudak arası olduğunu ve buradan sırasıyla bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و)'ın çıktığını zikretmiştir. O, bu mahreçten öncelikle dudakların birbirine kapanmasıyla bâ (ب)'nın, dudak içlerinin bir miktar uçlarına yakın yerlerinin birbirine hafifçe kapanmasıyla mîm (م)'in, daha da uçlarına yakın yerlerinin birbirine tamamen kapanmadan bitişmesiyle de vâv (و)'ın çıktığını söylemiştir.²⁰⁶

3.4.3.3.1.5. Hayşûm (خيشوم)/Nûn-u muhfât (نون مخفأة)'ın mahreci

Burnun en uç (kök) noktası olan ve (أقصى الأنف)²⁰⁷ denilen bu mahreçten ihfâ olunan nûn (ن) harfi çıkmaktadır.²⁰⁸ Bu kısım, geniz kovuğuna da denilmektedir.²⁰⁹ Hayşûm,

¹⁹⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 135; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

¹⁹⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 4.

²⁰⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

²⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114.

²⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160.

²⁰³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 135.

²⁰⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 135.

²⁰⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

²⁰⁶ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 4.

²⁰⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 137.

²⁰⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 137.

²⁰⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 104; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 63; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 196.

aynı zamanda lâzımî sıfatlardan ğunnenin mahreci olmaktadır.²¹⁰ Bu bölümde ğunnenin varlığını belirlemek, sâkin nûn (ن) ve sâkin mîm (م)’in seslendirildiği esnada burnun kapatılmasıyla gerçekleşmektedir. Burnun kapatıldığı esnada bu iki harfin seslendirilmesi değişime uğrayarak ğunnesiz bir şekilde telaffuz edilmiş olurlar.²¹¹ Bu nedenle ğunneyi sıfatlar içerisinde zikretmek daha doğru olmaktadır.²¹²

Es‘ad Efendi, bu mahrecin geniz kavuğuna denildiğini, bu mahreçten ihfâ olunan nûn (ن) ile ğunnenin çıktığını ve zâtlarının yok olup ğunnelerinin bâki kaldığını ifade etmiştir. O, ayrıca ğunne ile ihfâ olunan nûn (ن)’un aynı şey olduğunu; fakat farklı şeylermiş gibi itibar olunduklarını eserinde zikretmiştir.²¹³

Eserin bu kısmında mahreçlerle ilgisi olduğundan dolayı öncelikle dişler konusuna değinilmiştir. Buna göre insanda bulunun diş sayısı ve isimleri şu şekildedir:

Her şahsın 32 tane dişleri bulunmaktadır.²¹⁴ Bunlar; senâyâ, rabâ‘iyyât, enyâb, davâhik, davâhin ve nevâciz dişleridir. Bunlardan ağzın ön tarafında, her tarafta birer tane olmak üzere dört tane senâyâ dişleri bulunmaktadır.²¹⁵ Bunların da iki tanesi üstte iki tanesi altta bulunmaktadır. Yani üstteki gelişmiş dişler ve bunların altında bulunan iki dişe senâyâ dişleri denir.²¹⁶ Rabâ‘iyyât ise senâyâ dişlerinin peşi sıra her kenarda birer tane bulunmak üzere toplamda dört tane olan dişlere denilmektedir.²¹⁷ Enyâb’a gelince, bunlar, senâyâ dişlerini müteakip, her kısımda birer adet bulunan dişlerdir.²¹⁸ Davâhik da enyâb dişlerinin akabinde, her yanda birer adet olup toplamda dört tane olan dişlerdir. Bir de davâhin vardır ki ismi verilen bu dişlere aynı zamanda davâhin

²¹⁰ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

²¹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 80.

²¹² Ali el Kârî Ebü’l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, *el-Minehu’l-fikriyye fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, thk, Üsâme Atayâ, tsh, Ahmed Şükrî (Dimeşk: Dâru’l-Ğavsânî li’d-Dirâseti’l-Kur’âniyye, ts.), 93; Mahmut Hakkı Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 49.

²¹³ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 4.

²¹⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²¹⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 118.

²¹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²¹⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²¹⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

de denir.²¹⁹ Bunlar, toplamda on iki tane olup ağzın iki yanında altışar tane olmak üzere devâhik dişlerini takiben bulunmaktadır.²²⁰ Bu dişler her iki yanda üçer tane olmak üzere altı tanesi üst çenede altı tanesi ise alt çenede yer almaktadır.²²¹ Diş çeşitlerinden nevâcize de değinmek gerekir ki bunlar, her iki yanda ikişer olmak üzere son dört dişler olmakta ve her iki tarafın sonunda bulunup biri altta, diğeri üstte bulunmaktadır²²² ve davâhîn dişlerinin peşi sıra yer almaktadır.²²³ Bu dişlere buluğ dişleri ve yirmilik dişler de denir.²²⁴ Bunlar, bazı insanlarda oluşmadığından,²²⁵ bulunmamaktadır.²²⁶ Bu dişlerden davâhik, davâhîn ve nevâciz, adrâs dişleri diye isimlendirilmiş²²⁷ olup toplamda yirmi tanedir.²²⁸

Şeyhzâde Es‘ad Efendi de dişler konusunu bu bağlamda zikretmiştir.²²⁹ O, mahreç hususunda son olarak, mahreçlerin beş aza olduğunu ifade etmiştir. Bunlar; hurûf-u med için farz olunan boğaz ile ağız boşluğu olmaktadır. Diğeri boğazdır ki burada üç mahrec-i muhakkak²³⁰ bulunmaktadır. Bunlardan biri de dildir ki içerisinde on tane mahreç bulunmaktadır. Bir diğeri ise dudaktır ki burada da iki mahreç bulunmaktadır. Diğer bir âzâ ise ihfâ nûn (ن)‘unun çıktığı hayşûm olmaktadır.²³¹ Es‘ad Efendi, konuyu şu dizelerle sonlandırmaktadır.²³²

Sakın kalma azizim vehimde

Lütfuyla Hakk’ın şekl-i latifte

²¹⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²²⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²²¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²²² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²²³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 118.

²²⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²²⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²²⁶ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 118.

²²⁷ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 118.

²²⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

²²⁹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 5.

²³⁰ Harfin telaffuzu esnasında ses, herhangi bir mahreç bölgesinin muayyen bir tarafına temas ederek çıkarsa buraya muhakkak mahreç denmektedir. Bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 60.

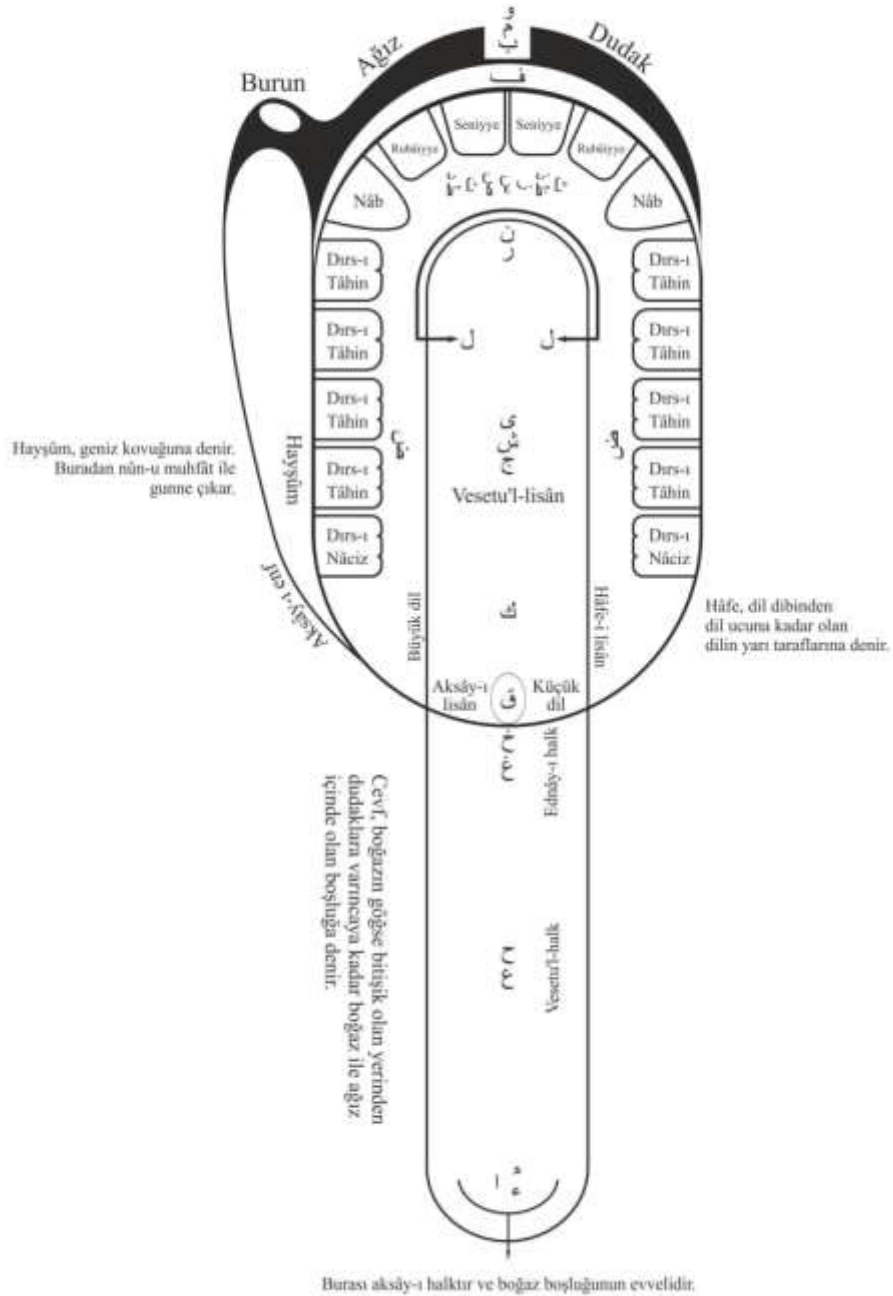
²³¹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 5.

²³² Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 5.

Ehl-i edânın tertibi üzere

Dizdi hurûfu Hamza seyrede

Kurrâ âlimlerin gösterdikleri şekilde harflerin mahreçlerinin şekli:

Şekil 3.1. Mahreç Bölgeleri

3.4.3.3.1.2. Cehr (جهر) sıfatı

Cehr, lügatte ilan etmek, açığa çıkarmak ve söz telaffuz edilirken sesin yükseltilmesi anlamlarına gelmektedir.²³³ İstılahta, harfî söylerken kuvvetinden dolayı nefesin akmasının hapsolmasına denir.²³⁴ Bu ise harfin mahrecine olan itimadın kuvvetli olması sebebiyledir.²³⁵ Cehr sıfatlı harflerin sayısı on dokuz olup bunlar şu kelimelerde toplanmıştır; (عظم وزن قارئ ذي غض جد طلب).²³⁶ Şuna da değinmek gerekir ki cehr, hems sıfatıyla birbirlerine zıt iki sıfattır.²³⁷

Es‘ad Efendi, cehr sıfatını “Bir harfin harekeyle okunduğu sırada nefesin akmayıp hapsolarak çıkması şeklinde açıklamaktadır.”²³⁸

3.4.3.3.1.3. Hems (همس) sıfatı

Hems, lügatte gizlemek,²³⁹ gizli ses²⁴⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Allâh-u Teâlâ’nın şu âyeti buna misaldir; (فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا) “Artık sadece fısıltı işitebilirsiniz.”²⁴¹ Yani bu sıfat, gizli bir ses²⁴² anlamında olmaktadır.²⁴³ İstılahta ise harf söylenirken zayıflığından dolayı nefesin akmasına denir.²⁴⁴ Bu da harfin mahrecine olan itimadın

²³³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78.

²³⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 117; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202.

²³⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 117; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202.

²³⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78.

²³⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160.

²³⁸ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 6.

²³⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79; Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 115.

²⁴⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 115.

²⁴¹ *Kur‘an-ı Kerîm Meâli*, çev. Hail Altıntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), Tâhâ 45/108.

²⁴² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161.

²⁴³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79.

²⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79.

zayıf olmasındandır.²⁴⁵ Bu sıfatın harfleri on tane olup²⁴⁶ şu sözde toplanmıştır; (فَحَنَّهُ) (شَخْصٌ سَكَنٌ).²⁴⁷

Müellif, hems sıfatının cehrin zıttı olduğunu söylemiş ve bu sıfatı nefesin akararak sesin çıkması şeklinde tarif etmiştir. Müellif, bu sıfatın harflerinin de (س ت ش ح ث ك خ ص) olduğunu belirtmiştir. O, bu iki sıfatın arasındaki farkı ise şu sözlerle açıklamıştır: Her ne zaman cehr sıfatlı harflerden birini harekeleyip mesela ka (ق), ka (ق), ka (ق) diye tekrar etsek nefes hapsolür ve bu harflerle fazla bir şey işitilip hissedilmez. Ancak hems sıfatlı harfleri harekeleyip mesela ke (ك), ke (ك), ke (ك) der ve tekrar edersek nefes telaffuzla beraber akıcı bulunur. Bu durum hems sıfatlı harflerin, mahrece dayanmalarının zayıflığı sebebiyle olur. Fakat cehr sıfatlı harfler, hems sıfatlı harfler gibi değildir. Çünkü onlar çıkışları esnasında mahrece kuvvetli şekilde dayandıkları için nefesin akmasına mâni olurlar.²⁴⁸

3.4.3.3.1.4. Şiddet (شدة) sıfatı

Şiddet, lügatte, kuvvet manasına gelmektedir.²⁴⁹ Istılahta ise harfi telaffuz ederken mahrece olan itimadın tam olmasından dolayı sesin hapsolmesine denir.²⁵⁰ Saçaklızâde, şiddet sıfatını hem nefesin hem sesin hapsolması şeklinde tarif etmiştir.²⁵¹ Buna göre şiddet sıfatlı harfler, sekiz tane olup şu sözde toplanmıştır; (أَجْذُ قَطُنُ بَكْتُ).²⁵² Es'ad Efendi de eserinde, şiddet sıfatını, bir harfin sükûn ile telaffuz edildiğinde sesin asla akmaması şeklinde tarif etmiştir.²⁵³

²⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 116; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79.

²⁴⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 116; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 201; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79.

²⁴⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 42; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 116.

²⁴⁸ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 6.

²⁴⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 143; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 43.

²⁵⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81.

²⁵¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 143.

²⁵² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 143; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 116.

²⁵³ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 6.

3.4.3.3.1.5. Rehâvet (رخاوة) sıfatı

Rehâvet (rihvet), sözlükte, yumuşak olmak anlamına gelmektedir.²⁵⁴ Tecvîd literatüründe ise mahrece itimadın zayıflığından dolayı harfle beraber sesin akmasına denir.²⁵⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll* isimli eserinde rihvet sıfatının hafif bir nefesle sesin akmasına denildiğini ifade etmiştir.²⁵⁶ Bu sıfatın harfleri on üç tane olup şu sözde toplanmıştır; (تخذ طغش زحف صه ضس).²⁵⁷ Bazı kaynaklarda bunlara med harfleri (و ی ا) de eklenerek bu sayı on altıya çıkarılmıştır.²⁵⁸ Mehmed Es'ad Efendi ise rehâvet sıfatını bu minvalde açıklayarak harflerini (خس حظ شص هز ضغث فذ) sözünde olduğu üzere on üç tane olduğunu beyan etmektedir.²⁵⁹

3.4.3.3.1.6. Beyniyye (بينية) sıfatı

Beyniyye, lügatte ortada olmak manasına gelmektedir.²⁶⁰ Terim olarak ise sesin tam olarak hapsolmaması ve tamamen akmaması anlamındadır.²⁶¹ Yani sesin tam manasıyla akma ile akmama arasında olmasına beyniyye denir.²⁶² Beyniyye sıfatlı harfler, kimi âlimlere göre beş tane olup şu sözde toplanmıştır (لن عمر).²⁶³ Bazılarına göre ise (لم يرو عن) sözünde toplanan yedi harftir.²⁶⁴ Şâtıbî, bunlara med harflerini de ilave ederek, söz konusu harfleri (ولينا عمر) ifadesinde toplamış ve bunların sekiz olduğu görüşüne meyletmıştır.²⁶⁵ Mekki b. Ebî Tâlib de bu görüşte olup med harfi olan

²⁵⁴ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 81; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

²⁵⁵ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 81; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

²⁵⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 143; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202.

²⁵⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 118-119.

²⁵⁸ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 81; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

²⁵⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 6.

²⁶⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 205.

²⁶¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 144; Muhammed Mekki, *Nihâye*, 83.

²⁶² Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

²⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 144.

²⁶⁴ Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdilmü'min b. el-Vecîh (h. 741), *el-Kenz fi'l-kirââtî'l-'aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2004), 1/169; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

²⁶⁵ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 82.

elif (ل) 'i ilave etmeyerek bunların sayısının yedi olduğunu söylemiş ve bunları (نولي) sözünde toplamıştır.²⁶⁶

Es'ad Efendi, beyniyye sıfatını bu kapsamda değerlendirip harflerinin ise (لن عمر) sözünde toplanan altı harf olduğu beyan etmiştir.²⁶⁷ O, bu üç sıfatın (şiddet, rehâvet, beyniyye) farkları hakkında da şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: Örneğin (الحج) kelimesindeki şiddet sıfatlı cîm (ج) harfi üzerinde vakfedildiğinde bu harf durgun ve hapsolmuş bulunur. Eğer o sakin harf uzatılmak istenirse bu mümkün olmaz. Bununla beraber rehâvet sıfatlı harflerden (الطش) kelimesindeki şîn (ش) harfinde vakfedilirse ses hapsolmayıp akıcı halde çıkar. Eğer bu sâkin harf uzatılmak istenirse bu mümkün olacaktır. Yine beyniyye sıfatlı harflerden (الحل) kelimesindeki lâm (ل) harfi üzerinde vakfedilirse, ses, beyne beyne yani ayrı ayrı bulunup rehâvet sıfatlı harflerdeki gibi fazla akmayacağı gibi şiddet sıfatlı harflerdeki gibi fazla hapsolmayıp mahsur kalmayacak ve bu iki sıfat (şiddet ile rehâvet) arasında çıkacaktır.²⁶⁸

3.4.3.3.1.7. İsti'lâ (استعلى) sıfatı

İsti'lâ, lügatte yükselmek²⁶⁹ ve yücelmek anlamlarına gelmektedir.²⁷⁰ İstilahta ise harf söylenirken dilin üst damağa doğru yükselmesidir.²⁷¹ el-Vecîh, *el-Kenz* isimli eserinde bu sıfatı; dilin, harf söylenirken üst damağa yapışması ve böylece imâleye mâni olması şeklinde tarif etmiştir.²⁷² İsti'lâ sıfatının harfleri yedi olup şu sözde toplanmıştır; (خص ضغظ).²⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inde bu harfleri (قط خص ضغظ) şeklinde tertip etmiştir.²⁷⁴ O, bunlara kalınlıkları sebebiyle tefhîm harfleri demiştir.²⁷⁵ Es'ad Efendi

²⁶⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 82.

²⁶⁷ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 6.

²⁶⁸ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 6.

²⁶⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 118; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 70; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 206.

²⁷⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 82.

²⁷¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 151; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 82; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 70.

²⁷² el-Vecîh, *el-Kenz fi'l-kırââtî'l-'aşr*, 1/169.

²⁷³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 151; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 118.

²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161.

²⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 85.

ise isti‘lâ sıfatını; dilin, harf söylendiği sırada üst damağa kalkması şeklinde tarif etmiş, harflerini de ilk tertipteki şekliyle aktarmıştır.²⁷⁶

3.4.3.3.1.8. İnhifâz/İstifâle (انخفاض/استفالة) sıfatı

Sözlükte, aşağı olmak,²⁷⁷ (azalma, inme, alçalma)²⁷⁸ anlamlarına gelen istifâle/inhifâz; terim olarak dilin, istifâle sıfatlı harfleri söylerken üst damağa yükselmeyip alt çenede kalmasına denir.²⁷⁹ İnhifâz harfleri geride zikredilen isti‘lâ harflerinin haricindeki yirmi iki harf iken,²⁸⁰ bu sıfat, dilin üst damağa yükselmesi anlamına gelen isti‘lânın zıttı olmaktadır.²⁸¹ İbn-i Cinnî (ö. 392/1002), istifâle ismi yerine aynı manaya gelen inhifâzı (انخفاض) kullanmıştır.²⁸² Şeyhzâde Es‘ad Efendi de konuyu bu çerçevede ele almış ve İbn-i Cinnî gibi bu sıfat için istifâle ile aynı anlama gelen inhifâz (الانخفاض) adını kullanmıştır.²⁸³

3.4.3.3.1.9. Itbâk (اطباق) sıfatı

Itbâk, sözlükte; ilsâk (الصاق) yani bitişmek, kapamak, yapışmak gibi anlamlara gelmektedir.²⁸⁴ Istılâhî anlamda dil kökü ile dil ortasının damağa doğru yükselmesi ve damağın dil ortasına intibâk etmesi şeklinde tarif edilmiştir.²⁸⁵ İbnü’l-Cezerî, bu sıfat için aynı kökten gelen müntabika (المنطقة) ve mütbeka (المطبة) isimlerini kullanmıştır.²⁸⁶ Es‘ad Efendi ise itbâk sıfatını; harf söylenirken dilin üst damağa

²⁷⁶ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 6.

²⁷⁷ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 46.

²⁷⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 85.

²⁷⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 85-86; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 46-47; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207; Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 118; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 71.

²⁸⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 123-124; el-Vecîh, *el-Kenz fi’l-kırâati’l-‘aşr*, 1/169; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 86.

²⁸¹ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207.

²⁸² Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *Sırru sinâ‘ati’l-i‘rab*, thk. Hasan Hindâvî, (by., ts.), 1/62.

²⁸³ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 6.

²⁸⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 152; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 86.

²⁸⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 86; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 152.

²⁸⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161.

kapanması olarak açıklamış, harflerinin de zikredildiği gibi (ص ض ط ظ) olduğunu beyan etmiştir.²⁸⁷ Bu sığata sahip harfler, (ص ض ط ظ) olmak üzere dört tanedir.²⁸⁸

3.4.3.3.1.10. İnfıtâh (انفتاح) sıfatı

Lügatte ayrılık, ayrılma, uzaklaşma anlamlarına gelen infıtâh; terim olarak, harf okunurken üst damak ile dil arasının ayrılmasına yani açık olmasına ve sesin bu iki yer arasında sıkışmamasına denir.²⁸⁹ Mehmed Es'ad Efendi, infıtâh (انفتاح) sıfatını bu bağlamda değerlendirmiştir.²⁹⁰ İnfıtâh sıfatlı harfler ıt bâk sıfatlı harflerin dışında kalanlardır.²⁹¹ Bunlar, toplamda yirmi beş tanedir.²⁹²

3.4.3.3.1.11. Kalkale (قلقة) sıfatı

Halil b. Ahmed'den rivâyet edilen görüşe göre sözlükte şiddetli ses anlamına gelmektedir.²⁹³ Ayrıca hareket ettirmek (التحريك) ve titretmek (اضطراب) manasında da kullanılır.²⁹⁴ İstılahta ise Ebû Şâme (ö. 665/1267)'nin Mekkî'den rivâyetle naklettiğine göre mahrecin sıkışmasından sonra mahreçte meydana gelen zâid sese ve burada harfin oluşmasına denir.²⁹⁵ Kalkale sıfatlı harfler, (قطب جد) terki bindeki beş harften oluşmaktadır.²⁹⁶ Saçaklızâde, bunun için, (ود بطق) terki binini kullanmıştır.²⁹⁷

Mekkî, kalkale sıfatına laklaka (لقلة)²⁹⁸ teriminin kullanıldığını nakletmektedir.²⁹⁹ Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni bu harflerin üzerinde vakfedildiğinde

²⁸⁷ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 6.

²⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 152; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 208.

²⁸⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 153; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 208.

²⁹⁰ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 7.

²⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 123.

²⁹² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 123; el-Vecîh, *el-Kenz fî'l-kırââtî'l-'aşr*, 1/169.

²⁹³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 147-148.

²⁹⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 148; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 210.

²⁹⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 148.

²⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 101; *en-Neşr*, 1/161; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 72.

²⁹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 124.

²⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161.

²⁹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 124.

sarsıntıya/vurguya benzer bir ses çıkmasıdır. Bu ise harfin sesini tamamlama amacıyla yapılmaktadır. Bu harflerden vakf halinde çıkan kalkale sesi, vasl halinde çıkan sestene daha belirgindir. Esasında bu sığata sahip harfin, kâf (ق) harfi olduğu söylenmiştir. Çünkü bu harf, mahrecinde sıkıştırıldığı için üzerinde vakf yapılamamaktadır. Dolayısıyla sıkışıklığının şiddetinden ve isti‘lâ sıfatlı olmasından ötürü ancak zâid sesle beraber vakf yapılabilmektedir. Diğerkalkale harfleri de bu hususta kâf (ق) harfine benzetilir. Ayrıca sıralama itibariyle kâf (ق) harfi, kalkale sıfatlı harflerin ilki olmaktadır.”³⁰⁰

Bazı âlimler, bu beş kalkale harfine kendisinde cehr (جهر) ve şiddet (شدة) sıfatları bulunmasını gerekçe göstererek hemzeyi (ء، ا) de ilave etmişlerdir.³⁰¹ Ancak cumhur (çoğunluk) ulemâ, hemzeyi (ء، ا) kalkale harflerinden çıkarmışlardır.³⁰² Bunun sebebi ise Mekkî’nin *er-Ri‘âye*’sinde zikrettiğı üzere hemzenin öğürmeye (تجويع)³⁰³ yani istifrâya (تقيؤ)³⁰⁴ ve öksürmeye (سعلة)³⁰⁵ benzetilmesinden ötürüdür.

Es‘ad Efendi, kalkale sıfatını şöyle izah etmiştir: “Kalkale, cehr ve şiddet sıfatlarının bir arada bulunmasına denir. Bunlar ise sıfât-ı kaviyyeden olup haklarının yerine getirilmesi için iki sese muhtaçtır. Çünkü cehr sıfatı, nefesin; şiddet ise sesin akmasına mâni olmaktadır. Bu iki zıt sıfatın bir arada olmasından dolayı kalkale iki ayrı sese muhtaç olup sükûna mahsus olmaktadır. Kalkale harfleri (قطب جد) terki bindeki harflerdir. Âlimlerin çoğı hemzeyi (ء، ا) her ne kadar cehr ve şiddet sıfatlı olsa da kalkale harflerine dahil etmemişlerdir. Çünkü hemzede (ء، ا) tebdîl, tağyîr ve hazf gibi durumlar görüldüğünden bu harfte kalkale kerih (çirkin) olmaktadır.”³⁰⁶

³⁰⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 124-125; Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 135.

³⁰¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 92.

³⁰² Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 150.

³⁰³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 134; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 150; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 92.

³⁰⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 92.

³⁰⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 134; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 150; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 92.

³⁰⁶ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 7.

3.4.3.3.1.12. Safîr (صفير) sıfatı

Safîr, lügatte hayvanların çıkardığı sese denir.³⁰⁷ İstılahta ise İbnü'l-Cezerî ve Mekkî'nin tarifine göre telaffuzu esnasında harfle beraber ıslık sesine benzer bir sesin çıkmasıdır.³⁰⁸ Saçaklızâde, safîri, buna yakın bir tarifle, harfle beraber ıslık sesine benzer bir sesin çıkmasına şeklinde tarif eder.³⁰⁹ Muhammed Mekkî ise iki dudak arasından çıkan ve safîr harflerine eşlik eden zâid sese safîr denildiğini zikretmiştir.³¹⁰ Es'ad Efendi de safîr sıfatını harfin sesinin aslına müşabih olması (benzemesi) şeklinde tarif etmiştir.³¹¹ Buna göre safîr sıfatlı harfler üç tane olup bunlar; zây (ز) sîn (س) ve sâd (ص)'dir.³¹²

3.4.3.3.1.13. Ğunne (غنة) sıfatı

Ğunne, sözlükte inilti manasına gelmektedir.³¹³ Aynı zamanda ğunne, yavrusunu kaybeden geyiğin çıkardığı sese de denir.³¹⁴ İstılahta ise harfî söylerken genizden gelen sestir.³¹⁵ Ğunne sıfatlı harfler nûn (ن) ve mîm-i sâkine (م) 'dir.³¹⁶ Bunların bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, bu harfleri söylerken hayşûmdan ğunne sesinin çıkmasıdır.³¹⁷ Bu harfler şeddeli olduklarında, bir elif (iki hareke) miktarı ğunne yapmak vacip olup, bunun ölçüsü medd-i tabîi olduğundan bu miktara ilave de edilemez eksiltme de yapılamaz.³¹⁸ Bu iki harfin sâkin, harekeli, izhâr veya idğamlı durumlarında, ğunne sıfatı bu harflerden ayrılmaz. Ancak bunlar sâkinen harekeli hallerinden daha kâmil; ihfâliyen izhârlı şeklinden daha fazla, idğamlıyken de ihfâ

³⁰⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 157; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 89.

³⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 101; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 124.

³⁰⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 157.

³¹⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 89.

³¹¹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 7.

³¹² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 134; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100; *en-Neşr*, 1/161; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 156; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 89.

³¹³ Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 220; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 121.

³¹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 97.

³¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

³¹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 131; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

³¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 131.

³¹⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 97.

durumlarından daha kâfi olur.³¹⁹ Es'ad Efendi'nin ğunne sıfatını ele alma şekline gelince o, konuyu, zikredilen çerçevede ifade etmiştir.³²⁰

3.4.3.3.1.14. Tekrîr (تكرير) sıfatı

Tekrîr, lügatte tekrar etmek,³²¹ yine bir şeyi en az bir³²² veya birkaç kez tekrarlamak manasına gelmektedir.³²³ Istılâhî olarak ise harfin söylendiği sırada dil ucunun titremesidir.³²⁴ Tekrîr sıfatı, râ (ر) harfine mahsus bir sıfattır.³²⁵ Râ (ر)'nın tekrîrle vasıflanmasının sebebi bu sıfatı kabul etmesidir. Bundan dolayı râ (ر)'da tekrardan sakınmak gerekir ki bu sıfatın amacı, râ (ر) harfinde tekrara düşülmesini önlemek ve terk ettirmektir.³²⁶ Râ (ر) harfi, şeddeli halindeyken tekrîr sıfatı daha çok ortaya çıktığından okuyucunun bunu gizlemesi³²⁷ ve ortaya çıkarmaması gerekmektedir.³²⁸ Saçaklızâde, Mekkî'nin söylemiş olduğu tekrîr sıfatının gizlenmesinin gerekliliğiyle bağlantılı olarak, tekrîrin tamamen ortadan kaldırılması anlamında olmadığını ve bunun mümkün de olamayacağını zikretmektedir. O, aksi durumda râ (ر)'nın şiddet harfine dönüşeceğini ifade etmektedir.³²⁹ Mehmed Es'ad Efendi de bu sıfatı; harf okunduğunda dilin sürçmesi şeklinde açıklamakta ve bunun sadece râ (ر) harfine has olduğunu beyan etmektedir.³³⁰

³¹⁹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 93-94.

³²⁰ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 7.

³²¹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 108.

³²² Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 108.

³²³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

³²⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

³²⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 130; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 105.

³²⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

³²⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 131; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

³²⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

³²⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 157; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94-95.

³³⁰ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 7.

3.4.3.3.1.15. Tefeşşî (تفشي) sıfatı

Tefeşşî, şîn (ش) harfine ait sıfattır.³³¹ Sözlükte yayılma, dağılma ve genişleme anlamlarına³³² gelen tefeşşî; terim olarak, şîn (ش) harfini söylerken sesin damak ile dil arasına yayılması ve zâ (ظ) harfi mahrecine ulaşınca kadar uzamasını ifade etmektedir.³³³ Es‘ad Efendi, tefeşşînin; harf söylenirken sesin dağılıp, dil ucundan çıkan harf olan zâ-i mu‘ceme yani noktalı (ظ) harfi mahrecine ulaşmasına dendiğini, bu sığata sahip harfin ise şîn (ش) olduğunu söylemektedir.³³⁴

3.4.3.3.1.16. İstîtâle (استطالة) sıfatı

İstîtâle, dâd (ض)’a has bir sıfattır.³³⁵ Lügatte, uzamak ve mesafelerin uzaması anlamlarına gelmektedir.³³⁶ İstilahta ise Ca‘berî’nin ifadesine göre, sesin dil kenarından sonuna kadar uzamasını ifade etmektedir.³³⁷ İstîtâle, dâd (ض)’ın telaffuz edilirken lâm (ل) harfi mahrecine kadar ağız içerisinde uzamasıdır.³³⁸ Bunun sebebi olarak bu harfin kendisinde cehr, isti‘lâ ve ıtbâk sıfatını toplaması gösterilmektedir.³³⁹ Yine dâd (ض)’ın kuvvetli harflerden olduğu ve lâm (ل)’ın mahrecine yakınlığı sebebiyle kendi mahrecinden çıkışı esnasında uzadığı aktarılmaktadır.³⁴⁰ Saçaklızâde, Ca‘berî’den nakille müstetîl (مستطيل) ile memdûd (ممدود)’un farkını şu sözlerle açıklamaktadır: “Müstetîl (مستطيل), nefesin harfin mahrecinde cereyan etmesini, memdûd (ممدود) ise harfin kendi zatında cereyan etmesini ifade etmektedir.”³⁴¹ Es‘ad Efendi de istitâle (استطالة) sıfatını yukarıda zikredilen bilgiler kapsamında aktarmaktadır.³⁴²

³³¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 134; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

³³² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 95.

³³³ el-Vecîh, *el-Kenz fi’l-kırââtî’l-‘aşr*, 1/171; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 134-135.

³³⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 7.

³³⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 134; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

³³⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 96.

³³⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 96.

³³⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 134; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

³³⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 134; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

³⁴⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 134; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

³⁴¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 160.

³⁴² Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 7.

3.4.3.3.2. Sıfât-ı ‘ârıza

Sıfât-ı ‘ârıza, harflerin kendi yapısına has olmayan ve harften ayrılması imkân dahilinde olan sıfatlardır.³⁴³ Bu sıfat, harften ayrıldığı zaman harfin kendisinde herhangi bir değişikliğe sebep olmaz.³⁴⁴ Dolayısıyla bu sıfatın terk, tebdîl ve tağyîr durumları lahn-ı hafîye yani gizli³⁴⁵ ve küçük³⁴⁶ kusura sebep olmaktadır.

Es‘ad Efendi, konuyu zikredilen çerçevede ele alarak ‘ârızî sıfatların; tefhîm, terkîk, idğâm, ihfâ, izhâr, kalb, med, vakf, sekte, hareke ve sükûn olmak üzere on bir tane olduğunu açıklamaktadır.³⁴⁷ O, sıfat-ı ‘ârıza başlığı altında bunların yalnızca açıklamalarını ele aldığından burada onun yolu takip edilerek sadece açıklamalarıyla yetinilecektir.

3.4.3.3.2.1. Tefhîm (تفحيم) sıfatı

Tefhîm, lügatte; bir şeyi yüceltmek, saygı göstermek, vurgulu yapmak, büyütme, vurgulu telaffuz etmek, vurgulu biçimde ifade etmek manalarına gelir.³⁴⁸ İstılahta ise harfin cismine yani sesine dahil olan kalınlıktan (dolgunluk) ibaret olup; ağzın, sesin yankısıyla dolmasını ifade etmektedir.³⁴⁹ Es‘ad Efendi, bu sıfatı, harfin kalın okunması şeklinde açıklamaktadır.³⁵⁰

3.4.3.3.2.2. Terkîk (ترقيق) sıfatı

Tefhîm sıfatının zıttı olan terkîk, sözlükte inceltmek, ince yapmak, kalbi yumuşatmak ve yumuşak dil kullanmak gibi anlamlara gelmektedir.³⁵¹ İstılâhî olarak harfin cismine dahil olan zayıflıktan ibaret olup; ağzın sesin sedâsıyla (yankı) dolmamasını ifade

³⁴³ Debreli Hoca Abdülkerîm, *Mîzânü’l-hurûf*, 12; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 114.

³⁴⁴ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 200.

³⁴⁵ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 114.

³⁴⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 200.

³⁴⁷ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 3.

³⁴⁸ Kadir Güneş, “Tefhîm”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî/Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2014), 880.

³⁴⁹ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 149; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîl*, 77.

³⁵⁰ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 7.

³⁵¹ Güneş, “Terkîk”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî*, 495.

etmektedir.³⁵² Mehmed Es‘ad Efendi, terkîk sıfatını, harfin ince okunması şeklinde zikretmektedir.³⁵³

3.4.3.2.3. İdğâm (ادغام)

İdğâm, sözlükte; dahil etme, girdirme, kapsamına alma anlamlarına gelen (ادجال) kelimesiyle ifade edilmektedir.³⁵⁴ Tecvîd ıstılahında, mütemâsil (aynı), mütecânis (aynı cins) ya da mütekârib (birbirine yakın) iki harfin okunuşu esnasında, dilin tek yükselişle kalkarak, bu iki harfin birbirine girdirilip şeddeli bir harf olarak telaffuz edilmesine denir.³⁵⁵ Bir diğer tarife göre ise idğâm; mütemâsil (aynı), mütecânis (aynı cins) ya da mütekârib (birbirine yakın) iki harften birinciye, ikinci harfe girdirmektir.³⁵⁶ Es‘ad Efendi, idğâmın, mûmâsileyne ya da mütekâribeynin iki harfin birbirlerine karıştırılıp şeddeli tek harf gibi okunmasına ve böylelikle bu iki harfin tek harf gibi zannedilmesine dendiğini söylemektedir.³⁵⁷

3.4.3.2.4. İhfâ (إخفاء)

İhfâ, lügatte (الستر) örtmek,³⁵⁸ saklamak, gizlemek ve kapamak gibi anlamlara gelmektedir.³⁵⁹ İstılahta ise sâkin harfin (nûn-u sâkin ve tenvîn) şeddeden arınmış olarak ilk harfte idğâm ile izhâr arasında ğunneyle beraber okunmasına denir.³⁶⁰ Saçaklızâde, nûn (ن) ve tenvînin zâtlarının lafızdan giderilip sıfatları olan ğunnenin bâkî bırakılmasını ifade ettiğini söylemektedir.³⁶¹ Ayrıca o, ihfânın sınırlandırılmaksızın idğâm ile izhâr arası bir hal olduğunu beyan etmektedir.³⁶²

³⁵² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 77; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 149.

³⁵³ Es‘ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 7.

³⁵⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 149.

³⁵⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 166.

³⁵⁶ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 281; Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 231-232.

³⁵⁷ Es‘ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 7.

³⁵⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 194.

³⁵⁹ Güneş, “İhfâ”, *el-Mu‘cemü'l-‘Arabî*, 351.

³⁶⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 194.

³⁶¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 74.

³⁶² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 74.

Şeyhzâde Es'ad Efendi, zikredilen bağlamda ihfânın; şeddesiz olarak idğâm ile izhâr arası bir hal ve kıraat şekli olduğunu söylemektedir.³⁶³

3.4.3.3.2.5. İzhâr (اظهار)

İhfânın zıttı olan izhâr, sözlükte ortaya çıkarmak, açıklamak ve beyan etmek manalarına gelen (البيان)³⁶⁴ kelimesiyle ifade edilmektedir.³⁶⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, ıstılâhî manada izhârı, sâkin nûn ve tenvînin elif (ل) harfinden önce bulunmamaları kaydıyla boğaz harflerinden herhangi biriyle buluştuğunda sâkin nûn (ن) ve tenvîni açığa çıkarmak şeklinde açıklamaktadır.³⁶⁶ O, eliften (ل) önce bulunmama kaydını; elifin (ل) her zaman sâkin olmasından dolayı iki sakinin bir araya geleceğinden, vasl durumunda da bunun olamayacağından kaynaklandığını zikretmektedir.³⁶⁷ Muhammed Mekkî ise izhârı, her harfî mahrecinden gunnesiz bir biçimde çıkarmak şeklinde tarif etmektedir.³⁶⁸ Es'ad Efendi'ye gelince o, izhârı; harfî, ihfâ ve idğâm olmaksızın aralarını ayırarak okumak şeklinde izah etmektedir.³⁶⁹

3.4.3.3.2.6. Kalb (قلب)

Kalb, lügatte, tahvîl (تحويل) yani bir şeyi yönünden çevirmek anlamına gelmektedir.³⁷⁰ Istilahta ise bir harfin başka bir harf yerine konulmasıdır.³⁷¹ Tecvîd ilminde kalb, sâkin nûn (ن) ve tenvînin, bâ (ب) 'dan önce geldiği durumda, saf bir mîm (م) 'e çevrilmesini ve bâ (ب) 'dan önce de gunneyle ihfâ yapılmasını ifade etmektedir.³⁷² Muhammed Mekkî de aynı tarifte bulunmakla birlikte kalbi; sâkin nûn (ن) ve tenvînin ihfâ mîm (م) 'ine çevrilmesi şeklinde açıklamaktadır.³⁷³ O, nûn (ن) 'un bâ (ب) ile aynı ya da farklı

³⁶³ Es'ad Efendi, *el-Virdü 'l-müfîd*, 7.

³⁶⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 185.

³⁶⁵ Güneş, "İzhâr", *el-Mu 'cemü 'l- 'Arabî*, 746.

³⁶⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri 'âye*, 262.

³⁶⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri 'âye*, 262.

³⁶⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 185.

³⁶⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü 'l-müfîd*, 7.

³⁷⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 192.

³⁷¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 192; Karaçam, *Kur 'ân-ı Kerîm 'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 302.

³⁷² Karaçam, *Kur 'ân-ı Kerîm 'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 302.

³⁷³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 192.

iki kelimedede olmasının durumu değiştirmeyeceğini söylemektedir.³⁷⁴ Es‘ad Efendi ise kalbi; bâ (ب) harfinden önce gelen sâkin nûn (ن)‘un ihfâ mîm (م)‘ine çevrilmesi şeklinde açıklamaktadır.³⁷⁵

3.4.3.2.7. Med (مد)

Med (مد) sözlükte ziyâde etmek,³⁷⁶ uzun olmak (طويل),³⁷⁷ uzatmak, süre tanımak ve çekmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁷⁸ Istılâhî anlamda ise med; sesin, med³⁷⁹ ya da lîn harflerinden biriyle uzamasıdır.³⁸⁰ İbnü‘l-Cezerî, meddi; harf-i med (medd-i tabî) üzerine ziyade uzatmak şeklinde açıklamaktadır.³⁸¹ Es‘ad Efendi ise meddi; ziyâde meddi, harfî lînde olan medden fazla ve harf-i medlerdeki meddi bir sebepten dolayı bir eliften fazla çekmek şeklinde açıklamaktadır.³⁸²

3.4.3.2.8. Vakf (وقف)

Vakf (وقف), sözlükte; engelleme, tutma, hapsedme, kapama anlamlarına gelen el-habsü (الحبس)³⁸³ ve bir sözü veya bir fiili bırakma manasındaki el-keffü (الكف)³⁸⁴ kelimeleriyle ifade edilmektedir. Vakf (وقف), ıstılahta ise okumayı tamamen bırakmaksızın kıraate tekrar başlama amacıyla âdeten nefes alınacak bir süre boyunca sesin, kelime³⁸⁵ veya kelimeler³⁸⁶ üzerinde kesilmesine denir.³⁸⁷ el-Üşmûnî, kelimenin sonunda belli bir

³⁷⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 192.

³⁷⁵ Es‘ad Efendi, *el-Virdü‘l-müfîd*, 7.

³⁷⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 203.

³⁷⁷ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukıll*, 213.

³⁷⁸ Güneş, “Med”, *el-Mu‘cemü‘l-‘Arabî*, 1097.

³⁷⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 203; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 247.

³⁸⁰ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 247; Ramazan Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 135.

³⁸¹ İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/245.

³⁸² Es‘ad Efendi, *el-Virdü‘l-müfîd*, 7.

³⁸³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242

³⁸⁴ Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Üşmûnî (ö. h. 929), *Menâru‘l-hüdâ fî beyâni‘l-vakfi ve‘l-ibtidâ* (Beyrut: Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, 2002), 24.

³⁸⁵ İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/189; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242.

³⁸⁶ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukıll*, 247.

³⁸⁷ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukıll*, 247; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242.

süre sesin ya da kelimenin sonrasıyla kesilmesine vakf denildiğini ifade etmektedir.³⁸⁸ Es‘ad Efendi ise vakfı; nefes olarak sesin kesilmesi şeklinde açıklamaktadır.³⁸⁹

3.4.3.3.2.9. Sekte (سكته)

Sekte, lügatte, iki nağmenin arasını nefes almaksızın ayırmak,³⁹⁰ mâni olmak,³⁹¹ susmak ve konuşmamak³⁹² gibi anlamlara gelmektedir. Istılâhî anlamda ise okuma anında nefes almadan adet olarak vakf süresi kadar olmayacak şekilde kısa bir zaman sesi kesmekten ibarettir.³⁹³ Muhammed Mekkî, sekteyi; nefes almadan okumaya devam etmek amacıyla kelimenin kesilmesi şeklinde açıklamaktadır.³⁹⁴ Es‘ad Efendi de sekteyi nefes almadan sesin kesilmesi olarak zikretmektedir.³⁹⁵

3.4.3.3.2.10. Hareke (حركة)

Hareke, sözlükte; hareket, faaliyet, eylem, kımıldama, hareket etme gibi manalara gelmektedir.³⁹⁶ Terim olarak hareke; sesliden sonra gelen sessiz harfin okunmasına delalet eden şey olarak tanımlanmaktadır.³⁹⁷ Başka bir ifadeyle hareke; sâkin olan harfe hareketlilik katmak suretiyle etkinliğini arttıran önemli bir ek ses unsuruna denir.³⁹⁸ Mehmed Es‘ad Efendi, harekeyi; geçiş halindeyken harfin okunmasını sağlayan unsur şeklinde ifade etmektedir.³⁹⁹

³⁸⁸ el-Üşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 24.

³⁸⁹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 7-8.

³⁹⁰ Mütercim Âsım Efendi, “Sekte”, *el-Okyânûsu’l-basît fî tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît/Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, çev. Mustafa Koç, (İstanbul: Pasifik Ofset Yayınları, 2013), 1/766.

³⁹¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242.

³⁹² Güneş, “Sekte”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî*, 579.

³⁹³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/190.

³⁹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242.

³⁹⁵ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 8.

³⁹⁶ Güneş, “Hareke”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî*, 224.

³⁹⁷ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 71.

³⁹⁸ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 152.

³⁹⁹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 8.

3.4.3.3.2.11. Sükûn (سكون)

Sükûn, lügatte; huzur, sessizlik, dinme, yatışma, sakinleşme, hareketsizlik, harfin sessiz okunması ve bir yere sessizliğin hâkim olması gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰⁰ Ebû ‘Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), ıstılâhî anlamda sükûnu; bir harfin üç hareke (üstün, esre ve ötre) ve bir nebze de olsa harekeyi belirtecek halden uzak durarak vasl durumunda dilin mahrecinde çok az sıkıştırılması haricinde ne mübalağa edilerek ne de noksanlaştırılarak seslendirilmesi şeklinde tarif etmektedir.⁴⁰¹ Es‘ad Efendi ise sükûnu; vakf durumunda son harfi durma amacıyla harekesiz bırakmak şeklinde izah etmektedir.⁴⁰²

3.4.4. Aslî med (المد الاصلي)

Aslî med, yalnızca med harfleriyle kâim olup başka sebebe bağlı olmayan bilakis Allah-u Teâlâ’nın (نوحيا)⁴⁰³ kavlinde toplanılmış üç med harfinden biriyle yeterli olan medde denir.⁴⁰⁴ Aslî medde, medd-i tabîi ve medd-i zâtî de denmektedir.⁴⁰⁵

3.4.4.1. Harf-i med (حرف مد)

Meddin lügat ve ıstilah anlamları daha önce zikredildiğinden, burada sadece med harfleri ve oluşumları hakkında bilgi verilecektir. Buna göre harf-i med denilen uzatma harfleri üçtür.⁴⁰⁶ Bu harflere cevî bölgesi (ağız ve boğaz içerisindeki boşluk) harfleri de denir.⁴⁰⁷ Bunlar, kendisi sâkin, mâ-kabli sadece fetha (üstün) olan elif (ا), kendisi sâkin, mâ-kabli damme (ötre) olan vâv (و), kendisi sâkin, mâ-kabli esre olan yâ (ي) harfidir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁰ Güneş, “Sükûn”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî*, 581.

⁴⁰¹ Ebû ‘Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: 2000), 116.

⁴⁰² Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 8.

⁴⁰³ Hûd, 52/49.

⁴⁰⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 205.

⁴⁰⁵ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîl*, 213; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 204; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 89.

⁴⁰⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 125; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîl*, 213; Ünlü, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Tecvîdi*, 78.

⁴⁰⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/245.

⁴⁰⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/245; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîl*, 213; Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 213; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 136.

Es'ad Efendi, harf-i med konusunu şu sözlerle izah etmektedir: “Malum ola ki med olunarak uzatılmayı kabul eden harfler üçtür. Buna göre kelimenin aslından olan harf ya harekeli ya da harekesiz bulunmaktadır. Harekeli olan harf de ya uzatılarak ya da uzatılmadan okunmaktadır. Bu durumda uzatılarak okunan harfin harekesi ötre ise bundan sonra gelen med harfi vâv (و), esre ise yâ (ي), üstün ise elif (ل) olmaktadır.”⁴⁰⁹ Ayrıca o, uzatılarak okunan kelimelerde med olunan harfin, hakikatte med harfleri olduğunu; med harflerinden önceki harfler işbâ‘ (doyurma) edilmedikçe, yani uzatılmadıkça da meddin meydana gelmeyeceğinden dolayı kendilerinden önceki harflerin med ismiyle vasıflanıp tabir edildiğini zikretmektedir.⁴¹⁰

3.4.4.2. Med harflerinin oluşumu

Med harflerinden vâv (و), sâkin halde olup öncesinde bulunan harfin de mazmûm (ötre) harekeli bulunması durumunda harf-i med olmaktadır.⁴¹¹ Bunun örneği (أَعُوذُ)⁴¹² kelimesidir. Bu sözcükteki ‘ayn (ع)’ın harekesinin mazmûm (ötre) ve vâv (و)’ın da sâkin olmasından dolayı; yine vâvın uzatılarak okunmasına sebep olmasıyla harf-i med olmaktadır.⁴¹³

Vâv (و)’da olduğu gibi yâ (ي) da sâkin durumda olup öncesindeki harf kesra (esre) harekeli bulunması halinde harf-i med olmaktadır.⁴¹⁴ Bunun misali (قِيلَ)⁴¹⁵ sözcüğü olup bu kelimedeki kâf (ك)’ın harekesinin kesra (esre) olması, yâ (ي)’nin da sâkin bulunması sebebiyle harf-i med olmasıyla kâf (ك) harfinin çekilerek okunmasına sebep olmaktadır.⁴¹⁶

Harf-i meddin sonuncusu elif (ل)’tir. Şöyle ki elif, her daim harf-i med statüsünde yer almaktadır.⁴¹⁷ Çünkü elif (ل), her zaman sâkin konumdadır. Bu harf, hareke aldığı anda hemze (ْ) diye anılmaktadır. Oysa vâv (و) ve yâ (ي) sâkin olup önceki harfleri de

⁴⁰⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 8.

⁴¹⁰ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 8.

⁴¹¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 203; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 87.

⁴¹² el-Bakara, 2/67.

⁴¹³ Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 87.

⁴¹⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 248.

⁴¹⁵ el-Bakara, 2/11.

⁴¹⁶ Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 88.

⁴¹⁷ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 205.

kendi cinsinden hareke alırsa harf-i medden sayılmaktadır. Eğer ki (خَوْفٌ)⁴¹⁸ örneğinde olduğu gibi öncelerindeki harf, fetha (üstün) olursa; (و) ve yâ (ي) lîn harfi konumunda olmaktadırlar.⁴¹⁹

Elif (ا), sâkin konumda olup öncesindeki harfin de meftûh (fetha-üstün) harekeli olması durumunda med harfi olmaktadır.⁴²⁰ Elif (ا)'in med olmasının örneği (قَالَ)⁴²¹ kelimesi olup bu sözcükteki elif (ا) sâkin vaziyette, öncesindeki kâf (ق) da fetha (üstün) harekeli olmasından dolayı elif (ا) med harfi olmaktadır.⁴²²

Es'ad Efendi, harf-i med mevzusunu bu çerçevede zikredilen örneklerle açıklamaktadır.⁴²³ O, bunlara med harfi denilmesinin sebebini şu sözlerle izah etmektedir: “Bu harflerin merkezi ve mekânı olmadığından, yine boğaz ve ağız boşluğundan çıkıp havaya müntehâ (son bulduğundan) olduklarından ses kesilince meddi kabul ederler. Bundan dolayı bunlara, harf-i med denir.”⁴²⁴

3.4.4.3. Medd-i tabîi bâbı (باب مد طبيعي)

Sözlükte arttırmak, ziyâde etmek; ıstılahta ise sesin, med harflerinden herhangi biriyle uzaması⁴²⁵ olduğu med bahsinde zikredilmiştir. Meddin zıddı olan kasr da lügatte hapsetmek, ıstılahta ise med harfleri üzerine meddi arttırmaksızın med harfini isbât etmek anlamına gelmektedir.⁴²⁶

Medd-i tabîinin aslî med başlığı altında yalnızca med harfleriyle kâim olan, başka sebebe bağlı olmayan bilakis Allah-u Teâlâ'nın (نوحيا)⁴²⁷ kavlinde toplanmış üç med harfinden biriyle yeterli olan medde dendiği⁴²⁸ ve aslî medde, medd-i tabîi ve medd-

⁴¹⁸ Kureyş, 106/4.

⁴¹⁹ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 205.

⁴²⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 203.

⁴²¹ el-Bakara, 2/30.

⁴²² Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 87.

⁴²³ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 8.

⁴²⁴ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 8-9.

⁴²⁵ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 203.

⁴²⁶ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 204.

⁴²⁷ Hûd, 52/49.

⁴²⁸ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 205.

i zâtî dendiği zikredilmişti.⁴²⁹ Saçaklızâde, medd-i tabîî konusunu aslî med başlığı altında; harf-i medden sonra başka bir şeyin varlığı olmaksızın med harflerine gerekli olan med şeklinde tarif etmektedir.⁴³⁰ O, med harflerini (اوْتِنَا)⁴³¹ kelimesinde toplamaktadır.⁴³² Buna göre medd-i tabîînin gerçekleşmesi, harf-i medden birinin bulunup da kendisinden sonra da sebep-i medden birinin bulunmayışıyla olmaktadır.⁴³³

Saçaklızâde, medd-i tabîînin uzatılma süresinin bir elif miktarı olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁴ Muhammed Mekkî ise vasl da vakfa da bir elif miktarı olarak açıklayarak bunun noksanlaştırılmasının dinen haram olduğunu söylemektedir. O, elifin miktarı nedir sorusuna ise sesin iki hareke miktarı uzatılması şeklinde cevap verileceğini açıklamaktadır.⁴³⁵

Es'ad Efendi, medd-i tabîî konusunu (باب مد طبعی) başlığı altında ele aldığından, öncelikle bâb kelimesinin anlamını açıklamaktadır. O, bâb diye lügatte, kapıya; ıstılahta ise bazı meseleleri içine alan bahislere denildiğini zikretmektedir. Şeyhzâde, daha sonra bu başlık altında ele alınacak meddin, harfin tabiatı, zâtı ve aslı mesabesinde bulunduğu; medd-i tabîî isimlendirilmesinde bulunduğu ifade etmektedir. O, medd-i tabîînin diğer medlerden evvelce zikredilmesini de medd-i aslî ve medd-i zâtî, diğer medlerin ise fer'î med ve 'ârîzî med olmalarına bağlamaktadır.⁴³⁶ O, bu konuyu şu örneklerle izah etmektedir: “(تَوَابًا)”⁴³⁷ lafzında uzatma harfi, fetha (üstün) harekeyle gelen vâv (و) 'dan sonraki elif (ل) 'tir. Bu durumda kendisinden sonra med sebebi (sebeb-i med) olan hemze veya sükûndan biri vâki olmadığından tabîî med olmaktadır.⁴³⁸ Yine (أَبَدًا)”⁴³⁹ lafzında medd-i tabîî dâl (د) harfi üzerinde vakfedildiğinde

⁴²⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 213; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 204; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 89.

⁴³⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 213.

⁴³¹ Neml, 48/16.

⁴³² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 213.

⁴³³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 255; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 89.

⁴³⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 213.

⁴³⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 204.

⁴³⁶ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 9.

⁴³⁷ en-Nisâ, 4/16.

⁴³⁸ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 9.

⁴³⁹ el-Bakara, 2/95.

ve elif (ل) üzerinde durulduğunda meydana gelmektedir. Burada durulmaz ise tabî med hasıl olmamaktadır. Çünkü tenvîn, harf-i med veya sebab-i med arasında bulunmamaktadır.⁴⁴⁰ (طه)⁴⁴¹ lafzında ise iki tane med meydana gelmektedir. Bunlardan biri tâ (ط)'da diğeri ise hâ (ه)'dadır ki med harfleri mâ-kabli fetha olan elif (ل)'tir.⁴⁴² Bir diğör örnek de (المر)'in⁴⁴³ açılımı olan (الف لام ميم را)'nın râ (ر) harfidir. Çünkü râ (ر) denildiğinde harf-i med, öncesi meftûh (üstün) olan elif (ل) olmaktadır.⁴⁴⁴ Konunun son örneğinde med harfi (حم)⁴⁴⁵ lafzında bulunan hâ (ح) olmaktadır. Bu lafız okunurken hâ (ح) dendiğı zaman harf-i med hâ (ح)'nın öncesindeki meftûh (fetha) olan elif (ل) olmaktadır.⁴⁴⁶

Es'ad Efendi, bunların benzeri ne kadar kelimede med varsa tamamının medd-i tabî olduğunu söyleyerek sözlerini tamamlamaktadır. O, tabî meddin miktarının geride zikredildiğı gibi bir elif, ehl-i edâya göre ise bu sürenin bir parmak kaldıracak kadar olduğunu zikretmektedir.⁴⁴⁷ Buradaki meddin miktarı hakkında Es'ad Efendi, büyüklerden birinin, ulemânın tariflerinde, elif (ل)'in miktarının üç kere elif (ل) yani birbirini ardınca aralarına fâsıla ve sekte vermeden ve her biri harekeli olarak e (ل) e (ل) e (ل) diyecek kadar med etmek şeklinde dediğini söylemektedir. O, ashâb-ı mütûnun yani *Karabaş* metninin yazarının muradının da bu olduğunu zikretmektedir. Es'ad Efendi, bu miktarı beyk hududu şeyhlerinden bir zâtın işaretinden anladığını söylemiştir.⁴⁴⁸ Es'ad Efendi, son olarak, tecvîd alimlerinden Hamza Efendi'nin⁴⁴⁹ (ö. 1105/1694) elif

⁴⁴⁰ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 9.

⁴⁴¹ Tâhâ, 20/1.

⁴⁴² Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 9.

⁴⁴³ er-Ra'd, 96/1.

⁴⁴⁴ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 9.

⁴⁴⁵ el-Mü'min, 40/1.

⁴⁴⁶ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 9.

⁴⁴⁷ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 9.

⁴⁴⁸ Büyüklerden olan bu zâtın şu sözü doğrusu zikredilen tarifteki ashâb-ı mütûnu yani metnin yazarını kapalı bir şekilde tarif etmektedir. Bu, sadece itirazdan kurtaracak güzel bir tahkik olmaktadır. Bu tarif, eski ulemânın tecvîd eserlerinde görülmemiştir. Konuyla ilgili tecvîdin şârihi Birgivi Mevlânâ Şeyh Ahmed-i Rûmî, medlerin elif (ل) ile tarifinin yaklaşık olduğunu, hakikî ve tahdîd (belirlenmiş) bir tarif olmadığını söylemektedir. Bunu öğrenmek isteyen kişi, üstatların ve büyük âlimlerin bizzat ağzından işitmesiyle ve tekrar etmesiyle elde edebilecektir. O, bu tarifi meçhul tanım olduğunu itiraf etmiştir. Başka âlimler de bu yönde görüşler söylemişlerdir. Bk. Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 9.

⁴⁴⁹ İsmi Hamza Hüdâî olan müellif, Darendeli Müderris Hamza Efendi, Hamza Miskîn ya da Hamza Efendi ismiyle anılmaktadır. Bk. Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 4.

miktarını; zorlanmaksızın ağzı açma ya da elif diyecek kadar bir süre⁴⁵⁰ şeklinde izah ettiğini aktarmaktadır.⁴⁵¹

3.4.5. Fer'î med (المد الفرعي)

Fer'î med, birtakım sebeplerden dolayı medd-i aslî üzerine ilave dilen ziyade medde denir.⁴⁵² Bu sebepler, harf-i medden sonra vaki olan sükûn ve hemze olmaktadır.⁴⁵³

3.4.5.1. Sebeb-i med (سبب مد)

Med harfinden sonra bulunup medd-i aslî (tabîî med) üzerine meddi fazlalaştırmayı gerekli kılan sebepleri ifade etmektedir.⁴⁵⁴ Bunlar iki tane olup hemze (ء، إ) ve sükûn (ـ) dur.⁴⁵⁵

3.4.5.1.1. Hemze (همزة)

Hemze, harekeli elif (إ) 'e denilmekte ve vakf halinde (durulduğunda) de vasl halinde (geçildiğinde) de sürekli varlığını korumaktadır.⁴⁵⁶

3.4.5.1.2. Sükûn (سكون)

Sükûn, tecvîd literatüründe harfin harekesiz durumunu ifade etmekte olup⁴⁵⁷ kendi içerisinde lâzım ve ârız kısımlarına ayrılmaktadır.⁴⁵⁸

3.4.5.1.2.1. Sükûn-u lâzım (سكون لازم)

Lâzımî sükûn, vakfen (durulunca) de vaslen (geçilince) de varlığını koruyan sükûna denir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁰ Hamza Efendi, *Tecvîd-i Edâiyye* (Tecvîd Risâleleri içinde), (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.), 49-50; Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye*, 80.

⁴⁵¹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 10.

⁴⁵² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 205; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 256.

⁴⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/246; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 205.

⁴⁵⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 250; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 203.

⁴⁵⁵ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvîdi*, 83; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 88.

⁴⁵⁶ Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 88.

⁴⁵⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 252.

⁴⁵⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 204.

⁴⁵⁹ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvîdi*, 90; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 140.

3.4.5.1.2.2 Sükûn-u ‘âriz (سكون عارض)

‘Ârizî sükûn, vakfen (durulunca) varlığını devam ettiren, vaslen (geçilirken) yok olan sükûna denir.⁴⁶⁰ Es‘ad Efendi, sebep-i med mevzûsunu anlatıldığı gibi izah etmektedir.⁴⁶¹ Ancak o, sükûn konusunda lâzım ve ‘âriz mevzusuna açıklık getirmemektedir.⁴⁶²

3.4.5.1.3. Medd-i ta‘zîm (مد تعظيم)

Geride zikredilen sebep-i med haricinde ilâve med yapmaya sebep olan manevî sebepler bulunmaktadır. Bu med türü kelime-i tevhîddeki lâ (لا) harfinde nefiyde mübalağa ve Allah’ı yüceltmek için yapılmaktadır. Bu manevi sebeplerden birisi de medd-i ta‘zîm olup (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ),⁴⁶³ (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)⁴⁶⁴ ve (لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ)⁴⁶⁵ kelimeleri buna örnek olarak verilmektedir. Bu med, munfasılı meddi kasrla okuyan ashâb-ı kasra mahsus olmaktadır. İbnü’l-Cezerî, İbn-i Mihrân en-Nisâbûrî’den (ö. 381/992) nakille bu meddin Allah dışındaki ilahları nefiy hususunda mübalağayı talep etmek için yapıldığını zikretmektedir. O, Araplar’ın bir şeyi mübalağa ile nefyettiklerinde, yardım istediklerinde, dua ettiklerinde ve aslı olmayan bir şeyi nefyettiklerinde med yaptıklarını ifade etmektedir.⁴⁶⁶

Es‘ad Efendi, bu medde iki tane manevî sebebin olduğunu ve bunun kelime-i tevhîdde olduğu gibi ta‘zîm ve mübalağa kastıyla Allah-u Teâlâ’ya dua, senâ ve istiğâse (yalvarma) olduğunu zikretmektedir.⁴⁶⁷

3.4.5.1.4. Medd-i tebrîe (مد تبرئة)

Medd-i tebrîe, medd-i ta‘zîm de olduğu gibi nefiy harfî olan lâ-i nâfiye (لا)’de nefiy mübalağa için yapılan med çeşidine denir. Bu med türünün medd-i ta‘zîmden farkı

⁴⁶⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 253.

⁴⁶¹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 9.

⁴⁶² Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 9.

⁴⁶³ es-Sâffât, 37/35.

⁴⁶⁴ el-Bakara, 2/163.

⁴⁶⁵ el-Enbiyâ, 21/87.

⁴⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/268-269.

⁴⁶⁷ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 18.

sadece mübalağa için icra edilmesi olmaktadır. Medd-i tebrî'e (لَا رَيْبَ فِيهِ)⁴⁶⁸, (لَا شَيْئَ)⁴⁶⁹, (لَا مَرَدَّ لَهُ)⁴⁷⁰ ve (لَا جَرَمَ)⁴⁷¹ kelimeleri örnek olarak gösterilmektedir. Bu med türü, kıraat imamlarından yalnızca Hamza tarafından yapılmaktadır.⁴⁷² Es'ad Efendi, bu konuyu zikredilen çerçevede ele almakta, (لَا شَيْئَ)⁴⁷³ ve (لَا شَرِيكَ لَهُ)⁴⁷⁴ kelimelerini zikredilen misallere ek olarak vermektedir. O, burada aslî medden ziyâde med ile okumanın câiz olduğunu beyan etmektedir.⁴⁷⁵

3.4.6.2. Medd-i muttasıl bâbı (باب مد متصل)

Muttasıl, sözlükte bitişik, aralıksız, birleşik ve kesintisiz gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁶ Tecvîd literatüründe ise med harflerinden sonra hemzenin (ء, ا) aynı kelimedede bulunması medd-i muttasıl⁴⁷⁷ ve medd-i vâcib⁴⁷⁸ diye isimlendirilmektedir. Buna göre harf-i medden herhangi biriyle, med sebep-i olan hemze (ء, ا) tek kelimedede ardı sıra (yan yana) bulunursa medd-i muttasıl meydana gelmektedir.⁴⁷⁹

Saçaklızâde, medd-i muttasılda meddin miktarı hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Medd-i muttasılda meddin, harf-i med üzerine ziyâde edilmesi hususunda kıraat imamları ittifak etmişlerdir. Ancak âlimler, kıraat imamlarının görüşlerini açıklama hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.” O, İbnü'l-Cezerî'den nakille kıraat imamlarının, bir miktar doyurarak uzattıklarını, bunun da aslî med ilave edilmeden dört elif, aslî med ilave edildiğinde ise beş elif miktarı olduğunu söylemektedir. Şâtıbî ise Sehâvî (ö. 643/1245)'den anlatılan görüşü zikrederek onların meddin arttırılması hususunda iki mertebe olarak ihtilaf ettiklerini zikretmiştir.

⁴⁶⁸ el-Bakara, 2/2.

⁴⁶⁹ el-Bakara, 2/71.

⁴⁷⁰ er-Rûm, 30/43.

⁴⁷¹ Hûd, 11/22.

⁴⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/268-269; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 277.

⁴⁷³ el-Bakara, 2/71.

⁴⁷⁴ el-En'âm, 6/163.

⁴⁷⁵ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 18.

⁴⁷⁶ Güneş, “Muttasıl”, *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, 1301.

⁴⁷⁷ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 205; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 215; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 173; *en-Neşr*, 1/246.

⁴⁷⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 215.

⁴⁷⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 257.

Bunlardan biri tûl (uzun) diğeri ise vasat (orta) mertebe meddir. Mer‘aşî de kıraat imamlarından Verş (ö. 197/812) ve Hamza (ö. 156/773)’nın tûl (uzun), diğer imamların ise vasat (orta) şekilde uzattıklarını ifade etmiş, tûl (uzun) ölçüsünün aslî med olmadan dört, aslî medle beraber beş elif olduğunu, vasat (orta) meddin ise aslî med olmaksızın üç, aslî medle beraber dört elif olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁰

Saçaklızâde, ulemânın çoğunluğunun meddin ziyâdesi konusunda dört mertebe olarak ayrıldıklarını ifade etmektedir. O, bunlardan birincisinin atvel (اطول), tûl (طول), tevassut (توسط) ve kasrın üstü (فوق القصر) olduğunu beyan etmektedir. Mer‘aşî, bunlardan; atvelin (اطول) Verş⁴⁸¹ ve Hamza’nın, tûlun (طول) ‘Âsım (ö. 127/745)’ın, tevassutun (توسط) İbn-i ‘Amir (ö. 118/736) ve Kisâî (ö. 189/805)’nin, kasrın üstünün (فوق القصر) ise İbn-i Kesîr (ö. 120/738), Ebû ‘Amr (ö. 154/771) ve Kâlûn (ö. 220/835)’un mertebeleri olduğunu açıklamakla birlikte ulemânın çoğunluğunun buradaki mertebelerin miktarı hususunda ihtilaf ettiğini zikretmektedir. O, bu imamlara göre, atvel (اطول)’in beş elif, tûl (طول)’ün dört elif, tevassut (توسط)’un üç elif ve kasrın üstü (فوق القصر)’nün ise iki elif olduğunu zikrederek medd-i tabînin de bu miktarlara dahil olduğunu söylemektedir. Saçaklızâde, bu açıklamaları ‘Aliyyü’l-Kârî’nin zikrettiğini ayrıca ifade etmektedir.”⁴⁸²

Bu konuyla ilgili Saçaklızâde, âlimlerden bazılarının en uzun meddin aslî medle beraber üç elif olduğunu bir kısım âlimlerin ise kasra varıncaya kadar yarım elif azaltılacağını söylediğini ifade etmektedir. O, diğer bazı ulemânın ise en uzun meddin aslî medle beraber iki elif olduğunu, diğer mertebelerin ise kasra varıncaya kadar elifin dörtte biri kadar azaltılacağı yönünde görüş belirttiklerini izah etmektedir. Mer‘aşî, bu görüşü bazı şârihlerin zikrettiğini aktarmaktadır.”⁴⁸³

Muhammed Mekî, bu konuda ittifak ve ihtilaf noktasının varlığından söz etmektedir. O, ittifak noktasının, hemze (ء, إ)’nin eseri olan ve fer‘î med diye isimlendirilen harf-i med üzerine fazlalaştırılan med konusunda; ihtilaf noktasının ise kıraat imamlarının kendi mezheplerince bu konudaki ziyâdenin miktarının farklılığı hususunda olduğunu beyan etmektedir. Mer‘aşî, burada en uzun meddin üç elif miktarı olup Verş ve

⁴⁸⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 215-216.

⁴⁸¹ Kıraat imamları ayrı başlık altında ele alınacaktır.

⁴⁸² Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 216.

⁴⁸³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 216.

Hamza'ya, sonra iki ve iki buçuk elif olup 'Âsım'a, sonrasında iki elif olup Şam imamı (İbn-i 'Âmir) ve Ali b. Hamza el-Kisâi'ye, daha sonra ise iki ve bir buçuk elif olmak üzere Kâlûn, İbn-i Kesîr ve Ebû 'Amr'a ait olduğunu aktarmaktadır. Muhammed Mekkî, buradaki her elif miktarının ise Arapça'daki iki harekeden oluştuğunu ifade etmektedir. O, büyüklerin bu med miktarının takriben parmak kaldırarak kadar bir süre olduğunu söylediğini ve bu sürenin parmağı süratli veya yavaşça değil orta seviyede açıp kapamak şeklinde olacağını tarif etmektedir.⁴⁸⁴

Es'ad Efendi, muttasıl meddi yukarıda zikredildiği şekilde ele almaktadır. O, medd-i muttasılın, munfasıl medden evvel gelmesinin sebebinin muttasıl meddin kendinden başka kelimeye muhtaç olmayıp, munfasıl meddin ise başka kelimeye ihtiyaç duymasına ve medd-i muttasılın meddinin vacipliği hususunda kıraat imamlarının ittifakına, munfasılda ise ihtilafına bağlamaktadır.⁴⁸⁵ O, medd-i muttasılın med miktarı hususunu yukarıda zikredilen çerçevede ele almaktadır. Yine o, yedi kıraat imamından Kûfeli 'Âsım ile kıraatini ondan alan râvîsi Hafs (ö. 180/796)'ın mezhebinde med miktarının dört olduğunu zikretmektedir.⁴⁸⁶ Şeyhzâde Es'ad Efendi, konuyu (إِذَا جَاءَ),⁴⁸⁷ (أُولَئِكَ),⁴⁸⁸ (جِي),⁴⁸⁹ (سَوَّ) örnekleriyle açıklamaktadır.⁴⁹⁰

İlk örnekte medd-i muttasıl (جَاءَ) kelimesinde olmaktadır. Buna göre med sebebi olan hemze (ء), med harfi olan elif (ا)'ten sonra aynı kelime içerisinde yan yana gelmiş ve medd-i muttasıl hasıl olmuştur.⁴⁹¹

Medd-i muttasılın meddinin hükmü, kıraat imamlarının medd-i muttasıldaki meddin aslî med üzerine ziyade edilmesi hususunda ittifakları sebebiyle vacip olmaktadır.⁴⁹² Kıraat imamlarının, aslî med üzerine yaptıkları ilâve meddin miktarı hususunda ihtilâf etmelerinden dolayı ise bu ek meddin miktarı caiz mertebesinde dir.⁴⁹³ Es'ad Efendi de

⁴⁸⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 209.

⁴⁸⁵ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 10.

⁴⁸⁶ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 10-11.

⁴⁸⁷ el-En'âm, 6/61.

⁴⁸⁸ el-Bakara, 2/5.

⁴⁸⁹ ez-Zümer, 39/69.

⁴⁹⁰ el-Bakara, 2/49.

⁴⁹¹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 10.

⁴⁹² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 258.

⁴⁹³ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 258.

medd-i muttasıldaki ilave medde, kıraat imamlarının ittifak etmesinden dolayı, medd-i muttasılın hükmünün vacip olduğunu açıklamaktadır.⁴⁹⁴

3.4.6.3. Medd-i munfasıl bâbı (باب مد منفصل)

Munfasıl, sözlükte; ayrı, ayrılmış, farklı olmak ve değişik olmak anlamlarına gelmektedir.⁴⁹⁵ Tecvîd ıstılahında, harf-i meddin bir kelimedede sebep-i med olan hemze (ı) ’nin ise diğer kelimenin başında olmasını ifade eder.⁴⁹⁶ Buna göre medd-i munfasıl, med harflerinden herhangi birinin kelimenin sonunda olup, sebep-i medden olan hemze (ı) ’nin de diğer kelimenin evvelinde olmak üzere yan yana bulunmasıyla gerçekleşmektedir.⁴⁹⁷

Mer‘aşî (Saçaklızâde), bu konuda şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Buradaki medde medd-i munfasıl ve medd-i câiz de denir. Bunun sebebi, kurrânın ihtilafıdır.⁴⁹⁸ İbn-i Kesîr ve Sûsî, kesin olarak kasr ile Kâlûn ve Dûrî ise hem kasr hem med ile geri kalan imamlar da kesin olarak med ile okumuşlardır. O, hiçbir âlimden; kıraat imamları medd-i munfasılda meddi sadece işbâ‘ ile (bir miktar doyurarak) okumuştur şeklinde bir söz gelmediğini, bu konuda nakledilenin ise kıraat imamlarının uzatma hususundaki farklılıkları olduğunu söylemektedir. Ayrıca Saçaklızâde, munfasıldaki med farklılığının muttasıldaki gibi olduğunu zikretmektedir. Mer‘aşî, Ebû Şâme (ö. 665/1267) ’nin; Sehâvî ’nin Şâtıbî ’den nakille munfasılda uzun med tûl (طول) ’un Verş’e, orta (وسطی) uzunluktaki med miktarının ise geri kalan imamlara ait olduğu görüşünde olduğunu aktardığını da söylemektedir. Medd-i munfasılda da aynı şekilde dört mertebe vardır. Bunlardan; atvel (اطول) Verş ve Hamza’nın, tûl (طول) ‘Âsım’ın, tevassut (توسط) İbn-i ‘Âmir ve Kisâî ’nin, kasrın üstü (فوق القصر) ise Kâlûn ve Dûrî (ö. 248/862 [?]) ’nin mertebeleri olmaktadır.”⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü ’l-müfîd*, 10.

⁴⁹⁵ Güneş, *el-Mu‘cemü ’l-‘Arabî*, 898.

⁴⁹⁶ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 211; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 174; *en-Neşr*, 246; Saçaklızâde, *Cühdü ’l-mukıll*, 216.

⁴⁹⁷ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 211; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 259.

⁴⁹⁸ Saçaklızâde, *Cühdü ’l-mukıll*, 217.

⁴⁹⁹ Saçaklızâde, *Cühdü ’l-mukıll*, 217.

Ebû ‘Amr ‘Osmân b. Saîd b. ‘Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053) ise med mertebelerinin en uzununu atvelin (اطول) Verş ve Hamza’ya ait olup, onların altında (دونهما) ‘Âsım’ın, onun altında da İbn-i ‘Âmir ve Kisâî’nin olduğunu, onun tehtinde de Ebû ‘Amr’ın ve hulf (hem bir elif hem iki elif) ile Kâlûn’un olduğunu aktarmaktadır.⁵⁰⁰

Medd-i munfasılın hükmü ve miktarı hakkında Muhammed Mekkî, kurrânın ihtilâfından (farklı görüşlerinden) dolayı, bu bölümde meddin câiz diye isimlendirildiğini zikretmektedir. O, İbn-i Kesîr ve Sûsî’nin hem kasr hem med ile okuduğunu, kalan imamların ise ihtilaf olmaksızın medle okuduklarını aktarmaktadır. M. Mekkî, bu hususta hiçbir âlimden, kurrâdan med yapanların bir miktar med etmişlerdir, şeklinde söz gelmediğini, bu konuda nakledilenin ise med hususunda kıraat imamlarının farklılığından ibaret olduğunu zikretmiştir. O, medd-i munfasılda uzatarak okuyan imamların farklılığının ise tahkîk, tertîl, tevassut ve hadr olmak üzere kendi görüşleri süresince olduğunu aktarmaktadır. Muhammed Mekkî, burada da en uzun med üç elif miktarı olup Verş ve Hamza’ya, sonra iki ve iki buçuk elif olup ‘Âsım’a, sonrasında iki elif olup İbn-i ‘Âmir ve Kisâî’ye, daha sonra ise bir ve bir buçuk elif olmak üzere Kâlûn ve Dûrî’ye, sonra bir elif olmak üzere İbn-i Kesîr ve Sûsî (ö. 261/874)’ye ait mertebeler olduğunu ve bu son mertebenin fer‘î medden yoksun yani sadece bir elif miktarı olduğunu zikretmektedir. Ayrıca Muhammed Mekkî, bu beşinci mertebenin, medd-i muttasıl üzerine zâid olduğunu bunun ise medd-i muttasılda bu mertebenin yani bir elif uzatmanın olmadığı anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁵⁰¹

M. Mekkî, özetle, medd-i muttasıl ve munfasılda meddin ziyâdesi hususunda ittifak, eksiltilmesi hususunda farklılığın olduğunu zikretmiştir. Yine o, muttasıl ve munfasılda altı harekeye ziyâde etmenin ve muttasılda üç harekeye, munfasılda ise iki harekeye düşürmenin de câiz olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca o, bu med miktarlarının; takrîbî olduğunu, meşâyihiin ağzından ve uzman hocalardan işitilip üzerinde çalışılarak öğrenilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰²

⁵⁰⁰ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teyisîr fi’l-kirââtî’s-seb’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1971), 35.

⁵⁰¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 211.

⁵⁰² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 212.

Medd-i munfasıl, vasl haline özel bir durumdur. Vakfedilmesi durumunda med sâkıt olur (düşer) ve hükmü gerçekleştirilemez.⁵⁰³ Es‘ad Efendi, konuyu şu örneklerle açıklamıştır; (يَا أَيُّهَا),⁵⁰⁴ (إِنِّي أَخَافُ),⁵⁰⁵ (تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ),⁵⁰⁶ (أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ),⁵⁰⁷ (عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ),⁵⁰⁸ (وَمَا يَكْذِبُ بِهِ),⁵⁰⁹ (مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ).⁵¹⁰ Şeyhzâde, (يَا أَيُّهَا) ifadesini şu şekilde açmaktadır: Bu misalde harf-i med, müstakil bir kelime olan nidâ harfî yâ (يا)’ya bitişen elif (ل), sebeb-i med ise sonrasındaki farklı müstakil bir kelime olan (أَيُّهَا)’nın başındaki hemzedir (أ). O, bunların, birbirlerine yakın (yan yana) olduklarından medd-i munfasıl olduğunu açıklamıştır.⁵¹¹

Es‘ad Efendi, (يَا أَيُّهَا) örneğinde harf-i med olan elif (ل) ile sebeb-i med hemze (أ)’nin; (إِنِّي أَخَافُ) örneğinde harf-i med olan yâ (ي) ile sebeb-i med hemze (أ)’nin; (تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ) örneğinde harf-i med olan vâv (و) ile sebeb-i med hemze (أ)’nin; (عِنْدَهُ) ve (أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ) örneklerinde harf-i med mukadder (takdir edilmiş) olan vâv (و) ile sebeb-i med hemze (أ)’nin; (وَمَا يَكْذِبُ بِهِ) ve (مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ) örneğinde harf-i med mukadder (takdir edilmiş) olan yâ (ي) ile sebeb-i med hemze (أ)’nin farklı kelimelerde yan yana gelmelerinden dolayı medd-i munfasıl olduğunu açıklamıştır.⁵¹²

Kıraat âlimlerinin, medd-i munfasılın meddinde ihtilafı (muhtelefün fih) olduğundan hükmü câiz olmaktadır.⁵¹³ Es‘ad Efendi de munfasılın hükmünün ihtilaftan dolayı caiz olduğunu ifade etmiştir. O, munfasılın, İmâm ‘Âsım’ın râvîsi Hafs’ın rivâyetine göre dört elif uzatılması gerektiğini söylemiştir.⁵¹⁴

⁵⁰³ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 213.

⁵⁰⁴ el-Bakara, 2/21.

⁵⁰⁵ el-Mâide, 5/28.

⁵⁰⁶ et-Tahrîm, 66/8.

⁵⁰⁷ el-Hümeze, 104/3.

⁵⁰⁸ el-Bakara, 2/255.

⁵⁰⁹ el-Mutaffifin, 83/12

⁵¹⁰ el-Bakara, 2/255.

⁵¹¹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 11-12.

⁵¹² Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 12.

⁵¹³ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 260

⁵¹⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 12.

3.4.6.4. Medd-i lâzım bâbı (باب مد لازم)

Lâzım, lügatte; gerekli, kaçınılmaz, zaruri, mecburi, zorunlu gibi anlamlara gelmektedir.⁵¹⁵ Medd-i lâzım ise ahruḥ-i med (med harfleri)'den sonra lâzımî sâkinin varlığıyla meydana gelen medde denir. Onun lâzımîliği, vakf ve vasl hallerinde her daim mevcut olması anlamına gelmektedir. Bu bölümde de zâid med, lâzım diye isimlendirilmiştir.⁵¹⁶

İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd* isimli eserinde medd-i lâzım, fer'î med başlığı altında zikretmiş ve ihtilafsız olarak bunun vâcip hükmünde olduğunu söylemiştir. Ona göre medd-i lâzım, teşdîd ve sükûn olarak iki şekilde bulunur. O, teşdîdde olan medd-i lâzım (دَابَّةً),⁵¹⁷ (أَتَحَاجُّوْنِي),⁵¹⁸ ve (هَاتَيْنِ)⁵¹⁹ örneklerini vermiştir.⁵²⁰ Taşköprizâde ise medd-i lâzımdaki lâzım sâkini, müdgâm ve ğayr-ı müdgâm olmak üzere ikiye ayırmıştır. O, müdgâmı, kendi içerisinde vâcip ve câiz idğâm şeklinde ikiye bölmüş, vâcip idğâma (دَابَّةً), câiz idğâma ise (يُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا) örneğini vermiştir.⁵²¹

Saçaklızâde, medd-i lâzımdaki sâkini, müdgâm ve müdgâm olmayan olmak üzere iki kısma ayırmış, (وَالضَّالِّينَ),⁵²² (الصَّاحَّةُ),⁵²³ (ءَاللهُ خَيْرٌ),⁵²⁴ (ءَاللهُ أَذِنَ لَكُمْ)⁵²⁵ ve (ءَاذَكُرَيْنِ)⁵²⁶ kelimelerini müdgâma, (ءَالَانِ)⁵²⁷ kelimesini ise müdgâm olmayana örnek vermiştir. O, sûre başlarındaki harfleri de bu kategoriye dahil etmiş, (نون, صاد, قاف, كاف, سين, ميم, لام) harflerini buna misal olarak göstermiştir. Ancak o, vasl halinde bu harflerin sonlarının idğâm edileceğini açıklamış, buna (الم) lafzını örnek vermiştir. Mer'asî, medd-i lâzımın harflerde olanını lâzım-î harfî, bunların dışındakileri ise lâzım-î kelimî diye

⁵¹⁵ Güneş, *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, 1062.

⁵¹⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 218.

⁵¹⁷ el-Bakara, 2/164.

⁵¹⁸ el-En'âm, 6/80.

⁵¹⁹ el-Kasas, 28/27. İbnü'l-Cezerî, bu örneği, son harfi şedde ile okuyan kimseye göre verdiğini zikretmiştir. Burada şedde ile okuyan ise İbn-i Kesîr'dir. Bk. Dâni, *et-Teyssîr*, 79.

⁵²⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 174.

⁵²¹ Taşköprizâde, *Şerhu Cezerî* (Tevvîd Risâleleri içinde), (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.), 61.

⁵²² el-Fâtiha, 1/7.

⁵²³ 'Abese, 80/33.

⁵²⁴ en-Neml, 27/59.

⁵²⁵ Yûnus, 10/59.

⁵²⁶ el-En'âm, 6/43-44.

⁵²⁷ Yûnus, 10/51.

isimlendirmiştir.⁵²⁸ *Karabaş Tecvîdi*'nde ise medd-i lâzım; kelime-i müsakkale ve mühaffefe, harf-i müsakkale ve mühaffefe olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır.⁵²⁹ Eserde kelime-i müsakkaleye (وَلَا الضَّالِّينَ),⁵³⁰ (الْحَاقَّةُ)⁵³¹ ve (تَأْمُرُونِي)⁵³² kelimeleri, kelime-i muhaffefeye (ءَالَانِ)⁵³³ sözcüğü; harf-i müsakkaleye (الْمِ),⁵³⁴ (الْمَصْنِ)⁵³⁵ ve (طَسَمِ)⁵³⁶ ifadelerindeki mîm, harf-i muhaffefeye ise (الْمِ), (الْمَصْنِ), (الرِّ)⁵³⁷ ve (حَمِ)⁵³⁸ hurûf-u mukatta'alardaki mîm harfleri misal olarak verilmiştir.⁵³⁹

Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavlü'l-müfîd* isimli eserinde medd-i lâzımın dört kısma ayrıldığını belirtmiş, bunların lâzım-î kelimî ve lâzım-î harfî olduğunu, bu ikisinin de müsakkal ve muhaffef bölümlerinin bulunduğunu zikretmiştir. O, lâzım-î kelimî müsakkali; harf-i medden sonra sâkin harfin vücûben müdğâm olarak gelmesi şeklinde açıklamış ve buna (الطَّامَةُ),⁵⁴⁰ (الصَّاحَةُ),⁵⁴¹ (دَابَّةُ),⁵⁴² (الْحَاقَّةُ),⁵⁴³ (أَتَحَاجُّونِي)⁵⁴⁴ ve (تَأْمُرُونِي)⁵⁴⁵ kelimelerini misal vermiştir.⁵⁴⁶ M. Mekkî, harf-i med ile idğâm edilen harfin aynı kelimedede olmasından dolayı lâzım-î kelimî, harf-i medden sonra şeddenin olmasından nedeniyle de müsakkal diye isimlendirildiğini açıklamıştır. O, ayrıca

⁵²⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 218.

⁵²⁹ *Karabaş Tecvîdi* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011), 6.

⁵³⁰ el-Fâtiha, 1/7.

⁵³¹ el-Hâkka, 69/1.

⁵³² ez-Zümer, 39/64.

⁵³³ Yûnus, 10/51.

⁵³⁴ el-Bakara, 2/1.

⁵³⁵ el-A'râf, 7/1.

⁵³⁶ eş-Şuarâ, 26/1.

⁵³⁷ Yûnus, 10/1.

⁵³⁸ Fussilet, 41/1.

⁵³⁹ *Karabaş Tecvîdi* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011), 6.

⁵⁴⁰ en-Nâziât, 79/34.

⁵⁴¹ 'Abese, 80/33.

⁵⁴² el-Bakara, 2/164.

⁵⁴³ el-Hâkka, 69/1.

⁵⁴⁴ el-En'âm, 6/80.

⁵⁴⁵ ez-Zümer, 39/64.

⁵⁴⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 215. (M. Mekkî son iki örneğin, nûn (ن) harfini şeddeli okuyanlara göre olduğunu açıklamıştır. O, bu kelimeleri Nâfi' ve İbn-i 'Âmir'in tahfif (cezm) ile Hişâm'ın hulfe yani hem şedde hem de tahfifle diğer imamların ise sadece tahfifle okuduğunu belirtmiştir. Bk. Dâni, *et-Teyssir*, 86/154.

(وَقَالُوا اتَّخَذَ)⁵⁴⁷ örneğinde olduğu gibi harf-i meddin bir kelimedede, sâkin harfin de başka bir kelimedede olması durumunda meddin telaffuzdan düşeceğini belirtmiştir.⁵⁴⁸ Muhammed Mekkî, lâzım-î kelimî muhaffefi; med harfinden sonra sâkin harfin iki halde bulunması olarak tarif etmiştir. O, bu gruba bedel (ibdâl) olarak (ءَالْنِ)'yi,⁵⁴⁹ Nâfi' kıraatine göre (وَمَحْيَا)'yi⁵⁵⁰ Verş'in kıraatine göre bedel (ibdâl) olarak (ءَالْنِ يَسْنَ)⁵⁵² kelimelerini örnek vermiştir. Muhammed Mekkî, bu isimlendirmeyi, harf-i med ile med sebebinin aynı kelimedede şeddesiz yani muhaffef olarak var olması sebebiyle yaptığını açıklamıştır.⁵⁵³ Mekkî, lâzım-î harfî kısmını şöyle açıklamıştır: Bazı sûrelerin başında yer alan ve üç heceden oluşan harflerden ortadaki med harfî, sondaki ise sakin harf olarak gelmektedir. Bunlar, (نقص عسلكم) sözünde toplanan sekiz harftir. Ayrıca bunlardan yedisi (ميم، كاف، سين، لام، صاد، قاف، نون) işbâ' (doyurularak) ile uzatılmakta, bu harflerden sonra idğâm edilen harf ise harf-i müsakkal olarak isimlendirilmektedir. Kur'an'daki (لَمْ)⁵⁵⁴ lafzında lââm (ل) dan mîm (م) e geçildiğinde yani (لَامِيم) denirken Ebû Ca'fer dışındaki imamlara göre harfî müsakkal, birinci mîm (م) harfinden sonda bulunan mîm (م) harfine geçilirken ise tüm kıraat imamlarına göre harf-i muhaffef olmaktadır.⁵⁵⁵

Medd-i lâzımdaki meddin miktarı hakkındaki görüşlere gelince, Saçaklızâde bu konuyla alakalı şu açıklamalarda bulunmuştur: "Kurrâ medd-i lâzımın bütün kısımlarında meddin, zâit med olarak bir miktar işbâ' (doyurularak) ile okunması

⁵⁴⁷ el-Bakara, 2/116.

⁵⁴⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 216.

⁵⁴⁹ Yûnus, 10/51-91. Bedel: Vasl hemzesini med harfî olan elife (إ) çevirmek anlamına gelmektedir. Bu örnekte İmam Nâfi', lââm (ل) 'ı fetha (üstün) ile hemzesiz (ء) okumuştur. Diğer imamlar ise lââm (ل) 'ı sâkin yani cezm ve hemze (ء) ile okumuşlardır. Bk. Dâni, *et-Teyssîr*, 100.

⁵⁵⁰ el-En'âm, 6/162. Bu örnekte İmam Nâfi', yâ (ي) 'yı sâkin yani cezm ile okumaktadır. Dolayısıyla burada medd-i lâzım olmaktadır. Bk. Dâni, *et-Teyssîr*, 90.

⁵⁵¹ el-Bakara, 2/6. Kıraat imamlarından Verş, bu örnekte olduğu gibi fethalı (üstün) iki hemze (أء) tek kelimedede yan yana geldiği zaman ikincisini elife ibdâl (çevirip) edip uzatarak okumaktadır. Bk. Dâni, *et-Teyssîr*, 36.

⁵⁵² et-Talâk, 65/4. Bu kelimeyi hemzesiz (ء) olarak, yâ (ي) 'yı da sâkin (cezm) ve izhâr ederek yani diğer kelimeye idğâm etmeden okuyanlara göre medd-i lâzım kelime-i muhaffef olmaktadır. Bu şekilde okuyan imamlar ise Ebû 'Amr ve İbn-i Kesîr'in birinci râvîsi Bezzî'dir. Bk. 'Abdülfeţâh Pâluvi, *Zûbde'tü'l-'irfân fî vüçûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts.), 110.

⁵⁵³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 216-217.

⁵⁵⁴ el-Bakara, 2/1.

⁵⁵⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 216-217.

hususunda ittifak etmişlerdir. Buradaki işbâ‘ (doyurularak) olan med, aslî meddin dahil edilip edilmemesi hususunda ithilâf olmakla birlikte üç elif miktarıdır. Ehl-i edâdan bazılarının görüşüne göre sûre başlarında bulunan lâzımî sâkinin meddinin işbâ‘ (doyurulması) edilmesi hususunda ittifak, sûre başı olmayanlarda ise ihtilaf bulunmaktadır. Kurrâdan bazıları, sûre evvellerinde olduğu gibi aslî med dahil edilmeksizin iki elif uzatmıştır. Bu görüşü İbnü'l-Cezerî tercih etmiştir. Kurrâdan bazıları ise aslî med dahil edilmeksizin bir elif miktarı uzatmışlardır. Bu görüşü ise el-Ehvâzî (ö. 446/1055)⁵⁵⁶ ve Sehâvî zikretmiştir. Ebû Şâme'ye göre ise bu bölümde (الْمَ) ⁵⁵⁷ örneğinde olduğu gibi lâzımî sâkin harekeli olur. Öyle ki burada el-E'şâ (ö. h. 200)⁵⁵⁸ dışındaki bütün kurrâya göre mîm (م) fethalı (üstün) olur, vasl hemzesi (ل) ise hafzedilir. (الْمَ أَحْسِبَ النَّاسُ) ⁵⁵⁹ örneğinde Verş'in vasl hemzesinin harekesini mîm (م)'e nakletmesinden dolayı, yine mîm (م)'in fetha (üstün) olması ve vasl hemzesini de hafzetmesi sebebiyle her iki örnekte ârizî harekeye nazaran kasr ile okumak, aslî sükûna nazaran da med ile okumaz câiz olmaktadır. Tercih edilen görüş de böyledir.”⁵⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inde bu konu hakkında şu görüşlerde bulunmuştur: “Kurrâ, medd-i lâzımın meddi hususunda icmâ etmiştir. Ancak onlar, med hususundaki icmâlarıyla beraber bu meddin miktarı hususunda ihtilaf etmişler ve burada kasrın câiz olmadığını söylemişlerdir.”⁵⁶¹ İbnü'l-Cezerî, burada ifrâda (aşırıya) gidilmeksizin meddin bir miktar işbâ‘ ile okunması hususunda icmâ olduğunu ifade etmiş; bu konuda halef ve seleften el-Câcânî dışında ihtilaf olmadığını söylemiştir. O, el-Câcânî'nin, Ebû Bekr b. Mihrân (ö. 381/992)'dan⁵⁶² nâs olarak şöyle dediğini aktarmıştır: “Kurrâ, buradaki meddin miktarı hususunda ihtilaf etmiş, tahkîk okuyanlardan bazılarının dört elif, bir kısmının üç elif, hadr okuyanların ise iki elif

⁵⁵⁶ Asıl ismi Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd el-Ehvâzî (ö. 446/1055)'dir. Yusuf Şevki Yavuz, “Ahvâzi, Hasan b. Ali” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/194.

⁵⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/1-2.

⁵⁵⁸ Asıl ismi Ya'kûb b. Muhammed b. Halîf Ebû Yûsuf el-E'şâ (ö. h. 200) kıraatini 'Âsım'ın râvîsi Ebu Bekir Şu'be'den almıştır. Bk. Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 219.

⁵⁵⁹ el-Ankebût, 29/1-2.

⁵⁶⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 219-220.

⁵⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/246-247.

⁵⁶² Asıl ismi, Ebû'l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî (ö. 292/905)'dir. Kıraat-i 'aşere imamlarından Halef b. Hişâm'ın meşhur iki râvîsinden birisidir. Bk. Tayyar Altıkulaç, “İdrîs b. Abdülkerîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 21/484.

uzattığını izah etmiştir. Yine o, bu iki eliften birinin, harekeli harften sonra mevcut olan harf-i med, diğerinin ise sebab-i medden dolayı iki sâkin arasına giren yani harfi med ile sebab-i med arasına giren ve ekstra uzatmaya sebep olan ikinci bir elif olduğunu açıklamıştır.⁵⁶³

İbnü'l-Cezerî, medd-i lâzımdaki farklılığın, medd-i muttasıldaki gibi olduğunu, buradaki meddin miktarı hususunda ise imamların görüşlerinin farklılık gösterdiğini ifade etmiştir. O, bu imamlardan tahkîk ehlinin işbâ' (doyurarak) ile çoğunluğun ise buradaki meddi, temkîn (yeterli seviyede) üzere uzattığını zikretmiştir. O, bazılarının da buradaki med miktarının medd-i muttasıldaki en üst meddin aşağısı ile tevassutun üstü olan dört elif miktarını tercih ettiği bilgisini vermektedir.⁵⁶⁴

Es'ad Efendi'ye gelince o, öncelikle geride zikredildiği gibi sükûn-u لازم ve medd-i lâzımın oluşumunu açıklamıştır. Es'ad Efendi'nin eseri *Karabaş Tecvîdi*'nin şerhi niteliğinde olduğundan; o, konuyu burada olduğu gibi kelime-i müsakkale ve mühaffefe, harf-i müsakkale ve mühaffefe olmak üzere dört sınıfta incelemiştir. O, *Karabaş Tecvîdi*'nde olduğu üzere kelime-i müsakkaleye (وَلَا الضَّالِّينَ), (الْحَاقَّةُ) ve (تَأْمُرُوْنِي) kelimelerini, kelime-i muhaffefeye (ءَالَان) sözcüğünü, harf-i müsakkaleye (الْم), (الْمَصَن) ve (الْمَصَن) ifadelerindeki mîmi, harf-i muhaffefeye ise (الْم), (الْمَصَن), (الر) ve (حَم) lafızlarındaki mîmi misal vermiştir.⁵⁶⁵ Şeyhzâde, konuyla ilgili, ilk örnek (وَلَا الضَّالِّينَ) kelimesinde harf-i meddin dâd (ض) harfine bitişen elif, sebab-i meddin ise elif (ل)'ten sonra gelen şeddeli ve sâkin lâm (ل) harfi olup sükûnunun vaslen ve vakfen sabit olduğunu açıklamıştır. O, (الْحَاقَّةُ) ve (تَأْمُرُوْنِي) kelimelerini de bu minvalde izah etmiştir. Es'ad Efendi, (ءَالَان) lafzında uzatma harfinin istifhâm hemzesini (ء) çeken mukadder bir elif (ل) olduğunu, sebab-i meddin ise takdir edilmiş elif (ل)'in sonrasındaki lâm (ل) harfi olup sükûnunun lâzım olduğunu izah etmektedir. Müellif, (الْمَصَن) örneğinde ise lâm (ل)'in her ne kadar harf-i müsakkale olsa da telaffuz anında kelime-i müsakkale gibi olduğunu zikretmiştir. O, bunun gerekçe olarak da lâm (ل) harfi telaffuz edildiğinde kendisine bitişmiş harf-i med olan bir elif (ل) olduğunu ve bunun kendisinden sonra bulunan sâkin mîm (م)'e uğradığını, mîm (م)'in ise sükûnunun lâzım olduğunu, bu sükûnu lâzım olan mîm (م)'in de kendisinden sonra bulunan diğer sâkin

⁵⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/248-249.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/249.

⁵⁶⁵ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 13-15.

mîm (م) 'e uğradığında idğâm-ı misleyn hükmüne girdiğinden mîm (م) harflerinin lafızda idğâm edileceğini belirtmiştir. O, bunlardan birincisinin med harfî, ikincisinin ise müdğâmün fih olduğunu ve tamamen ağırlaştıkları için müsakkal olduklarını söylemiştir. Müellif, bunlara her ne kadar harf-i müsakkale denmiş ise de hakikatte bunların kelime-i müsakkale olduklarını izah etmiştir. O, Kur'ân-ı Kerîm 'de bunların harf sûretinde yazılmalarına binâen harf-i müsakkal ve harf-i muhaffef diye vasıflandıklarını açıklamıştır. O, (الْمَصْن) lafzında da durumun bu şekilde olduğunu söylemiştir. Es'ad Efendi, (طَسَم) lafzında sîn (س) harfinin müsakkale olduğunu beyan etmiştir. Zira o, sîn (س) harfinin her ne kadar yazılış itibariyle harf sûretinde olsa da telaffuz anında kendisinden sonra gelen ve med harfî olan sâkin yâ (ى) harfinden sonraki lâzımî sükûnlu olan nûn (ن) 'a uğradığını, bu sâkin nûn (ن) 'un da kendisinden sonraki mîm (م) 'e uğrayarak idğâm-ı me'a'l-ğunne hükmüne girdiğini ve sâkin nûn (ن) 'un mîm (م) 'e çevrilip idğâm edileceğini belirtmiştir. Müellif, bunlardan birincisinin med harfî ikincisinin müdğâmün fih olup ağırlaşarak müsakkale olduklarını beyan etmiştir. Es'ad Efendi diğer örnekleri de genel olarak anlatıldığı gibi izah etmiştir.⁵⁶⁶

3.4.6.5. Medd-i 'âriz bâbı (باب مد عارض)

'Âriz sözlükte, devam etmemek, başkasına bağlı olmak, geçici durum gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁶⁷ Tecvîd ıstılahında 'medd-i 'âriz, med veya lîn harfinden sonra (الْعَالَمِينَ)⁵⁶⁸ sözcüğündeki gibi vakf sebebiyle veya (فِيهِ هُدًى)⁵⁶⁹ kelimelerinde olduğu üzere idğâm sebebiyle 'ârizî sükûnun bulunma haline denir.⁵⁷⁰ Saçaklızâde, bu kısımda meddin, 'âriz diye isimlendirildiğini zikretmektedir. O, bu bölümde bütün imamlar için tûl (طول) tevassut (توسط) ve kasr (قصر) olmak üzere üç vechin câiz olduğunu aktarmaktadır. Mer'aşî de Seyfüddîn b. Atâullâh Ebü'l-Fütûh el-Vefâi (ö. 1020/1611)'den nakille 'ârizî meddeki işbâ'ın medd-i lâzımdaki işbâ'ın aynısı

⁵⁶⁶ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 13-15.

⁵⁶⁷ Güneş, "'Âriz", *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, 770.

⁵⁶⁸ el-Fâtiha, 1/2.

⁵⁶⁹ el-Mâide, 5/46. Kıraat imamlarından Ebû 'Amr'ın râvîsi Sûsî, lafızda misleyn olan ve mahreçleri yakın olan iki harfî ister muttasıl olsun (aynı kelime) ister munfasıl olsun (farklı kelime) idğâm ile okumaktadır. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teyisîr fi'l-kırâati'l-eimmeti'l-'aşera* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1983), 41-50.

⁵⁷⁰ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 223; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 220-221.

olduğunu ifade etmektedir. O, buradaki işbâ‘ (اشباع)’ın aslî medle beraber dört, tevassutun (توسط) aslî med dikkate alındığında üç, aslî med dikkate alınmadığında ise iki elif olduğunu izah etmektedir.⁵⁷¹

İbnü’l-Cezerî, bu bölümde, sâkini, müdgâm ve ğayr-i müdgâm şeklinde ayırmış sâkinü’l-‘ârizi’l-müdgâma (قَالَ لَهُمْ),⁵⁷² (قَالَ رَبُّكُمْ),⁵⁷³ (يَقَالُ لَهُ)⁵⁷⁴ gibi lafızları örnek olarak idgâm ile okuyan Ebû ‘Amr’ın râvîsi Sûsî için vermiştir. O, sâkinü’l-‘ârizi ğayri’l-müdgâma ise (الرَّحْمَنُ)⁵⁷⁵, (الْمَهَاد),⁵⁷⁶ (الْعَبَاد)⁵⁷⁷ gibi kelimeleri misal vermiştir.⁵⁷⁸ İbnü’l-Cezerî, burada meddin câiz ve ‘âriz diye isimlendirildiğini ifade etmiştir. O, kıraat imamlarından ehl-i edâ için buradaki med miktarı hakkında üç görüş olduğunu açıklamıştır. İbnü’l-Cezerî, bunlardan birincisinin lâzım medde olduğu gibi ictimâ-i sâkineyn (iki sakinin yan yana gelmesi) sebebiyle ‘ârizî sükûnu önemsediklerinden işbâ‘, ikincisinin ictimâ-i sâkineyni korumak ve ‘âriz olduğuna dikkat çekmek için tevassut, üçüncüsünün ise buradaki sükûnun ‘âriz olup sayılmadığından ve ictimâ-i sâkineynin vakfa has özelliğinden kasr olduğunu izah etmektedir.⁵⁷⁹

Muhammed Mekkî, kurrâ için medd-i ‘ârizda üç görüş olduğunu açıklamaktadır. O, burada birinci görüşün ictimâ-i sâkineyn sebebiyle ‘âriza hükmederek lâzım meddeki gibi işbâ‘ olduğunu; ikinci görüşün ‘ârizî olduğunu gözetmekle birlikte ictimâ-i sâkineyne riayet etmek için tevassut; üçüncü görüşün de sükûn-u ‘âriz sebebiyle kasr olduğunu açıklamaktadır. Mekkî, bu farklılıkların kelime üzerinde sükûn veya

⁵⁷¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 221.

⁵⁷² Âl-i İmrân, 3/173.

⁵⁷³ eş-Şuarâ, 26/26.

⁵⁷⁴ el-Enbiyâ, 21/60.

⁵⁷⁵ er-Rahmân, 55/1.

⁵⁷⁶ el-Bakara, 2/206.

⁵⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/20.

⁵⁷⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/246.

⁵⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/261-262.

işmâm⁵⁸⁰ ile durulduğunda icrâ edileceğini, revm⁵⁸¹ ile vakfedilmesi halinde ise meddin mucibi olan sükûn olmadığından yalnızca kasrla okunabileceğini beyan etmektedir.⁵⁸²

Muhammed Mekkî, üzerinde vakf yapılan kelimenin sonu (نَسْتَعِينُ),⁵⁸³ (خَيْرٌ)⁵⁸⁴ ve (خَوْفٌ)⁵⁸⁵ kelimelerinde olduğu gibi hemze (ء) veya müşedded (şeddeli) olmayıp merfû (ötre) ve öncesi med harfî olursa burada sükûn, işmâm ve revmin câiz olduğunu açıklamaktadır. Mekkî, vakfta işbâ‘ (اشباع), tevassut (توسط) ve kasrdan (قصر) yedi vecih olduğunu, bunlardan üçünün mücerred sükûnla, üçünün işmâmı birinin ise revm ile yapılacağını bunun ise kasr olduğunu ifade etmektedir. Mekkî, üzerinde vakfedilen kelimenin (الرَّحِيمِ),⁵⁸⁶ (الَّذِينَ),⁵⁸⁷ (حَذَرَ الْمَوْتِ),⁵⁸⁸ (أَنْ يُكَذِّبُونَ),⁵⁸⁹ ve (الْأَبْعُونَ)⁵⁹⁰ kelimelerinde olduğu gibi mecrûr (cer) veya meksûr (esre) olması halinde ise işmâmın câiz olmayıp yalnızca sükûnun ve revmin olacağını bildirmektedir. O, bu durumda üçünün yani sükûn ile tûl (طول), tevassut (توسط) ve kasrdan (قصر) birinin; dolayısıyla kasrla revm olmak üzere dört vechin olacağını izah etmektedir. Muhammed Mekkî, (أَنْ يُكَذِّبُونَ), (الْأَبْعُونَ) ve (الَّذِينَ)⁵⁹¹ kelimelerini vasl halinde isbât eden kimsenin⁵⁹² revmle beraber okuduğunda sükûnda olduğu gibi hafzetmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine o,

⁵⁸⁰ İşmâm: ضم شفتين بعد سكون الحرف أصلا ولا يدرك معرفة ذلك الأعمى لانه لرؤية لا غير (Harfî sâkin kıldıktan sonra dudakları yummak, birleştirmektir. Böylelikle âmâ olan kimse bundan bir bilgi idrak edemez. Çünkü işmâm gözün görmesinden başka bir şey için değildir.) Bk. Dâni, *et-Teyssîr*, 54; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 76.

⁵⁸¹ Revm: تضعيف الصوت بالحركة حتى يذطب بذلك معظم صوتها فتسمع لها صوتا خفيا يدركه الاعمى وحاسة سمعه (Sesin büyük kısmının kaybolmasına kadar harekeyle sesin zayıflatılmasıdır ki âmâ olan kişinin işitme duyusunun idrak edeceği hafif bir sestir). Bk. Dâni, *et-Teyssîr*, 60; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 76.

⁵⁸² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 223-224.

⁵⁸³ el-Fâtîha, 1/5.

⁵⁸⁴ el-Bakara, 2/61.

⁵⁸⁵ Kureyş, 106/4.

⁵⁸⁶ el-Fâtîha, 1/3.

⁵⁸⁷ el-Fâtîha, 1/4.

⁵⁸⁸ el-Bakara, 2/19.

⁵⁸⁹ eş-Şuarâ, 26/12.

⁵⁹⁰ el-Mü'min, 40/38.

⁵⁹¹ el-Bakara, 2/186.

⁵⁹² Kıraat imamlarından Nâfi'nin ikinci râvîsi Verş, bu üç kelimedeki gibi sondaki yâ (ى) yı isbât ederek, ikinci râvîsi Kâlûn ile diğer kıraat imamı Ebû 'Amr da ilk örnek dışındaki iki kelimedeki isbât ederek, aynı şekilde Kâlûn üçüncü örnekte hulf ile yani hem isbât ederek hem hafzederek okumaktadır. Bk. Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 224; Dâni, *et-Teyssîr*, 60.

kelimesinin son harfinin (أَلْعَالَمِينَ)⁵⁹³, (أَلْمُسْتَقِيمِ)⁵⁹⁴ ve (لَا رَيْبَ)⁵⁹⁵ kelimelerindeki gibi mansûb (nasb, üstün) ve meftûh (fetha, üstün) olması durumunda revmin ve işmâmın câiz olmayıp sadece sükûnun câiz olacağını bu durumda da sadece üç vechin yani tûl (طول) tevassut (توسط) ve kasrın (قصر) söz konusu olacağını zikretmektedir.⁵⁹⁶ İsmail Karaçam da medd-i ‘ârızı, uzatma harflerinden (hurûf-u med) sonra ‘arızî sükûn sebebinin gelmesi olarak tarif etmektedir. Karaçam, bu sükûn-u ‘ârızın yalnız sözcüğün vakf durumuna has olan sükûn, bu çeşit sükûnun aracılığıyla ortaya çıkan medde de medd-i ‘ârız; bu medde vakf durumunun sebep olması hasebiyle meddü’l-vakf (مَدُّ الْوَقْفِ) denildiğini zikretmektedir.⁵⁹⁷

İsmail Karaçam, ‘ârız meddin tûl (طول) tevassut (توسط) ve kasr (قصر) ile okunduğunu bildirmektedir. Karaçam, tûlun (طول) aslî med dikkate alındığında dört, tevassutun (توسط) üç ya da iki, kasrın (قصر) ise daima bir elif olduğunu zikretmektedir. O, ‘ârız medde imamlar arasındaki farklılıkları zikretmekle beraber üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfinin harekesi fetha (üstün) olması durumunda üç, kesrada (esre) dört, dammede (ötre) ise yedi vecih olduğunu açıklamaktadır. O, bu durumda harfin harekesi üstün (fetha) olursa tûl (طول), tevassut (توسط) ve kasr (قصر); esre (kesra) olursa tûl (طول), tevassut (توسط), kasr (قصر) ve kasrla revm (الروم بالقصر); ötre (damme) olursa tûl (طول), tevassut (توسط), kasr (قصر), tûlla işmâm (الاشمام بالطول), tevassutla işmâm (الاشمام بالتوسط), kasrla işmâm (الاشمام بالقصر) ve kasrla revm (الروم بالقصر) okuyuşlarının olduğunu zikretmektedir.⁵⁹⁸

Mehmed Es‘ad Efendi, medd-i ‘ârız mevzûsunu şu şekilde ele almaktadır: Müellif, ‘ârızın sonradan olan şeye denildiğini ifade ettikten sonra med sebebi olan sükûnun vakf sebebiyle sonradan meydana geldiğinden, dolayısıyla da buradaki meddin sonradan oluştuğundan sebep bu bâba medd-i ‘ârız denildiğini beyan etmektedir. Şeyhzâde, her ne zaman hurûf-u med vâv (و), yâ (ى) veya eliften (ا) sonra aslî med üzerine ziyade med yapmaya sebep olan sükûn-u ‘ârız (sonradan olan sükûn) vâki‘

⁵⁹³ el-Fâtiha, 1/2.

⁵⁹⁴ el-Fâtiha, 1/6.

⁵⁹⁵ el-Bakara, 2/2.

⁵⁹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 224.

⁵⁹⁷ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 266.

⁵⁹⁸ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 267-269.

olursa bu durumda medd-i ‘âriz olacağını zikretmektedir. O, ‘âriz med konusunu (يَعْلَمُونَ),⁵⁹⁹ (يَوْمَ الدِّينِ)⁶⁰⁰ ve (نَسْتَعِينُ)⁶⁰¹ örnekleriyle ele almaktadır. Es‘ad Efendi, birinci örneği şu şekilde izah etmektedir: “Bu kelimede uzatma harfî (harf-i med) öncesi ötre (damme) kendisi sâkin olan vâv (و), ilâve med yapmaya sebep ise med harfinden sonra üzerinde vakf yapılan fethalı (üstün) nûn (ن) olmaktadır. Bu nûn (ن) harfî üzerinde vakf yapıldığında harekesi kaybolup kendisine sâkinlik hali sonradan ‘âriz olmaktadır. Dolayısıyla uzatma harfî vâv (و)’ın akabinde kendisine sonradan ‘âriz olan sükûn bulunan nûn (ن)’dan dolayı medd-i ‘âriz meydana gelmektedir. Böylece sâkin olan harfler haklarını med olunmakla elde etmiş olacaktırlar.” O, eğer nûn (ن)’un üzerinde durulmasaydı medd-i ‘ârizin olmayacağını aksine medd-i tabîi olduğu halde med harfinin bâkî kalacağını zikretmektedir. Es‘ad Efendi, bu örneği med harfî vâv (و)’a diğer iki misali ise med harfî yâ (ي)’ya örnek vererek ilk örnekteki gibi açıklamaktadır.⁶⁰² O, medd-i ‘ârizin medd-i asli-i tabîi üzerine ziyâde med olunmasının hükmünü muhtelefün fih (kıraat imamlarının farklı miktarda uzatmaları) olması sebebiyle câiz olarak açıklamaktadır. Yine o, bu kısımdaki med mertebelerini harfin son harekesini baz alarak geride zikredildiği şekilde izah etmektedir. Es‘ad Efendi, revmî, (طَلَبُ الْحَرْكَةِ بِصَوْتٍ خَفِيِّ) (gizli sesle hareke talep etmek); işmâmî ise اِنْضِمَامٌ (sükûndan sonra dudakları yummak) şeklinde tarif etmektedir.⁶⁰³

Mehmed Es‘ad Efendi, konuyu açıkladıktan sonra medlere önem ve ihtimam gösterilmesinde asıl ve senet olanın Hz. Muhammed’den (sav) vârid olan şu hadîs-i şerîf olduğunu zikretmektedir. Hz. Enes’e (r.a) Hz. Muhammed’in (sav) kıraati sorulmuş; o da (كَانَ يَمْدُ صَوْتَهُ مَدًّا)⁶⁰⁴ “O (sav), Kur’ân-ı Kerîm’i okuduklarında sesini med ederdi” şeklinde cevap vermiştir. Es‘ad Efendi, bu haberin, medd-i muttasıl, munfasıl ve diğer bütün medlere şâmil olduğunu dolayısıyla tamamına itina gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁰⁵

⁵⁹⁹ el-Bakara, 2/13.

⁶⁰⁰ el-Fâtiha, 1/4.

⁶⁰¹ el-Fâtiha, 1/5.

⁶⁰² Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 15-16.

⁶⁰³ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 16-17.

⁶⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-ü İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî (Kâhire: Dâru İhyâü’l-Kütübî’l-‘Arabiyye, 1952.), 430.

⁶⁰⁵ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 17.

3.4.6.6. Medd-i lîn bâbı (باب مد لين)

Lîn (لين), sözlükte; yumuşaklık, gevşeklik, yumuşak huyluluk, kibarlık ve uysallık gibi anlamları ifade etmektedir.⁶⁰⁶ Lîn (لين) harfleri, kendinden öncesi fethalı (üstün) olan sâkin vâv (و) ile sâkin yâ (ي) olup mahreçlerinden yumuşak bir şekilde çıkmaları ve dile az külfet vermeleri sebebiyle lîn (لين) harfleri diye anılmaktadırlar.⁶⁰⁷

Ebû ‘Amr ed-Dânî, (اِخْدَى الْحُسَيْنِ),⁶⁰⁸ (مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ),⁶⁰⁹ (مِنْ فِرْعَوْنَ)⁶¹⁰ ve (مِنْ خَوْفٍ)⁶¹¹ kelimelerinde olduğu gibi vâv (و) ve yâ (ي)’nin fethalanması (üstün) durumunda ehl-i edânın çoğunluğunun meddin büyük kısmının zevâle (yokluğa) uğraması ve gizlilik halinden açık hale gelmesi sebebiyle burada işbâ‘ (إشْبَاغ)’ın olmayacağı görüşünde olduklarını bildirmektedir. Ayrıca o, ehl-i edânın çoğunun tevassut (توسط) ile temkîn (uzatmak) ettiklerini zikretmektedir.⁶¹² Muhammed Mekkî ise medd-i lîn konusunu medd-i ‘âriz başlığı altında değerlendirmiştir. O, (شَيْءٍ)⁶¹³ kelimesini örnek vererek burada vasl halinde kasr ile okunması hususunda Verş dışındaki bütün kurrânın ittifak ettiğini zikretmekte; yine o, Verş için vasl ve vakf halinde burada tevassut ve meddin olduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁴ İbnü’l-Cezerî de *et-Temhîd* isimli eserinde konuyu med/kasr başlığında ve sükûn-u ‘âriz konusu içerisinde ele almaktadır. O, bu kısımda sükûnun ‘âriz olmasından ötürü med, tevassut ve kasrın olduğunu beyan etmektedir. İbnü’l-Cezerî, burada (الْخَوْفِ)⁶¹⁵ ve (الْأَيْلِ)⁶¹⁶’deki gibi kendisi sâkin öncesi lîn harfi olan kelimelerin bu üç hususta (med, tevassut ve kasr) med ve lîn harflerine hamledileceğini ifade emektedir. Ne var ki o, bu iki kelimedede bulunan lîn harflerinin fetha (üstün) harekesinden dolayı kasrın evlâ olduğunu izah etmektedir.

⁶⁰⁶ Güneş, “Lîn”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî*, 1086.

⁶⁰⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 126.

⁶⁰⁸ *et-Tevbe*, 9/52.

⁶⁰⁹ *et-Tahrîm*, 66/10.

⁶¹⁰ Yûnus, 10/83.

⁶¹¹ Kureyş, 106/4.

⁶¹² Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 173.

⁶¹³ *el-Bakara*, 2/20.

⁶¹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 233.

⁶¹⁵ *el-Bakara*, 2/155.

⁶¹⁶ *el-Bakara*, 2/187.

İbnü'l-Cezerî, elif (ا) 'in diğer med harfleri vâv (و) ve yâ (ي) 'nın aksine hem med hem lîn harfî olduğunu açıklamaktadır. O, bunun sebebini vâv (و) ve yâ (ي) 'nın hareketlerinin farklı olmalarına göre bir sefer hem med hem lîn harfî, bir sefer de sadece lîn harfî olmalarına bağlamaktadır. O, elifin (ا) ise sadece tek hal üzere yani sadece med harfî olarak bulunduğunu zikretmektedir.⁶¹⁷

Saçaklızâde medd-i lîn konusunu dört halde ele almaktadır. Bunlardan birincisi (شَىْءٌ),⁶¹⁸ (سَوْءٌ),⁶¹⁹ (سَيِّئًا)⁶²⁰ ve (سَوْءَةً)⁶²¹ kelimelerinde olduğu gibi lîn harflerinin bulundukları kelime içerisinde harekeli hemzeden (ء) önce bulunmalarıdır ki bu durumda lîn; med, tûl (طول) ve tevassut (توسط) olmak üzere sadece Verş için olmaktadır. Bu hallerden ikincisi (لَوْ أَنَّهُمْ) kelimesinde olduğu gibi lîn harflerinin ayrı ayrı kelimelerde olmak üzere hemzeden (ء) önce bulunmalarıdır ki bu durumda hiçbir kıraat imamı için med söz konusu olmamaktadır. Bu durumlardan üçüncüsü lîn harflerinin vakf ve vasl hallerinde sükûnu lâzım olan sâkin bir harften önce bulunmaları olup bu durumda lîn, Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca (كَيْلَعَصَنَ)⁶²² ve (حَمَ)⁶²³ kelimelerindeki 'ayn (ع) lafzında bulunmaktadır. Mer'asî, burada bütün kurrâ imamlarından tûl (طول) ve tevassut (توسط) olmak üzere sadece iki vecih rivayet olunduğunu zikretmektedir. Bu hallerin sonuncusu ise (سَوْءٌ), (شَىْءٌ), (السَّيِّئِ)⁶²⁴ ve (خَوْفٌ)⁶²⁵ sözcüklerinde olduğu gibi vakf dolayısıyla sükûnu 'âriz olan sâkin bir harften önce bulunmaları sebebiyle olmaktadır ki bu harfin hemze (ء) olmasıyla farklı bir harf olması durumu değiştirmemektedir. Saçaklızâde, bu son halde şayet sâkin harf, hemze (ء) dışındaki bir harf olursa tüm kurrâyâ göre bu harfin, lîn olduğunu ve üzerinde revm yapmadan sükûn ile vakfedilmesi halinde tûl (طول), tevassut (توسط) ve kasr (قصر) olmak üzere üç vechin olacağını, kasrın ise meddi külliyyen terk etmek anlamına

⁶¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 176.

⁶¹⁸ el-Bakara, 2/20.

⁶¹⁹ Meryem, 19/28.

⁶²⁰ el-Bakara, 2/48.

⁶²¹ Mâide, 5/31.

⁶²² Meryem, 19/1.

⁶²³ eş-Şûrâ, 42/2.

⁶²⁴ Kureyş, 106/2.

⁶²⁵ Kureyş, 106/4.

geleceğinden tûl (طول) ve tevassutun (توسط) bilindiğini zikretmektedir.⁶²⁶ Abdurrahman Çetin, konuyla ilgili, şayet lîn harflerinden sonra lâzımî sükûn gelirse tûl (طول) ve tevassut (توسط) olmak üzere iki vechin; ‘ârızî sükûn gelirse medd-i ‘ârız gibi olduğunu ve bu durumda ‘ârızî sükûnun bulunduğu harfin harekesi fetha (üstün) ise üç, kesra (esre) ise dört, damme (ötre) ise yedi vechin câiz olduğu şeklinde izah etmektedir.⁶²⁷

Es‘ad Efendi, lînin lügatte yumuşak şeylerin ismi olduğunu belirtip, bu konuya medd-i lîn denilmesinin sebebini ise suhulet ve yumuşak bir şekilde meddi kabul etmesine bağlamaktadır. Şeyhzâde, harfî med olan vâv (و), yâ (ى) ve eliften (ا) önce gelen harfin harekesinin kendi cinsinden olması durumunda bunların hem harf-i med hem harf-i lîn diye isimlendirildiğini açıklamaktadır. O, bu harflerden önce var olan harfin harekesinin kendi cinsinden olmadığı takdirde hurûf-u lîn diye isimlendirildiğini de zikretmektedir. Es‘ad Efendi’nin bu harflerin med harfî veya lîn harfî olmalarını geride ele alındığı üzere İbnü’l-Cezerî’nin *et-Temhîd* isimli eserinde zikrettiği gibi ele aldığı görülmektedir. O, elifin her zaman sâkin olup kendisinden önce gelen harfin harekesinin de daima kendi cinsinden olduğundan onun her zaman hem harf-i med hem harf-i lîn olduğunu açıklamaktadır. Saçaklızâde, vâv (و) ile yâ (ى)’nın harekelerinin bazen kendi cinslerinden olup harfî med olduklarını bazen kendi cinslerinden olmayıp bu durumda da med olmayıp lîn harfî olduklarını izah etmektedir. O, bu harflere mahreçlerinden kolayca çıkmalarından dolayı hurûf-u lîn, ağız ve boğaz boşluğundan çıkıp diğer harfler gibi bir yerde mekanlaşmadan uzatılarak havada ses nihayete erince meddi kabul etmelerinden dolayı da hurûf-u med denildiğini beyan etmektedir.⁶²⁸

Es‘ad Efendi, lîn harfinden sonra sebeb-i med olan sükûnun ister lâzımî ister ‘ârızî olarak bulunsun medd-i lînin meydana geleceğini ifade etmektedir. O, konuya (وَالصَّيْفِ),⁶²⁹ (مِنْ خَوْفٍ),⁶³⁰ ve (كَهَيْعَتٍ، حَمَّ عَسَقٍ) kelimelerini misal olarak göstermektedir. Birinci örnekte harf-i lîn öncesi meftûh (üstün) olan sâkin yâ (ى), ilâve

⁶²⁶ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 224.

⁶²⁷ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 226.

⁶²⁸ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 17.

⁶²⁹ el-Bakara, 2/37.

⁶³⁰ el-Bakara, 2/255.

med sebebi ise fâ (ف) harfî üzerine vakf yapılmakla kendisine ‘âriz olan sükûn-u ‘âriz olmakta; böylelikle medd-i lîn oluşmaktadır. Es‘ad Efendi, (وَالصَّيْفِ) ve (عَلَيْهِ) kelimelerini harf-i lîn olan yâ (ي)‘ya, (وَلَا تَوْمَ) ve (مِنْ خَوْفٍ) kelimelerini harf-i lîn olan vâv (و)‘a örnek vermektedir. O, bu örnekleri sebab-i meddin sükûnu ‘âriz olan kısmına misal vermekte ve medd-i ‘ârizda olduğu gibi kelimenin son harekesine göre şekil aldığını zikretmektedir. Yine o, (كَلَيْتَ، حَمَّ عَسَقَ) ifadesinde medd-i lînin ‘ayn (ع)‘da meydana geldiğini zikretmekte ve bu kelimeleri sebab-i med lâzımî sükûn olana misal vermektedir. O, sebab-i meddin sükûn-u lâzım olması durumunda tûl (طول) ve tevassut (توسط) olmak üzere iki vechin câiz olacağını söylemektedir. Ona göre tûl (طول) dört elif, tevassut (توسط) ise üç elif miktarı olmaktadır.⁶³¹

3.4.7. Kıraat imamları

Bu bölümde şöhret kazanmış meşhur on kıraat imamı ve râvîlerinin isimleri zikredilecektir:

- 1- Ebû Ruveyym Nâfi‘ b. Abdîrrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî (ö. 169/785): Medîne kıraat imamı Nâfi‘nin râvîleri; Ebû Mûsâ Îsâ b. Mînâ’ b. Verdân el-Medenî (ö. 220/835) ile Ebû Sa‘îd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî (ö. 197/812)’dir.⁶³²
- 2- Ebû Ma‘bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî el-Mekkî (ö. 120/738): Mekke kıraat imamı İbn-i Kesîr’in râvîleri; Ebü’l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî (ö. 250/864) ile Ebû Ömer Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî (ö. 291/904)’dir.⁶³³
- 3- Ebû ‘Amr Zebbân b. el-Alâ’ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771): Basra kıraat imamlarından Ebû ‘Amr’ın râvîleri; Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilâzîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (ö. 248/862 [?]) ile Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî (ö. 261/874)’dir.⁶³⁴
- 4- Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî eş-Şâmî (ö. 118/736): Şam kıraat imamlarından İbn-i ‘Âmir’in râvîleri; Ebü’l-Velîd Hişâm b. Ammâr b.

⁶³¹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 17-18.

⁶³² Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 304-305; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 183-184.

⁶³³ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 305-307; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 187-190.

⁶³⁴ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 307-308; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 190-193.

- Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 245/859 [?]) ile Ebû Amr Abdullâh b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dımaşkî (ö. 242/857)'dir.⁶³⁵
- 5- Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 127/745): Kûfe kıraat imamlarından 'Âsım'ın râvîleri; Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî (ö. 193/809) ile Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî (ö. 180/796)'dir.⁶³⁶
- 6- Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûfî (ö. 189/805): Kûfe kıraat imamlarından Hamza'nın râvîleri; Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844) ile Ebû Îsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî (ö. 220/835)'dir.⁶³⁷
- 7- Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (ö. 156/773): Kûfe kıraat imamlarından olan Kisâi'nin ravileri; Ebü'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (ö. 240/854) ile Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilâzîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (ö. 248/862 [?])'dir.⁶³⁸
- 8- Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48): Medîne kıraat imamlarından Ebû Ca'fer'in râvîleri; Ebü'l-Hâris Îsâ b. Verdân el-Medenî (ö. 160/777 [?]) ile Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî (ö. 170/786)'dan sonra'dir.⁶³⁹
- 9- Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî el-Basrî (ö. 205/821): Basra kıraat imamlarından Ya'kûb'un râvîleri; Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lû el-Basrî (ö. 238/852) ile Ebü'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min b. Abde (Kurre) el-Basrî (ö. 233/847-48 [?])'dir.⁶⁴⁰
- 10- Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844): Bağdat kıraat imamlarından Halef'in râvîleri; Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Osmân el-Verrâk el-Mervezî (ö. 286/899) ile Ebü'l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî (ö. 292/905)'dir.⁶⁴¹

⁶³⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 309-310; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 194-196.

⁶³⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 310-312; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 196-199.

⁶³⁷ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 313-314; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 199-202.

⁶³⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 314-316; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 202-204.

⁶³⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 316-317; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 205-207.

⁶⁴⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 317-318; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 207-209.

⁶⁴¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 319-320; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 209-211.

Es'ad Efendi, kıraat imamlarını bu çerçevede ele almıştır. Görüldüğü üzere o, imam Ebû Ca'fer'i dokuzuncu sırada zikretmiş; bunlardan ilk sekizinin ikişer râvîsi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, Dûrî'nin, Ebû 'Amr ve Kisâî'den rivâyet ettiğini de zikretmiştir.⁶⁴²

3.4.8. Tenvîn ve nûn-u sâkinin halleri

Tenvîn (تنوين), ismin sonuna ilhak olan (birleşen) telaffuzda mevcut olup hatta var olmayan sâkin nûn (ن) olmaktadır. Sâkin nûn (ن) ise kelimesin sonunda ve ortasında bulunmaktadır.⁶⁴³

Ebû 'Amr ed-Dânî, sâkin nûn (ن)'un isimlerde, fillerde ve harflerde olabileceğini, yine kelimenin ortasında ve sonunda yer alabileceğini ifade etmektedir. O, tenvînin ise yalnızca ismin sonunda bulunabileceğini ve iraba tabi olup manaya dahil olabileceğini zikretmektedir.⁶⁴⁴ Ebû 'Amr ed-Dânî, tenvîn ve nûn-u sâkini genel olarak; izhâr, idğâm, idğâmsız halis mîm (م)'e kalb edilmeleri (çevrilmeleri) ile ihfâ başlıkları altında dört kısımda ele almaktadır.⁶⁴⁵ İbnü'l-Cezerî ise tenvîn ve nûn-u sâkini; izhâr, (ج, ح) ile (يومن) harflerine idğâmları, iklâb ve ihfâ konuları olmak üzere beş kısımda incelemektedir.⁶⁴⁶

Muhammed Mekkî, konuyla ilgili, tenvîn ve nûn-u sâkinin çoğunluğa göre izhâr, idğâm, kalb ve ihfâ olmak üzere dört kısma ayrıldığını zikretmektedir.⁶⁴⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib ise tenvîn ve nûn-u sâkinin altı kısımda icrâ edileceğini ifade etmektedir.⁶⁴⁸ Es'ad Efendi'ye gelince o, tenvînin, ulemâ katında kelimenin son harekesine tâbî ve bitişik olan, yine kendisiyle te'kid-i fiil kastedilmeyen bir tür sâkin nûn (ن)'a denildiğini belirtmektedir. O, tenvînin ismen tarifinin ise Türkçe'de iki üstün (en) iki esre (in) ve iki ötre (ün) şeklinde olduğunu söylemektedir. Ayrıca Es'ad Efendi, sâkin nûn (ن)'un tenvînden farklı olduğunu kendisiyle te'kid-i fiil kastedildiğini

⁶⁴² Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 13.

⁶⁴³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 165.

⁶⁴⁴ Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırââtî's-seb'i'l-meşhûrât*, thk. el-Hâfız el-Mukrî Muhammed Sarûk el-Cezâirî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 291-292.

⁶⁴⁵ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân*, 291-301.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 165-168.

⁶⁴⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 185.

⁶⁴⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 262.

belirtmektedir. O, sâkin nûn (ن) 'un nûn (ن) 'u muhaffefe gibi olup emre ve nehye dahil olduğunu izah ettikten sonra kelimenin son harfinin nûn (ن) ve sâkin olması durumunda, sâkin nûn (ن) olacağını bildirmektedir.⁶⁴⁹

3.4.8.1. İhfâ bâbı (باب اخفاء)

İhfâ, sözlükte; bir şeyi örtmek, gizlemek anlamlarına gelen (الْإِخْفَاءُ) kelimesiyle tarif edilmektedir.⁶⁵⁰ Saçaklızâde, ıstılâhî anlamda ihfâ (اخفاء) 'nın, izhâr ile tam idğâm beyninde (arası) bir hale denildiğini ifade etmektedir. Ayrıca o, ihfâyı; sâkin nûn (ن) ve tenvînin izhâr, idğâm ve iklâb harfleri dışındaki harfler yanında zâhir (açık) ğunneyle beraber ihfâ edilmesi şeklinde beyan etmektedir. O, el-Yemenî (ö. h. 930) 'den nakille ihfânın, telaffuzdan nûn-u sâkin (ن) ve tenvînin zatını giderip sıfatları olan ğunnenin bâkî bırakılmasına denildiğini açıklamaktadır.⁶⁵¹ Saçaklızâde, ihfâyı nûn (ن) ve tenvînin zâtlarının lafızdan giderilip sıfatları olan ğunnenin bâkî bırakılması şeklinde de tanımlamaktadır.⁶⁵² Ayrıca o, ihfânın sınırlandırılmaksızın idğâm ile izhâr arası bir hal olduğunu zikretmektedir.⁶⁵³ Mekkî ise ihfâyı; izhâr, idğâm ve kalb (iklâb) edilen harfler haricindeki diğer harflerle beraber sâkin nûn (ن) ve tenvînin ihfâ edilmeleri şeklinde açıklamaktadır.⁶⁵⁴

Ebû 'Amr ed-Dânî, ihfâyı, Mekkî'nin tanımında olduğu gibi idğâm, izhâr ve kalb edilen harflerin dışında kalan harflerle beraber sâkin nûn (ن) ve tenvînin ihfâ edilmeleri olarak izah etmektedir. O, bunun sebebinin sâkin nûn (ن) ve tenvînin bu harflere (ihfâ), boğaz harflerine uzak oldukları gibi uzak olmamaları şeklinde açıklamaktadır.⁶⁵⁵ 'Aliyyü'l-Kârî ise ihfâyı اَلْإِظْهَارُ وَالْإِدْغَامُ وَهُوَ عَارٍ عَنِ التَّشْدِيدِ بَلْ يَسْكُنُ الْحَرْفُ كَمَا فِي الْمُدْغَمِ ' (izhâr ile idğâm arası şeddeden uzak bir haldir ki müdgâmda olduğu gibi harfin sâkin kalması) şeklinde tarif etmektedir. O, ayrıca ihfânın ğunnesiz olamayacağını zikretmektedir.⁶⁵⁶

⁶⁴⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 19.

⁶⁵⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 185.

⁶⁵¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 202-203.

⁶⁵² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 74.

⁶⁵³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 74.

⁶⁵⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 267.

⁶⁵⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 115.

⁶⁵⁶ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 200.

Muhammed Mekkî, ihfâyı, sâkin harfin (nûn-u sâkin ve tenvîn) ilk harfte, şeddeden arınmış olarak idğâm ile izhâr arasında ğunneyle beraber okunması şeklinde açıklamaktadır.⁶⁵⁷ Yine o, ihfâyı حَالَةً بَيْنَ الْإِظْهَارِ وَالْإِدْغَامِ لَا تَشْدِيدَ مَعَهُ (şeddesiz idğâm ile izhâr arası bir hal) şeklinde tarif etmektedir. Ayrıca o, er-Rûmî'den nakille buradaki ihfânın harekenin değil harfin ihfâsı olduğunu zikretmektedir.⁶⁵⁸ İbnü'l-Cezerî ise ihfâyı diğer üç hal olan izhâr, iklâb (kalb) ve idğâm dışındaki harfler yanında tenvîn ve nûn-u sâkini (ن) ihfâ etmek şeklinde açıklamış; harflerinin ise (صِفًا ثَلَاثًا جُودَ شَخْصٍ) beytinde toplanan kelimelerin ilk harfleri olup on beş tane olduğunu açıklamaktadır.⁶⁵⁹ O, nûn (ن) harfinin biri kendisinin diğeri ğunnesinin olmak üzere iki mahreci olduğunu, mahrecinde genişlediğini, genişlemesiyle beraber eklenen harfi kuşatıp o harfe ortak olduğunu ve böylelikle onun yanında ihfâ edildiğini izah etmektedir. O, ğunnenin de hayşûmdan (geniz) çıktığını belirtmektedir. Ayrıca o, tenvîn ve nûn-u sâkinin (ن) ihfâ yapılmalarının harfe olan yakınlığı ve uzaklığı miktarınca olacağını, bu durumda mahreci daha yakın olan harfin uzak olana göre daha fazla ihfâ edileceğini belirtmektedir.⁶⁶⁰

Saçaklızâde, ğunnenin, sâkin nûn (ن)'un sıfatı ve sâkin nûnun (ن) zâtı ihfâ edildiğinde ğunnenin onun geriye kalan eseri olduğunu zikretmektedir. O, nûn (ن)'un ihfâsının az olmasını, sâkin nûn (ن)'un eseri olan ğunnenin fazla olması; ihfâsının fazla olmasını ise eseri olan ğunnenin az olması şeklinde izah etmektedir. Mer'âşî, bunun sebebini de sâkin nûn (ن)'un ihfâ edildiği her halde zâtının yok olmasına bağlamaktadır.⁶⁶¹ Saçaklızâde'nin bu açıklamalarından ihfânın varlığının ğunnenin azlığına delalet ettiği anlaşılmaktadır. Saçaklızâde, ihfâ harflerini, üç mertebede ele almış ve bunların mahreç olarak nûn (ن)'a en yakın olanlarını (ط، د، ت), en uzak olanlarını (ق، ك) ve uzaklık ve yakınlıkta orta derecede olanlarını diğer harfler olarak açıklamaktadır. O, 'Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye* isimli eserinden nakille ihfâ harflerinden nûn (ن)'a mahreç itibariyle en yakın olanın daha fazla ihfâ edileceğini yakından uzağa doğru bu miktarın düşürüleceğini aktarmaktadır.⁶⁶² Sonuç olarak Mer'âşî, mezkûr

⁶⁵⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 194.

⁶⁵⁸ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 216.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 168.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 171.

⁶⁶¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 204.

⁶⁶² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 204.

harflerin mertebelerini üç kısma ayırmaktadır. Bu durumda o, belirtmiş olduğu ilk üç harfte (ط، د، ت) nûn-u sâkinin (ن) ihfâsının en fazla, ğunnesinin ise az; ikinci kısımdaki harflerde (ق، ك) ihfâlarının en az, ğunnelerinin fazla; kalan diğer harflerde ise ihfâlarının ve ğunnelerinin orta derecede olacağını zikretmektedir. O, buradaki ğunnenin uzaması ve kısalmasından uzatılma müddetlerini kastetmektedir. Ayrıca Saçaklızâde, bu mertebelerde ğunnenin uzatılmasının miktarı hakkında hiçbir müelliften bir şey görmediğini açıklamaktadır.⁶⁶³

Muhammed Mekkî, tenvîn ve nûn-u sâkinin bu on beş harften sonra ister tek kelimede ister farklı kelimede olsun ihfâ edilmesi hususunda ihtilâf olmadığını zikretmektedir.⁶⁶⁴ O, konuyu Saçaklızâde'den nakille ele alarak onun yapmış olduğu üç mertebeye e'lâ (أعلى), ednâ (أدنى) ve evsat (اوسط) isimlendirmesinde bulunmaktadır. Muhammed Mekkî, Mer'aşî'nin *Risâletü'l-Mer'aşî* üzerine yapmış olduğu *Hâşiye*'sinde şayet ihfânın e'lâ (أعلى) kısmı bir elif, ednâ (أدنى) kısmı elifin üçte biri ve evsat (اوسط) kısmı elifin üçte ikisi kadardır dersek elbette hakka isabet etmiş ya da yaklaşmış oluruz, dediğini nakletmektedir. O, kendi üstatlarının ve tecvîd ulemâsının, ihfâda ğunnenin tabîi medde olduğu gibi iki harekeden fazla veya az olamayacağını naklettiklerini bildirmektedir.⁶⁶⁵ Es'ad Efendi ise ihfânın harfe sonradan 'âriz olan sıfat-ı 'ârizalardan olduğunu zikredip sözlükte bir şeyi örtmeye ve gizlemeye denildiğini ifade etmektedir. O, tecvîd literatüründe ihfâyı, teşdîdsiz (şeddesiz) izhâr ile idğâm arasında ğunnenin bekâsıyla olan hal ve kıraat olarak açıklamaktadır. Yine Es'ad Efendi, ihfâ sıfatlı harflerinin on beş tane olup bunların (صِفَ ذَا ثَنَّا جُودَ شَخْصٍ قَدْ) (سَمَا كَرَمًا ضَعَّ ظَالِمًا زِدْ تُقَى دُمْ طَالِبًا فَتَرَى) beytindeki kelimelerin ilk harfleri olduğunu izah etmektedir. O, ihfânın tarifini الْإِخْفَاءُ حَالَةُ بَيْنِ الْإِظْهَارِ وَالْإِدْغَامِ غَارِبَةٌ عَنِ الشَّدِيدِ مَعَ بَقَاءِ الْغَنَةِ (ihfâ; ğunneyle beraber şeddesiz halde izhâr ile idğâm arasında bir hal ve okuma şeklidir) diye tarif edip ğunnenin de genizden gelen ses olduğunu aktarmaktadır. Şeyhzâde, her ne vakit tenvîn (iki üstün, iki esre, iki ötre) ya da nûn-u sâkin (harekesiz cezimli nûn) bu zikredilen ve işaret edilen on beş harften birine uğrarsa yani alt tarafında bitişik olarak bulunursa ihfâ sıfatının icrâ edileceğini söylemektedir. O, konuyu, (غَنِ كَرِيمٍ),⁶⁶⁶

⁶⁶³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 204-205.

⁶⁶⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 196.

⁶⁶⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 197.

⁶⁶⁶ en-Neml, 27/40.

(فَنُحِّ قَرِيبٌ)⁶⁶⁷ ve (عَنْ صَلَاتِهِمْ)⁶⁶⁸ kelimelerini misal vererek açıklamaktadır. Müellif ilk örnekte (غَنِيَّ كَرِيمٍ) kelimesinde ihfânın (كَرِيمٍ) sözcüğündeki kâf (ك) harfinde olduğunu ve öncesindeki yâ (ي) 'nın tenvîninin kâf (ك) 'a uğramasıyla oluştuğunu açıklamaktadır. O, ikinci örneği de bu minvalde açıklamış üçüncü misal olan (عَنْ صَلَاتِهِمْ) kelimesini de sâkin nûn (ن) 'a örnek vermektedir. Es'ad Efendi, son olarak tenvîn ve nûn-u sâkin (ن) 'in ihfâsında zâtları tamamen gidip ğunne sıfatlarının bâki kalacağını zikretmektedir. Bu sebeple Şeyhzâde, edâ anında dilin boşta kalması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁶⁹

3.4.8.2. İzihâr bâbı (باب اظهار)

İzhâr, ortaya çıkarma ve ifade etme anlamlarına gelen (الْبَيَانُ) kelimesiyle ifade edilmekte olup⁶⁷⁰ sözlükte; göstermek, ortaya koymak, beyan etmek anlamlarına gelmektedir.⁶⁷¹ Saçaklızâde, istilâhî anlamda izhârı ister (مِنْ هَادٍ)⁶⁷² misalindeki gibi farklı kelimedede ister (وَلَمْ يُخَفِّهْ)⁶⁷³ örneğinde olduğu üzere aynı sözcükte olsun tenvîn ve sâkin nûn (ن) 'un boğaz harflerinden önce ğunnelerini ortaya çıkarmadan izhâr etmek şeklinde tarif etmektedir.⁶⁷⁴ İbnü'l-Cezerî ise izhârı, tenvîn ve nûn-u sâkin (ن) 'in altı boğaz harfi olan hemze (ء, ا), hâ (ه), hâ (ح), hâ (خ), 'ayn (ع) ve ğayn (غ) yanında ortaya çıkarılmaları şeklinde izah etmektedir. O, izhârın illetinin (sebebi) tenvîn ve sâkin nûnun (ن) mahreçlerinin bu altı boğaz harflerinininkine uzaklığı olduğunu zikretmektedir. O, mahreçlerinin yakın olması durumunda çoğunluğun sözüne göre idğâm edileceğini, uzaklaştığında ise izhârın vacip olacağını ve bunun da asıl olduğunu açıklamaktadır. İbnü'l-Cezerî, kurrâdan bazılarının kitaplarında tenvîn ve nûn-u sâkinin (ن) ğunnelerinin bâkî kalacağını zikrettiğini, Dâni ve Fâris b. Ahmed (ö.

⁶⁶⁷ es-Saff, 61/13.

⁶⁶⁸ el-Mâûn, 107/5.

⁶⁶⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 19-20.

⁶⁷⁰ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 185.

⁶⁷¹ Güneş, "İzhâr", *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, 746-747.

⁶⁷² er-Ra'd, 13/33.

⁶⁷³ el-Mâide, 5/3.

⁶⁷⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 194-195.

395/1004)'in ise izhâr edilmeleri halinde ğunnelerinin düşeceğini söylediğini aktarmaktadır. O, nahivcilerin de bu görüşte olduğunu zikretmektedir.⁶⁷⁵

Ebû 'Amr ed-Dânî, izhârî; tenvîn ve nûn-u sâkinin (ن) altı boğaz harfiyle beraber tek kelimede ya da ayrı kelimede olması halinde sükûnlarının lâzımî veya 'ârizî olmasının fark etmeksizin izhâr olmaları şeklinde tarif etmektedir.⁶⁷⁶ İbnü'l-Cezerî ise hemze (ء), hâ (ح) ve ğayn (غ) harfinin izhâr edilmesinde ihtilâf olduğunu; Nâfi'nin ikinci râvîsi Verş'in, hemze'nin (ء) harekelerini, tenvîn ve nûn-u sâkin'e (ن) naklettiğinden bu harfte izhâr yapmayıp nakil yaptığını belirtmektedir. O, kıraat imamlarından Ebû Ca'fer'in ise hâ (ح) ve ğayn (غ) harfini izhâr etmeyip ihfâ ettiğini belirtmektedir.⁶⁷⁷

Muhammed Mekkî, izhârî, tenvîn ya da sâkin nûn'dan (ن) sonra gelen altı izhâr harfinden birini mahrecinden ğunnesiz bir şekilde çıkarmak diye tarif etmektedir. O, bu harflerin izhâr harfleri diye isimlendirilmelerini sâkin nûn (ن) ve tenvîn bunlardan biriyle karşılaştığında izhârlarına yani ortaya çıkmalarına bağlamaktadır. Muhammed Mekkî de izhârın illetini, tenvîn ve sâkin nûn'un (ن) mahrecinin bu altı harfin mahrecine olan uzaklık olarak açıklamakta; bu bağlamda nûn (ن)'un tarafü'l-lisândan, (dil ucu) izhâr harflerinin ise boğazdan çıktığını zikretmektedir. O, izhâr harflerini mahreçlerinin tenvîn veya sâkin nûn (ن)'un mahreçlerine olan uzaklık ve yakınlığına göre e'lâ (أعلى), evsat (أوسط) ve ednâ (أدنى) kısımlarına ayırmakta; hemze (ء) ile hâ (ح) harflerinin e'lâ (أعلى), 'ayn (ع) ile hâ (ح) harflerinin evsat (أوسط) ve ğayn (غ) ile hâ (ح) harflerinin ednâ (أدنى) derecede izhâr edileceğini açıklamaktadır.⁶⁷⁸ Muhammed Mekkî, izhârın uygulanışı hakkında önemli bilgiler nakletmektedir. O, izhâr icrâ edilirken; tenvîn ve sâkin nûnun (ن) hadlerince okunmasının, izhâr harfleri ile aralarına fâsıla girmemesinin, nûn (ن) üzerinde sekte yapılmamasının, izhâr harfleriyle arasının kesilmemesinin, uygulamasında nûn (ن)'u sâkin kılıp ardından izhâr harflerinin okunmasının, nûn (ن)'u kalkale yapmamaya dikkat edilmesinin, ğunneye meyledilmemesinin ve sükûnunun nazikçe yapılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.⁶⁷⁹

⁶⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 165-166.

⁶⁷⁶ Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi 'u'l-beyân*, 292.

⁶⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 66.

⁶⁷⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 185-186.

⁶⁷⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 187.

Abdurrahman Çetin, izhârî (هُوَ الْإِنْفِصَالُ تَبَاعُداً بَيْنَ الْحَرْفَيْنِ) iki tane harfin beynini (arasını) uzaklaştırmak suretiyle ayırmak şeklinde açıklamaktadır. O, izhâr harflerinin, Allâh-u Teâlâ'nın (اللَّهُ، حَيٌّ، خَالِقٌ، عَدْلٌ، غَنِيٌّ، هَادٍ) isimlerinin baş tarafındaki harfler olduğunu zikretmektedir. Çetin, izhârın uygulanışını, nûn-u sâkin (ن) ve tenvîni normal surette okuyup, takip eden izhâr harfine geçiş yaparak okumak şeklinde izah etmektedir. O, izhâr yapmanın sebebi olarak da izhâr harfleriyle nûn-u sâkin (ن) ve tenvînin mahreçlerinin uzaklığını zikretmektedir. Çetin, ilk dört harfteki (ه، ع، ح، ء) izhârda kıraat imamlarının ittifakından dolayı hükmünün vacip olduğunu, diğer iki harfteki izhârın ise (غ، خ) Ebû Ca'fer'in ihfâ yapmasıyla oluşan ihtilaftan dolayı caiz olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸⁰

Es'ad Efendi'nin konuya dair görüşlerine gelince o, izhârî lügatte meydana çıkarmaya ve aşikâr etmeye, ıstılahta ise harflerin arasının ayrılıp açılarak okunmaları şeklinde açıklamaktadır. O, bütün harflerde ve sıfatlarda gerek sıfat-ı 'ârız olsun gerek sıfat-ı lâzime olsun asıl olanın sıfat olduğunu ve her bir şeyde asıl olanın başka bir illete isnâd edilmesine ihtiyacı olmaması olduğunu belirtmektedir. Es'ad Efendi, bu durumda şayet idğâm, ihfâ, iklâb gibi bir mâni veya illet 'ârız olursa muktezasının yapılması gerektiğini ifade etmektedir. O, bu mânilerin bulunmaması halinde ise izhâr etmenin vacip ya da caiz olacağını açıklamaktadır.⁶⁸¹

Es'ad Efendi, tenvîn ve nûn-u sâkinden (ن) sonra ihfâ, idğâm, iklâb ve teshîlden sâlim olan izhâr harflerinin altı olup bunların Allah'ın (اللَّهُ، حَيٌّ، خَالِقٌ، عَدْلٌ، غَنِيٌّ، هَادٍ) isimlerinin baş tarafındaki harfler olduğunu açıklamaktadır. Şeyhzâde, bunlara uğrayan tenvîn ve nûn-u sâkinin (ن) üzerinde durmanın caiz olmayacağını, bunlarda durulması halinde günne olacağını beyan etmektedir. Ayrıca o, izhârın tarifini (هُوَ الْإِنْفِصَالُ تَبَاعُداً بَيْنَ الْحَرْفَيْنِ) iki tane harfin beynini (arasını) uzaklaştırmak suretiyle ayırmak şeklinde açıklamakta; yine tenvîn ve nûn-u sâkin (ن) ile izhâr harfleri arasındaki uzaklıktan dolayı izhâr etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.⁶⁸² Bunun yanı sıra o, tenvîn ve nûn-u sâkinin (ن) bu altı harfe uğraması halinde izhâr olacağını yani idğâm yapmadan ihfâsız ve

⁶⁸⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 167-169.

⁶⁸¹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 20.

⁶⁸² Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 20.

iklâbsız âşikâr okunacağını ifade etmektedir. O, konuyu, (غُفُورٌ حَلِيمٌ),⁶⁸³ (مَنْ أَمَنَ)⁶⁸⁴ ve (مِنْ خَوْفٍ)⁶⁸⁵ kelimelerini örnek vererek izah etmektedir. Müellif, ilk misalde (غُفُورٌ حَلِيمٌ) izhâr harfinin (حَلِيمٌ) kelimesindeki hâ (ح) olup, öncesindeki râ (ر)'daki tenvînin hâ (ح)'ya uğramasıyla izhâr yapıldığını açıklamaktadır. O, diğer iki kelimeyi de sâkin nûn (ن)'a misal vermekte ve aynı minvalde açıklamaktadır.⁶⁸⁶

3.4.8.3. İklâb bâbı (باب اقلاب)

Muhammed Mekkî, iklâbın, lügatte, (تَحْوِيلَ الشَّيْءِ عَنْ وَجْهِهِ) bir şeyi yönünden çevirmek; ıstılahta ise bir harfî başka bir harfin konumuna koymak anlamına geldiğini zikretmektedir.⁶⁸⁷ Muhammed Mekkî, bazılarının, iklâbı; ğunneyi gözetmek amacıyla ihfâyla beraber kalbten (çevirmek) ibarettir, şeklinde tarif ettiklerini açıklamaktadır. O, bundan kastın ise bâ (ب) harfinden önce tenvîn ve nûn-u sâkinin (ن) ğunnenin bekâsıyla ihfâ mîm (م)'ine çevrilmesi olduğunu zikretmektedir.⁶⁸⁸ Muhammed Mekkî, Dâni'nin *et-Teysir*'inden nakille kurrânın, bu kısımda aynı veya farklı kelimelerde olmaları fark etmeksizin, tenvîn ve nûn-u sâkinin (ن) mîm (م)'e çevrilip ihfâ edilmesi hususunda icmâ ettiklerini açıklamaktadır.⁶⁸⁹ Karaçam, ıstılâhî anlamda iklâbı, اَلْاِقْلَابُ (sâkin nûn (ن) ya da tenvîni saf bir mîm (م)'e döndürmek ve saf mîm (م)'i bâ (ب) harfinden önce ğunneyle ihfâ etmek) şeklinde tarif etmektedir.⁶⁹⁰ Yine o, tenvîn ya da sâkin nûn (ن)'dan sonra bâ (ب) harfi gelmesi durumunda iklâb olacağını ifade etmektedir.⁶⁹¹

İbnü'l-Cezerî, tenvîn ve sâkin nûn (ن)'un ahkâmı başlığı altında üçüncü hüküm içerisinde kalbi (iklâb) ele almaktadır. O, iklâbı; tenvîn ve sâkin nûn (ن)'un (أَنْبَهُمُ),⁶⁹²

⁶⁸³ el-Bakara, 2/225.

⁶⁸⁴ el-Bakara, 2/62.

⁶⁸⁵ Kureyş, 106/4.

⁶⁸⁶ Es'ad Efendi, *el-Virdü 'l-müfid*, 20.

⁶⁸⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 192.

⁶⁸⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 192.

⁶⁸⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 192; Dâni, *et-Teysir*, 44.

⁶⁹⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 303.

⁶⁹¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 302.

⁶⁹² el-Bakara, 2/33.

(أَنْ بُورِكَ)⁶⁹³ ve (صُمُّ بُكْمٌ)⁶⁹⁴ ifadelerinde olduğu gibi bâ (ب) harfî yanında idğâmsız bir şekilde hâlis mîm (م)'e çevrilmesi şeklinde izah etmektedir.⁶⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, (أَنْ بُورِكَ)⁶⁹⁷ ve (يَعْتَصِمُ بِاللَّهِ)⁶⁹⁸ kelimeleri arasında fark olmamakla birlikte (أَنْ بُورِكَ) misalindeki gibi bâ (ب) harfinden önce sâkin nûn (ن)'dan çevrilmiş olan mîm (م) harfinin ihfâsında ve ğunnesinin izhâr edilmesinde ihtilâf olmadığını; (يَعْتَصِمُ بِاللَّهِ) örneğinde olduğu üzere sâkin mîm (م)'in bâ (ب)'dan önce gelmesi durumunda ise kurrânın ihtilâfı olduğunu söylemektedir.⁶⁹⁹

İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*'de, iklâbı, nûn-u sâkin (ن) veya tenvînin ardından bâ (ب) gelmesi halinde, bunun idğâmsız olarak mîm (م)'e çevrilmesi şeklinde izah etmektedir.⁷⁰⁰ Saçaklızâde de sâkin nûn (ن) ve tenvîn, bâ (ب)'dan önce zâhir ğunnenin bekâsıyla beraber ihfâ mîm (م)'ine çevrilmeleri şeklinde açıklamaktadır. Mer'âşî, Dâni'nin *et-Teyisîr*'inde açıkladığı üzere bu durumun kurrânın icmâsıyla olduğunu zikretmektedir.⁷⁰¹ O, sâkin nûn (ن) ve tenvîn ile bâ (ب) harfinin (أَنْ بُورِكَ) ve (أَنْبِيَاءُ اللَّهِ)⁷⁰² kelimelerinde olduğu gibi ayrı; (أَنْبِيَاءُ اللَّهِ)⁷⁰³ ve (أَنْبِيَاءُ اللَّهِ)⁷⁰⁴ ifadelerinde olduğu gibi aynı kelimedede olmalarının bu durumu değiştirmeyeceğini ifade etmektedir.⁷⁰⁵ Saçaklızâde, bu durumda, mîm (م)'in ihfâsından maksadın zâtının külliyyen (tamamen) giderilmesi anlamına gelmediğini, aksine mahreci olan dudaklara i'timâdının zayıflığı sebebiyle zâtını zayıflatmak ve kısmen setretmek (örtmek) anlamına geldiğini belirtmektedir. O, harfin kuvveti ve zâtının ortaya çıkmasının sebebini ise mahrecine olan itimâdının kuvveti olarak açıklamaktadır.

⁶⁹³ el-Bakara, 2/27.

⁶⁹⁴ el-Bakara, 2/18.

⁶⁹⁵ en-Neml, 27/8.

⁶⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/21.

⁶⁹⁷ en-Neml, 27/8.

⁶⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/101.

⁶⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/21; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 201.

⁷⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 168.

⁷⁰¹ Dâni, *et-Teyisîr*, 44; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 200.

⁷⁰² el-Hâkka, 69/24.

⁷⁰³ el-Bakara, 2/33.

⁷⁰⁴ el-Bakara, 2/91.

⁷⁰⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 200-201.

Mer‘aşî, mîm (م) ve bâ (ب) harfinin dudakların kapatılmasıyla çıktığını zikretmektedir. O, bâ (ب) harfinin, dudakların daha içeri kısmından çıkması, dudaklara olan intibakının daha kuvvetli olması ve (أَنْبُورَكْ) kelimesinde dudakların intibakının zayıflığı sebebiyle zâhir ğunneyle mîm (م) harfi olarak telaffuz edileceğini; daha sonra ise dudaklar açılmadan önce kuvvetlice kapatılarak söyleneceğini izah etmektedir. Saçaklızâde, (أَنْبُورَكْ) kelimesinde, mîm (م) harfindeki zâhir ğunne sebebiyle mîm (م)’in telaffuzunda dudakların kapanma müddetinin bâ (ب)’daki süreden daha uzun olduğunu zikretmektedir.⁷⁰⁶

Mehmed Es‘ad Efendi, iklâbın sözlükte bir şeyin üstünün alt tarafına çevrilmesi anlamına geldiğini, ıstılahta ise nûn-u sâkin (ن) veyahut tenvînin, bâ (ب) harfinden önce bulunduğu ğunneyle beraber gizli mîm (م)’e çevrilmesine denildiğini zikretmektedir. O, iklâb yapılmazsa, tenvîn ya da sâkin nûn (ن)’daki ğunneleri getirip bâ (ب) için dudakları kapamanın zor olacağını belirtmektedir. Ayrıca o, iklâb sıfatlı harfin bâ (ب) olduğunu, tenvîn ya da sâkin nûn (ن)’un bâ (ب) harfine uğraması durumunda iklâb olacağını yani ğunneyle birlikte gizli mîm (م)’e çevrileceğini açıklamaktadır. Şeyhzâde, iklâbı Arapça خَالِصًا مِمَّا التَّنْوِينَ أَوْ التَّنْوِينَ مِمَّا خَالِصًا (iklâb; nûn-u sâkin (ن)’i yahut tenvîni saf mîm (م)’e çevirip bâ (ب)’nın yanında ğunne ile ihfâ etmek) şeklinde tarif etmektedir. Es‘ad Efendi, sâkin mîm (م), bâ (ب) harfine uğradığında gerek iklâbta gerek idğâm-ı me‘a’l-ğunnede olsun mîm (م)’in gizlenmesinin zâtının tamamen giderilmesi anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Yine o, dudakları birbirine çok basmayıp öncesindeki harfi getirmeden zâtının azıcık örtülüp gizlenmesinin anlaşılacağını zikretmektedir. O, bunun ihfâsının ve şeddesinin tutma süresinin ise iki harf söyleyecek süreden daha az, bir harf okuyacak süreden ise fazla bir zaman olduğunu belirtmektedir.⁷⁰⁷ Es‘ad Efendi, konuya, (سَمِيعٌ بَصِيرٌ),⁷⁰⁸ (مِنْ بَعْدُ)⁷⁰⁹ ve (لَيْبِنَنَّ)⁷¹⁰ kelimelerini örnek göstermekte, ilk iki kelimeyi tenvîn ve nûn-u sâkin (ن) ile iklâb harfi bâ (ب)’nın ayrı kelimedede, son kelimeyi ise aynı kelimedede olmasına örnek vermektedir. O, ilk örnek olan (سَمِيعٌ بَصِيرٌ)

⁷⁰⁶ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 201-202; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 193; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 304.

⁷⁰⁷ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 21.

⁷⁰⁸ el-Hac, 22/61.

⁷⁰⁹ el-Bakara, 2/27.

⁷¹⁰ el-Hümeze, 104/4.

kelimesini tenvîne misal vermekte, iklâb harfinin (بَصِيرٌ) kelimesindeki bâ (ب) harfi olduğunu, (سَمِيعٌ) kelimesindeki ‘ayn (ع) harfinin tenvîninin iklâb harfi bâ (ب)’ya uğramasıyla da ihfâ (gizli) mîm (م)’ine çevrilerek okunduğunu açıklamaktadır. Müellif, diğer örnekleri de bu tarzda açıklamaktadır.⁷¹¹

3.4.8.4. Tenvîn ve nûn-u sâkin’in idğâmı

İdğâma, sözlükte, dahil etme, girdirme, kapsamına alma anlamlarına gelen (ادجال) kelimesiyle⁷¹² ifade edildiği; tecvîd ıstılahında, mütemâsil (aynı), mütecânis (aynı cins) ya da mütekârib (birbirine yakın) iki harfin okunuşu esnasında, dilin tek yükselişle kalkarak, bu iki harfin birbirine girdirilip şeddeli bir harf olarak telaffuz edilmesine⁷¹³ diğer bir tarife göre ise mütemâsil (aynı), mütecânis (aynı cins) ya da mütekârib (birbirine yakın) iki harften birincisini, ikinci harfe girdirmeye⁷¹⁴ denildiği geride zikredilmiştir. Es‘ad Efendi, idğâmın; mûmâsileyn ya da mütekâribeyn iki harfin birbirlerine karıştırılıp şeddeli tek harf gibi okunmasına ve böylelikle bu iki harfin tek harf gibi zannedilmesine denildiğini söylemektedir.⁷¹⁵

3.4.8.4.1. Bâb-ı idğâm-ı me‘a’l-ğunne (باب ادغام مع الغنة)

İbnü’l-Cezerî, mevzûyu, *en-Neşr*’inde, tenvîn ve nûn-u sâkin (ن)’in ahkamı başlığında ikinci hüküm içerisinde ele almaktadır. O, konuyla ilgili, tenvîn ve nûn-u sâkin (ن)’in (ينمو) kelimesindeki harflere ğunneyle beraber idğâm edileceğini beyan etmektedir. Ayrıca o, tenvîn ve nûn-u sâkin (ن)’in vâv (و) ve yâ (ي)’ya ğunne ile idğâm edilmesinde ihtilâf olduğunu zikretmektedir. İbnü’l-Cezerî, Hamza’nın birinci râvîsi Halef’in bu iki harfte ğunnesiz bir şekilde idğâm yaptığını, Kisâî’nin ikinci râvîsi olan Dûrî’nin ikinci tariki Ebû ‘Osmân ed-Darîr’in de Kisâî’den yâ (ي)’da ğunnesiz şekilde idğâmı, birinci râvîsi Ca‘fer en-Nasîbî’nin ise diğer imamlar gibi ğunneyle beraber

⁷¹¹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 21.

⁷¹² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 149;

⁷¹³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 166.

⁷¹⁴ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 281; Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 231-232.

⁷¹⁵ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 7.

idğâmı rivâyet ettiğini aktarmaktadır. İbnü'l-Cezerî, (صِنَوَانٌ),⁷¹⁶ (فِنَوَانٌ),⁷¹⁷ (الدُّنْيَا)⁷¹⁸ ve (بُنْيَانٌ)⁷¹⁹ kelimelerinde olduğu gibi sâkin nûn (ن) 'un ve (يُنْمُو) harflerinden birinin aynı kelimedede bulunması halinde ise sâkin nûn (ن) 'un izhâr ile okunmasında kurrânın görüş birliğine vardığını söylemektedir.⁷²⁰ O, sâkin nûn ile vâv (و) yahut yâ (ي), (صِنَوَانٌ) ve (دَيَّانٌ) kelimelerinde olduğu gibi aynı kelimedede bulunursa kelimenin aslı (صَوَانٌ) ve (دَيَّانٌ) gibi muzâafa benzeyeceğinden idğâm yapmanın câiz olmayacağını söylemektedir.⁷²¹

Saçaklızâde, tenvîn ve nûn-u sâkin (ن) 'in vâv (و) ve yâ (ي) harflerine idğâm edilmesi konusunda ittifak, ğunne hususunda ise ihtilâf ettiklerini belirtmektedir. Saçaklızâde de İbnü'l-Cezerî gibi Hamza'nın râvîsi Halef'in ihtilafına değinmektedir.⁷²² Mer'âşî, nûn-u sâkin (ن) 'in (يَسَ وَالْقُرْآنَ)⁷²³ ve (نَ وَالْقَلَمَ)⁷²⁴ kelimelerindeki vâv (و) harfine idğâmlarında ihtilaf olduğunu, kıraat imamlarından İbn-i Kesîr, Ebû 'Amr, Hafs, Hamza ve Kâlûn'un izhâr ettiğini diğer imamların ise ğunneyle beraber idğâm yaptıklarını zikretmektedir. O, tenvîn ve nûn-u sâkin (ن) ile (يُنْمُو) harflerinin aynı kelimedede bulunması halinde ise idğâmın gerçekleşmeyeceğini izah etmektedir.⁷²⁵ Muhammed Mekkî ise tenvîn ve sâkin nûn (ن) 'un (مِنْ نَارٍ)⁷²⁶ ve (مِنْ مَاءٍ)⁷²⁷ kelimelerinde olduğu gibi mîm (م) ve nûn (ن) harflerine ğunneyle birlikte idğâm edileceğinden bahsetmektedir. O, bu hususta kurrânın icmâ ettiğini açıklamaktadır. Ancak Muhammed Mekkî, kıraat imamlarından Hamza'nın, Şuarâ ve Kasas sûrelerinin başında bulunan (طَسَمَ)⁷²⁸ kelimesindeki (سِينُ) hecesinde sâkin nûn (ن) 'u mîm (م) harfine idğâm etmeyip izhâr ile okuduğunu aktarmaktadır. Muhammed Mekkî, kurrânın, iki kelimedede bulunmaları halinde tenvîn ve sâkin nûn (ن) 'un vâv (و) ile yâ

⁷¹⁶ er-Ra'd, 13/4.

⁷¹⁷ el-En'âm, 6/99.

⁷¹⁸ el-Bakara, 2/85.

⁷¹⁹ es-Saff, 61/4.

⁷²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/20.

⁷²¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 167.

⁷²² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 198.

⁷²³ Yâsîn, 36/1-2.

⁷²⁴ el-Kalem, 68/1.

⁷²⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 199.

⁷²⁶ el-A'râf, 7/12.

⁷²⁷ el-Bakara, 2/164.

⁷²⁸ eş-Şu'arâ, 26/1.

(ى)'ya idğâm edilmesinde ise ittifak ettiklerinden bahsetmektedir. Ancak Muhammed Mekkî, bu kısımda Hamza'nın râvîsi Halef'in idğâmı, ğunnesiz yaptığını, bu sebeple idğâmının, tam idğâm; diğer kıraat imamlarının ise idğâmı, ğunneyle beraber yaptıklarını, bundan dolayı da idğâmlarının, nâkıs idğâm olduğunu beyan etmektedir.⁷²⁹ Bugünün tecvîd eserlerinde idğâm-ı me'a'l-ğunne, tam ve nâkıs idğâm kısımlarına ayrılmaktadır. Buna göre tenvîn ve sâkin nûn (ن), nûn (ن) ya da mîm (م) harflerine idğâm edilirse tam idğâm; vâv (و) veya yâ (ى) harflerine idğâm edilirse nâkıs idğâm olacağından bahsedilmektedir.⁷³⁰

Mehmed Es'ad Efendi'nin konuya dair görüşlerine gelince o, idğâm-ı me'a'l-ğunne harflerinin (يَمْنُو) kelimesindeki dört harf olduğunu, tenvîn veyahut sâkin nûn (ن)'un bu harflerden herhangi birine uğraması halinde idğâm-ı me'a'l-ğunnenin meydana geleceğini izah etmektedir. Es'ad Efendi, konuyu (خَيْرًا يَرَهُ),⁷³¹ (فَضْلًا مِنَ اللَّهِ)⁷³² ve (وَمَنْ) ⁷³³ kelimelerini örnek vererek açıklamaktadır. O, ilk kelimedede (خَيْرًا يَرَهُ) idğâm-ı me'a'l-ğunne harfinin (يَرَهُ) kelimesindeki yâ (ى) olduğunu ve kendisinden evvel bulunan (خَيْرًا) kelimesindeki râ (ر) harfinin tenvîninin kendisine uğramasıyla da idğâm-ı me'a'l-ğunne oluştuğunu izah etmektedir. Es'ad Efendi, diğer kelimeleri de bu şekilde açıklamaktadır.⁷³⁴

Şeyhzâde, nûn-u sâkin (ن) ile vâv-ı müteharrik yani harekeli vâv (و) yahut yâ-i müteharrike yani harekeli yâ (ى)'nın, (قَتَوْنَا), (الدُّنْيَا) ve (بُنْيَانٍ) kelimelerinde olduğu gibi tek kelimedede vaki olursa izhâr olacağını, ğunne ve idğâm olmadan ayrılarak okunacağını ifade etmektedir. O, bunun sebebini idğâm edildiği takdirde kelimenin aslının fark edilemeyip karışıklık olacağından asıl maksadın hasıl olamayacağı şeklinde açıklamaktadır.⁷³⁵

⁷²⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 188-189.

⁷³⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 167-169; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 298-299.

⁷³¹ ez-Zilzâl, 99/7.

⁷³² el-Feth, 48/29.

⁷³³ en-Nisâ, 3/110.

⁷³⁴ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 22.

⁷³⁵ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 22.

3.4.8.4.2. Bâb-ı idğâm-ı bilâ ğunne (باب ادغام بلا غنة)

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inde (فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا),⁷³⁶ (هَذَى لِلْمُتَّقِينَ),⁷³⁷ (مِنْ رَبِّهِمْ)⁷³⁸ ve (تَمَرَّةٍ رَزَقًا)⁷³⁹ kelimelerinde olduğu gibi tenvîn ve sâkin nûn (ن) 'un lâm (ل) ve râ (ر) harflerine ğunnesiz idğâm edileceğini belirtmektedir.⁷⁴⁰ O, *et-Temhîd*'inde ise tenvîn ve sâkin nûn (ن) 'un (مِنْ رَبِّكُمْ),⁷⁴¹ (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ),⁷⁴² (وَمَنْ لَمْ),⁷⁴³ ve (هَذَى لِلْمُتَّقِينَ)⁷⁴⁴ misallerinde olduğu gibi lâm (ل) ve râ (ر) harflerine ğunnesiz ve kâmil idğâm ile idğâm edileceğini açıklamaktadır. O, bunun illetinin, tenvîn ve sâkin nûn (ن) ile lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin mahreçlerinin birbirine yakınlığı olduğunu söylemektedir. Ayrıca o, idğâm-ı bilâ ğunnenin tek kelimede örneğinin bulunmadığını zikretmektedir.⁷⁴⁵

Saçaklızâde, konuyla ilgili, tenvîn ve sâkin nûn (ن) 'un lâm (ل) ve râ (ر) harflerine, iki kelimede olmaları durumunda, kurrânın icmâsıyla idğâm edileceğini ifade etmektedir. Mer'âşî, bütün kurrâdan ğunne rivayetinin de olduğunu söylemekle beraber ğunnenin giderilmesinin kurrâ tarafından alınan meşhur görüş olduğunu bildirmektedir.⁷⁴⁶ Es'ad Efendi de bu hususta idğâm-ı bilâ ğunnenin (وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ)⁷⁴⁷ misalinde olduğu gibi idğâmın olup ğunnenin olmaması anlamına geldiğini ifade edip; nûn-u sâkinin (ن) lâm (ل) harfine uğradığı için ğunnesiz idğâm ile okunacağını ve kurrânın büyüklerinin de bu görüşte olduğunu beyan etmektedir. Yine o, şayet burada ğunne ile okunacak olsaydı idğâma zarar geleceğinden söz etmekte, dolayısıyla da bu bahiste idğâmın ğunneden daha gerekli olduğunu zikretmektedir. Mehmed Es'ad Efendi, idğâm-ı bilâ ğunne harflerinin ler (لر) kelimesindeki iki harf olduğunu, tenvîn ya da sâkin nûn (ن) 'un bu iki harften birine uğraması halinde idğâm-ı bilâ ğunnenin hasıl olacağını

⁷³⁶ el-Bakara, 2/24.

⁷³⁷ el-Bakara, 2/2.

⁷³⁸ el-Bakara, 2/5.

⁷³⁹ el-Bakara, 2/25.

⁷⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/19.

⁷⁴¹ el-Bakara, 2/49.

⁷⁴² el-Fetih, 48/29.

⁷⁴³ el-Hucurât, 49/11

⁷⁴⁴ el-Bakara, 2/2.

⁷⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 166.

⁷⁴⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 199.

⁷⁴⁷ el-Mâide, 5/67.

söylemektedir.⁷⁴⁸ Şeyhzâde, bu tecvîd kuralına (عَفُورٌ رَحِيمٌ),⁷⁴⁹ (هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ)⁷⁵⁰ ve (مِنْ رَّيِّهِمْ)⁷⁵¹ kelimelerini misal vermektedir. O, (عَفُورٌ رَحِيمٌ) örneğini şu şekilde açıklamaktadır: Burada idğâm-ı bilâ ğunne harfî (رَحِيمٌ) kelimesindeki râ (ر) olup (عَفُورٌ) kelimesindeki râ (ر)'nın tenvînin kendisine uğramasıyla idğâm-ı bilâ ğunne meydana gelmektedir. Es'ad Efendi, diğer örnekleri de bu şekilde izah etmektedir.⁷⁵²

3.4.8.4.3. Bâb-ı idğâm-ı misleyn (باب ادغام مثلين)

Es'ad Efendi, bu başlık altında öncelikle idğâm-ı sağîr ve idğâm-ı kebîr konularını izah ettiğinden burada ilk olarak bu konu açıklandıktan sonra idğâm-ı misleyn mevzusu ve sâkin mîm (م)'in halleri ele alınacaktır.

İbnü'l-Cezerî, idğâmı, iki harfî, ikincisi şeddeliymiş gibi tek harf olarak telaffuz etmek şeklinde açıklamaktadır. O, idğâm-ı kebîri, misleyn, mütecânîs veya mütekârib olması fark etmeksizin iki harften ilkinin harekeli olmasıyla gerçekleşen idğâm olduğunu beyan etmektedir. İdğâmda asıl olanın iki harften ilkinin sâkin olması olduğundan, onun bu tanımından idğâm edilen iki harfin de harekeli olduğu anlaşılmaktadır. İdğâm-ı kebîr kıraat imamlarından Ebû 'Amr'a nisbet edilerek meşhur olmuşsa da onunla birlikte bazı imamların da idğâm-ı kebîri rivâyet ettikleri zikredilmektedir. İbnü'l-Cezerî, idğâm-ı sağîri ise iki harften ilkinin sâkin olmasıyla gerçekleşen idğâm şeklinde açıklamaktadır.⁷⁵³

Es'ad Efendi, kurrâ katında idğâmın, sağîr ve kebîr olarak iki kısma ayrıldığını, idğâm-ı sağîrin mütekâribeyn veya mütemâsileyn olan iki harfin aynı ya da farklı kelimedede biri sâkin diğeri harekeli olarak; idğâm-ı kebîrin ise mütekâribeyn veya mütemâsileyn olan iki harfin aynı ya da farklı kelimedede ikisinin de harekeli olarak birleşmeleri şeklinde izah etmektedir. O, idğâm-ı kebîrin Basra imamı Ebû 'Amr'a mahsus olduğunu açıklamaktadır. Şeyhzâde, idğâm-ı sağîre (لَاِنْ بَسَطْتَ)⁷⁵⁴ ve (وَمَنْ تُعَمِّرْهُ)⁷⁵⁵

⁷⁴⁸ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 22.

⁷⁴⁹ el-Bakara, 2/173.

⁷⁵⁰ el-Bakara, 2/2.

⁷⁵¹ el-Bakara, 2/5.

⁷⁵² Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 22.

⁷⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/15-16.

⁷⁵⁴ el-Mâide, 5/28.

⁷⁵⁵ Yâsin, 36/68.

kelimelerini idğâm-ı kebîre ise (الرَّحِيمَ مَالِكٍ)⁷⁵⁶ ve (يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ)⁷⁵⁷ ifadelerini misal vermektedir. O, bu bâbda zikrolunacak olan idğâm-ı misleynin, idğâm-ı sağır kabilinden olduğunu da ifade etmektedir.⁷⁵⁸

Mislün (مِثْلُ) kelimesi sözlükte benzer, eş, denk ve benzerlik anlamlarına gelmektedir.⁷⁵⁹ Bu bağlamda misleyn, birbirine benzer iki harf anlamına gelmektedir. Saçaklızâde, aynı veya farklı kelimedede bulunması fark etmeksizin misleyn olan iki harften birincisinin sâkin olması halinde ikincisine idğâm edilmesinde lügat ehli, kurrâ ve ehl-i edânın ihtilaflarının bulunmadığını aktarmaktadır. Ancak Saçaklızâde, (فِي) ⁷⁶⁰örneğinde olduğu gibi şayet ilk harf med harfi olursa lügat ehli, kurrâ ve ehl-i edâdan hiçbirinin idğâm yapmadığını aksine med edileceğini belirtmektedir.⁷⁶¹ İsmail Karaçam, harf-i misleynin (مَا اتَّخَذَا مَخْرَجًا وَصِفَةً) mahreç ve sıfatları aynı iki harfe denildiğini zikrederken;⁷⁶² Demirhan Ünlü ise mahreç bölgeleri (çıkış yerleri) ve sıfatları aynı iki harften ilkinin sâkin ikincisinin de harekeli halde peş peşe gelmesi durumunda ilk harfin ikincisine idğâm edileceğini ve buna idğâm-ı misleyn denildiğini belirtmektedir.⁷⁶³

Es'ad Efendi, idğâm-ı misleyni, (مَا اتَّخَذَا مَخْرَجًا وَصِفَةً) mahreç ve sıfatta bir olan harfler şeklinde tarif etmektedir. Şeyhzâde, idğâm-ı misleyn harfinin kendisi sâkin olup yine kendi cinsinden bir harfe uğrayan harf olduğunu bunların aynı ve farklı kelimelerde bulunmaları fark etmeksizin idğâm-ı misleyn olacağını izah etmektedir. Müellif konuyu (فَمَا رَبِحَتْ تَجَارَتُهُمْ)⁷⁶⁴ ve (أَوْوَا وَنَصَرُوا)⁷⁶⁵ kelimelerini örnek vererek açıklama yoluna gitmektedir. Es'ad Efendi'ye göre (فَمَا رَبِحَتْ تَجَارَتُهُمْ)⁷⁶⁷

⁷⁵⁶ el-Fâtiha, 1/3-4.

⁷⁵⁷ el-Bakara, 2/255.

⁷⁵⁸ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 23.

⁷⁵⁹ Güneş, "Mis", *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, 1092.

⁷⁶⁰ Yûsuf, 12/80.

⁷⁶¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 185.

⁷⁶² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 285.

⁷⁶³ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvîdi*, 90; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 133.

⁷⁶⁴ el-Bakara, 2/16.

⁷⁶⁵ el-A'râf, 7/160.

⁷⁶⁶ el-Enfâl, 8/72-74.

⁷⁶⁷ el-Bakara, 2/16.

örneğinde iki mûmâsil harflerden sâkin olan (رَبِّحْتَ) kelimesindeki sâkin tâ (ت) 'dır. Harekeli bulunan ikinci harf ise sonraki (تَجَارَتْهُمْ) kelimesinin başındaki tâ (ت) 'dır ki aynı iki harf farklı iki kelimedede birbirleriyle karşılaştıklarından idğâm-ı misleyn meydana gelmektedir. O, diğer örnekleri de zikrolunan şekilde açıklamaktadır.⁷⁶⁸

Es'ad Efendi, misleyn olan iki harfin, (مِنْ نَارٍ)⁷⁶⁹ ve (وَمِنْ نَعْمَةٍ)⁷⁷⁰ kelimelerinde olduğu gibi sâkin nûn (ن) 'un yine kendi misli olan harekeli nûn (ن) 'a uğraması halinde, mahreçte ve sıfatta bir olduklarından hem idğâm-ı misleyn hem de idğâm-ı me'a'l-ğunne olacağını belirtmektedir.⁷⁷¹

3.4.9. Sâkin mîm (م) 'in halleri

Sâkin mîm (م) 'in ihfâ, idğâm ve izhâr olmak üzere üç hali bulunmaktadır.⁷⁷² Mer'aşî, konuyla ilgili, idğâm ve ihfânın zâhir ğunne ile izhârın ise hem zâhir ğunne hem zâhir ğunnesiz yapılacağını bildirmektedir.⁷⁷³ Muhammed Mekkî ise (يَعْتَصِمُ بِاللَّهِ)⁷⁷⁴ kelimesinde olduğu gibi sâkin mîm (م) 'in bâ (ب) harfi yanında zâhir ğunne ile ihfâ edileceğini ve Ebû 'Amr ed-Dânî'nin ve onun dışındaki muhakkikînin (Basra, Şam, Endülüs ve diğer beldedeki ehl-i edâ) bu görüşte olduğunu zikretmektedir.⁷⁷⁵ Saçaklızâde de (ان بورك)⁷⁷⁶ kelimesindeki gibi sâkin mîm (م) 'in bâ (ب) harfi yanında nûn-u sâkin (ن) veya tenvînden çevrildiğinde vucûben zâhir ğunne ile ihfâ edilmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir. O, (تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ)⁷⁷⁷ kelimesinde olduğu gibi sâkin mîmin (م) kelimenin aslından ise ehl-i edâdan cumhura göre ihfâ edileceğini zikretmektedir.⁷⁷⁸

⁷⁶⁸ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 23.

⁷⁶⁹ el-Bakara, 2/167.

⁷⁷⁰ Yâsîn, 36/68.

⁷⁷¹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 23-24.

⁷⁷² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 199.

⁷⁷³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 206.

⁷⁷⁴ Âli İmrân, 3/101.

⁷⁷⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 199.

⁷⁷⁶ en-Neml, 27/8.

⁷⁷⁷ el-Fîl, 105/4.

⁷⁷⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 206-207.

Muhammed Mekkî, birinci sâkin mîm (م)'in, nûn-u sâkin (ن) veya tenvînden çevrilmesi durumunda dahi kendi misli olan mîm (م) harfine uğraması halinde vucûben idğâm edileceğini söylemektedir. O, buna misal olarak (مَاءٍ مَّهِينٍ)⁷⁷⁹ ve (خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي)⁷⁸⁰ kelimelerini göstermektedir.⁷⁸¹ Saçaklızâde de (مِنْ مَاءٍ)⁷⁸² ve (خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي)⁷⁸³ ifadelerini örnek vererek Muhammed Mekkî ile aynı açıklamalarda bulunmaktadır.⁷⁸⁴

Muhammed Mekkî, Sâkin mîm (م)'in, (تُمْسُونَ)⁷⁸⁵ kelimesinde olduğu gibi mîm (م) ve bâ (ب) harfi dışındaki yirmi altı harf yanında ğunnesinin izhâr edilmesinin ise vâcip olduğunu izah etmektedir.⁷⁸⁶ Saçaklızâde de sâkin mîm (م)'in kalan diğer harfler yanında izhâr edileceğini bundan da ğunnesinin izhâr edilmeden sükûnunun izhâr edileceğinin kastedilğini belirtmektedir.⁷⁸⁷ Mehmed Es'ad Efendi ise sâkin mîm (م)'in üç hali olduğunu, şayet sâkin mîm (م) kendisi gibi harekeli mîm (م) harfine uğrarsa idğâm-ı misleyn me'a'l-ğunne olacağını zikretmekte, konuya (عَلَيْهِمْ مُّؤَصَّدَةٌ)⁷⁸⁸ ve (أَطْعَمُهُمْ مِنْ جُوعٍ)⁷⁸⁹ lafızlarını örnek vermektedir. Es'ad Efendi, ilk misal olan (عَلَيْهِمْ مُّؤَصَّدَةٌ) lafzında (عَلَيْهِمْ) sözcüğünün sonundaki mîm (م)'in sakin olarak bulunduğunu; bu durumda sonrasındaki (مُؤَصَّدَةٌ) sözcüğünün başında bulunan harekeli mîm (م) harfine uğradığından idğâm-ı misleyn me'a'l-ğunnenin gerçekleştiğini izah etmektedir. Müellif diğer örneği de bu izahat yöntemiyle açıklamaktadır. Es'ad Efendi, sâkin mîm (م)'in bâ (ب) harfine uğraması halinde ihfâ me'a'l-ğunne olacağını beyan etmektedir. O, muhtâr mezhebe (tercih edilen görüşe) göre ihfânın şeddesiz olarak izhâr ile idğâm arasında ğunnenin bâki kalmasıyla gerçekleşen hal ve kıraat olduğunu

⁷⁷⁹ es-Secde, 32/8.

⁷⁸⁰ el-Bakara, 2/29.

⁷⁸¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 200.

⁷⁸² es-Secde 32/8.

⁷⁸³ el-Bakara, 2/29.

⁷⁸⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 206.

⁷⁸⁵ er-Rûm, 30/17.

⁷⁸⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 200.

⁷⁸⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 208-209.

⁷⁸⁸ el-Hümeze, 104/8.

⁷⁸⁹ Kureyş, 106/4.

ifade etmektedir. Şeyhzâde, bu bahse (إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ)⁷⁹⁰ ve (تَرْمِيهِمْ بِحَجَارَةٍ)⁷⁹¹ kelimelerini örnek vererek şu şekilde açıklamaktadır: “(م) misalinde sâkin mîm (م) kelimesinin sonundaki mîm olup sorasındaki (م) kelimesinin evvelinde bulunan harekeli mîm harfine uğramış ve böylelikle ihfâ me‘a’l-ğunne vuku bulmuştur.” Es‘ad Efendi, sâkin mîm (م)‘in mîm (م) ve bâ (ب) harfi dışındaki harflere uğraması durumunda ise izhâr olacağını beyan etmektedir. O, izhârın, harflerin ihfâ ve idğâm olmaksızın aralarının ayrılarak ve açılarak okunmalarına dendiğini aktardıktan sonra meseleye (هُمْ فِيهِ)⁷⁹² ve (لَكُمْ دِينُكُمْ)⁷⁹³ kelimelerini örnek göstermektedir. Es‘ad Efendi‘ye göre (هُمْ فِيهِ) misalinde, sâkin mîm (م) harfi (هُمْ) kelimesinin sonundaki mîm (م) harfidir ki kendisinden sonra gelen (فِيهِ) kelimesinin evvelindeki fâ (ف) harfine uğramasıyla izhâr meydana gelmektedir.⁷⁹⁴

3.4.10. Bâb-ı idğâm-ı mütecâniseyn (باب ادغام متجانسين)

Bu kısımda kıraat imamlarının, mütecânis olan harflerin birbirlerine idğâm edilmesinde ihtilâf etmesi ve Es‘ad Efendi‘nin de konuyu böylece ele alması sebebiyle bu başlık altında sadece İmam ‘Âsım‘ın Hafs rivâyeti esas alınacaktır. Ayrıca mütecâniseyn konusu, klasik eserlerde mütekâribeyn başlığı altında ele alındığından mütecâniseyn ve mütekâribeyn mevzûları daha çok bugünün eserleri baz alınarak işlenecektir.

Mütecânis lûgat itibariyle; benzer, benzerlik, aynı cins ve aynı yapıda olmak gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁹⁵ Tecvîd ıstılahında mütecâniseyn, (مَا اتَّحَدَا مَخْرَجًا وَاخْتَلَفَا صِفَةً)⁷⁹⁶ çıkış yerleri itibariyle aynı sıfatları itibariyle farklı iki harfe denir.⁷⁹⁷ Uygulama bakımından idğâm-ı mütecâniseyn, çıkış yerleri (mahreç) bir, sıfatları farklı iki harfin birincisi sâkin, ikincisi harekeli olarak birbirlerine uğraması durumunda evvelki harfin ikincisine girdirilip (idhâl) şeddeli harf şeklinde okunmasıdır.⁷⁹⁷

⁷⁹⁰ el-Âdiyât, 100/11.

⁷⁹¹ el-Fîl, 105/4.

⁷⁹² el-En‘âm, 6/139.

⁷⁹³ el-Kâfirûn, 109/6.

⁷⁹⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 24.

⁷⁹⁵ Güneş, “Mütecânis”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî*, 183.

⁷⁹⁶ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim‘in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 286; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 100.

⁷⁹⁷ Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 239; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 101.

İmam ‘Âsım’ın râvîsi Hafs’ın rivâyetine göre aynı cins (mütecânis) harfler üç bölümden oluşmaktadır. Bunların ilk sınıfını, tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت) harfleri oluşturmaktadır.⁷⁹⁸ Bu harfler, geride zikredilen şartları taşıması halinde (لَنْ بَسَطْتُ),⁷⁹⁹ (وَقَالَتْ طَائِفَةٌ),⁸⁰⁰ (اللَّهُ أَنْقَلْتُ دَعْوَا) ⁸⁰¹ ve (مَا عَبَدْتُمْ) ⁸⁰² kelimelerinde olduğu gibi birbirlerine idğâm edilerek şeddeli tek harf gibi okunur.⁸⁰³

Mütecânis (aynı cins) harflerin ikinci sınıfını, zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث) meydana getirmektedir.⁸⁰⁴ Bu harf grubunun da şartların haiz olması durumunda (إِذْ ظَلَمُوا) ⁸⁰⁵ ve (يُلْهَيْتُ ذَلِكَ) ⁸⁰⁶ kelimelerinde olduğu üzere birbirlerine idğâm edilerek şeddeli bir harf gibi telaffuz edilmeleri gerekmektedir.⁸⁰⁷ Mütecânis harflerin son grubunu ise bâ (ب) ve mîm (م) harfleri teşkil ettirmektedir.⁸⁰⁸ Bu sınıftaki harfler de geride zikredilenler gibi şartların oluşması ve bâ (ب)’nin mîm (م)’den önce gelmesi şartıyla (يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا) ⁸⁰⁹ lafızlarında olduğu gibi idğâm edilip şeddeli bir harf gibi okunur.⁸¹⁰

Es‘ad Efendi’nin idğâm-ı mütecâniseyn mevzûsunu zikredilen çerçevede işlediği görülmektedir. O, mütecâniseynin sözlükte bir şeyin bir şeye benzemesine, ıstılahta ise çıkış yerleri (mahreçleri) bir, sıfatları farklı olan harflerin birbirlerine uğraması ile oluşan idğâm çeşidine dendiğini aktarmaktadır. Şeyhzâde, tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت)

⁷⁹⁸ Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 189; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 101.

⁷⁹⁹ el-Mâide, 5/28.

⁸⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/72.

⁸⁰¹ el-A‘râf, 7/189.

⁸⁰² el-Kâfirûn, 109/4.

⁸⁰³ Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 101.

⁸⁰⁴ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 287; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 102.

⁸⁰⁵ en-Nisâ, 4/64.

⁸⁰⁶ el-A‘râf, 7/176. Bu kelime İmâm ‘Âsım’dan idğâm okuyuşuyla birlikte izhâr ile okuyuş şeklinde rivâyet edilmektedir. Ancak idğâm ile okunmasını ön gören rivâyet daha meşhur olmaktadır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/11-12.

⁸⁰⁷ Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 102.

⁸⁰⁸ Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 240; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 190.

⁸⁰⁹ Hûd, 11/42.

⁸¹⁰ Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 190-191; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 102.

grubuna (بَسَطَتْ لَيْنٌ)⁸¹¹, (وَقَالَتْ طَائِفَةٌ)⁸¹², (أَتَقَلَّتْ دَعْوَا اللَّهِ)⁸¹³ ve (مَا عَبَدْتُمْ)⁸¹⁴ kelimelerini misal olarak vermektedir. O, bu harflerin mahreçlerinin dil ucu ile iki üst ön dişlerin yarısından yukarısı olup aynı olduğunu, sıfatlarının ise tâ (ط)'da isti'lâ ve itbâk, tâ (ت)'da inhifâz, infitâh ve hems, dâl (د)'da inhifâz, infitâh ve cehr olup bunların birbirlerinden farklı olduğunu belirtmektedir. Es'ad Efendi, (لَيْنٌ بَسَطَتْ)⁸¹⁵ örneğinde sâkin tâ (ط)'nın, tâ (ت)'ya uğramasıyla, mahreçleri aynı sıfatları ise muhtelif (faklı) iki harfin yan yana gelmesiyle idğâm-ı mütecâniseynin meydana geldiğini izah etmektedir. Müellif diğer örnekleri de bu minvalde açıklamaktadır. Mehmed Es'ad Efendi, ikinci grupta yer alan zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث)'ya, (إِذْ ظَلَمُوا)⁸¹⁶ ve (يَأْهَتْ ذَلِكَ)⁸¹⁷ kelimelerini misal göstermektedir. O, bu harflerin mahreçlerinin dil ucunun üst yüzüyle üst ön dişlerin baş kısımları olması hasebiyle bir olduğunu sıfatlarının ise zâ (ظ) harfinde cehr, isti'lâ ve itbâk, zâl (ذ)'da cehr ve inhifâz, sâ (ث)'da ise hems ve inhifâz olup, dolayısıyla mezkûr harflerin birbirlerinden farklı olduklarını zikretmektedir. Müellif, (إِذْ ظَلَمُوا) ifadesinde sâkin zâl (ذ)'in zâ (ظ)'ya uğradığını, mahreçlerinin bir sıfatlarının ise başka olmasından dolayı da idğâm-ı mütecâniseyn olduğunu ifade etmektedir. Es'ad Efendi, üçüncü ve son sınıfta yer alan bâ (ب) ve mîm (م)'e (يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا)⁸¹⁸ kelimelerini misal olarak vermektedir. O, bu iki harfin çıkış yerlerinin (mahreç) iki dudak arası olup aynı olduğunu; ancak sıfatlarının bâ (ب)'da şiddet mîm (م)'de beyniyye olmakla birbirinden farklılık gösterdiklerini açıklamaktadır. Müellif, konuya misal olan (ارْكَبْ) kelimesinde sâkin bâ (ب)'nın (مَعَنَا) kelimesinin evvelindeki mîm (م)'e uğradığını ve mahreçlerinin bir sıfatlarının ise farklı olması sebebiyle idğâm-ı mütecâniseyn oluştuğunu izah etmektedir. Şeyhzâde, idğâm-ı mütecâniseynin, mütekâribeyn bâbından sayılması ve birbirlerine çok benzemelerinden dolayı *Dürr-i Yetîm* ve şerhinde yazılı olmadığını zikretmektedir.⁸¹⁹

⁸¹¹ el-Mâide, 5/28.

⁸¹² Âl-i İmrân, 3/72.

⁸¹³ el-A'râf, 7/189.

⁸¹⁴ el-Kâfirûn, 109/4.

⁸¹⁵ el-Mâide, 5/28.

⁸¹⁶ en-Nisâ, 4/64.

⁸¹⁷ el-A'râf, 7/176.

⁸¹⁸ Hûd, 11/42.

⁸¹⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 24-25.

3.4.11. Bâb-ı idğâm-ı mütekâribeyn (باب ادغام متقاربين)

Mütekârib (متقارب), sözlükte, birbirine yakın, peş peşe ve birbirine benzer manalarına gelmektedir.⁸²⁰ Tecvîd ıstılahında mütekârib (متقارب), مَا تَقَارَبَا مَخْرَجاً أَوْ صِفَةً أَوْ مَخْرَجاً وَصِفَةً, (çıkış yerleri (mahreç) veya sıfatları veyahut hem çıkış yerleri (mahreç) hem sıfatları itibariyle birbirlerine yakınlığı (kurbiyet) bulunan iki harf)e denir.⁸²¹ İdğâm-ı mütekâribeyn (ادغام متقاربين) ise birbirlerine yakın (mütekârib) iki harften sâkin olarak bulunan ilkinin kendisinden sonra gelen ve harekeli olan ikinci harfe uğramasıyla gerçekleşen idğâmdır.⁸²² İmam ‘Âsım’ın râvîsi Hafs’ın rivâyetinde, birbirine yakın ve benzer olan (mütekârib) harfler iki kısımdan oluşmaktadır. Bu iki kısmın birincisini lâm (ل) ve râ (ر), ikinci kısmını kâf (ق) ve kâf (ك) harfleri oluşturmaktadır.⁸²³

Bunlardan birinci kısımda yer alan lâm (ل) harfinin (قُلْ رَبِّ) ⁸²⁴ ve (بَلِّ رَفَعَهُ اللَّهُ) ⁸²⁵ kelimelerinde olduğu gibi sâkin konumda olup kendisinden sonra harekeli olarak gelen râ (ر) harfine uğraması halinde ilk harfin ikinci harfe idğâm edilip şeddeli bir harf gibi okunması elzemdir.⁸²⁶ Bu kısımda lâm (ل) ve râ (ر) harfleri arasında idğâmın gerçekleşebilmesi için zikredilen örneklerde olduğu gibi lâm (ل) harfinin râ (ر) harfinden önce gelmesi gerekmektedir. Şayet (اغْفِرْ لِي) ⁸²⁷ ve (وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ) ⁸²⁸ misallerindeki gibi râ (ر) harfi lâm (ل) harfinden evvel gelecek olursa idğâmın aksi olan izhâr ile okumak lazımdır.⁸²⁹ İkinci kısımda bulunan kâf (ق) ve kâf (ك) harflerinin misali ise Kur’ân-ı Kerîm’de sadece el-Mürselât sûresindeki (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ) ⁸³⁰ kelimesinde bulunmaktadır.⁸³¹ Her ne kadar el-Mutaffifîn sûresinde bulunan (كَلَّا بَلْ رَانَ) ⁸³²

⁸²⁰ Güneş, “Mütekârib”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî*, 939.

⁸²¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 287.

⁸²² Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 191.

⁸²³ Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 103; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 191.

⁸²⁴ el-İsrâ, 17/24.

⁸²⁵ en-Nisâ, 4/158.

⁸²⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 288.

⁸²⁷ el-A‘râf, 7/151.

⁸²⁸ el-Mü‘min, 40/55.

⁸²⁹ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 241.

⁸³⁰ el-Mürselât, 77/20.

⁸³¹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 191.

⁸³² el-Mutaffifîn, 83/14.

kelimeleri bu kurala uysa da İmâm ‘Âsım, bu iki kelimeyi idğâm ile değil sekte ile okumaktadır.⁸³³ Şuna da değinmek gerekir ki mütekâribeyn idğâmın ikinci kısmında yapılan idğâmın tam ya da nâkıs olması ile ilgili ihtilâf bulunmaktadır. Burada idğâmı hem tam hem nâkıs okumak câiz olup tam idğâm yapmak öncelikli (mukaddem) olmaktadır.⁸³⁴

Es‘ad Efendi, idğâm-ı mütekâribeynin harflere ‘ârız olan sıfatlardan olduğunu lûgat itibariyle birbirine yakın ve yaklaşıcı olan nesneye denildiğini bildirmektedir. O, mütekâribeyni, istilahta, “mahreçteki veya sıfattaki ol sıfatın mahreç makamına kaim olması” şeklinde izah etmekte ve örnek olarak cehr ile hems sıfatının yakınlaşmasını vermektedir. Şeyhzâde, her ne zaman mahrecinde (sesin çıkıp belirdiği yer) ya da sıfatında (mahreçten mâ-‘adâ sıfat-ı lâzımedeki cehr ve hems sıfatları gibi) birbirine yakınlığı olan harfler birbirlerine uğrarsa o zaman idğâm-ı mütekâribeyn olacağını ifade etmektedir. O, bunlardan ilkinin ve lâm (ل) ve râ (ر), ikincisinin kâf (ق) ve kâf (ك) mahreçleri olduğunu zikretmektedir. Müellif, lâm (ل)’ın mahrecinin, sağdan ya da soldan dâd (ض) mahrecinin nihayetinden dil ucuna varıncaya kadar olan yanı ile karşısı olan üst damak olduğunu, râ (ر)’nın mahrecinin ise dil ucunun bir miktar dilin arkası ile karşısındaki ön dişlerin hemen üstü olduğunu beyan etmektedir. O, lâm (ل) ve râ (ر) harflerinde hem cehr hem şiddet hem de beyniyye sıfatı olduğunu ve bu sebeple de mahreçlerinde yakınlık meydana geldiğini izah etmektedir. Yine o, ilk gruba (قُلْ رَبِّ) ⁸³⁵ (بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ) ⁸³⁶ kelimelerini misal olarak vermektedir. Es‘ad Efendi, (قُلْ رَبِّ) örneğinde (قُلْ) sözcüğündeki lâm (ل) harfinin, mahreç ve sıfat itibariyle yakın olduğu (رَب) kelimesinin evvelindeki râ (ر) harfine uğraması ve izhâr ile okunmasının zorluğu sebebiyle idğâm ile okunduğunu ve böylelikle de idğâm-ı mütekâribeynin gerçekleştiğini izah etmektedir. O, diğer örneği de bu şekilde izah etmektedir. Şeyhzâde, ikinci grupta yer alan kâf (ق) ve kâf (ك) harflerinin mahreçlerini de izah ederek birbirlerine mahreç yönüyle yakın, sıfat yönüyle farklı olduklarını, ancak bazı

⁸³³ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 288; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 192.

⁸³⁴ Muhammed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân fî îzâhi Zübdetü’l-‘irfân* (İstanbul: Mektebetü’l-Hanifiyye, ts.), 555; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 191.

⁸³⁵ el-İsrâ, 17/24.

⁸³⁶ en-Nisâ, 4/158.

sıfatlarda da müşterek olduklarını belirttikten sonra konuya (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)⁸³⁷ lafzını örnek göstermektedir. O, zikredilen misalde bu iki harfin (ق، ك) mahreçlerinin yakınlığı ve bazı sıfatlarda da müşterek olmaları sebebiyle açık şekilde (izhâr) okumanın zorluğundan idğâm ile kıraat edildiğini ve bunun idğâm-ı mütecâniseyn diye isimlendirildiğini aktarmaktadır.⁸³⁸

3.4.12. Bâb-ı idğâm-ı şemsiyye (باب ادغام شمسية)

Saçaklızâde, konuyu idğâm-ı mütekâribeyn başlığı altında ele almaktadır. Buna göre o, lâm (ل) harfinin harf-i ta'rîf (اَل) olup olmaması durumuna göre konuyu şekillendirmektedir. Ona göre lâm (ل) harfinin, harf-i tarif (اَل) olması halinde, vucûben on dört harfe idğâm edilmesi gerekmektedir. Mer'âşî, bu harflerin; lâm (ل), tâ (ت), dâl (د), zâl (ذ), râ (ر), zây (ز), sîn (س), şîn (ش), sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط), zâ (ظ), nûn (ن) olduğunu ve şemsiyye harfleri şeklinde isimlendirildiğini beyan etmektedir.⁸³⁹ 'Aliyyü'l-Kârî ise konuyu, idğâm başlığında ele almakta; idğâm-ı şemsiyye harflerinin, izhâr-ı kameriyye harfleri dışında kalan on dört harf olduğunu beyan etmektedir. O, bunların idğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye diye isimlendirilmelerinin tesmiyyetü'l-küll bismi'l-cüz' (تَسْمِيَةُ الْكُلِّ بِاسْمِ الْجُزْءِ) (cüz'ünün parçasıyla tamamının isimlendirilmesi)⁸⁴⁰ yani ذَكَرَ الْجُزْءَ إِرَادَةَ الْكُلِّ (parçasını zikredip tamamını kastetme) kabilinden olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca o, idğâm-ı şemsiyyedeki idğâmın iki harfin mahreç yakınlığından dolayı yapıldığını izah etmektedir.⁸⁴¹

İsmail Karaçam, idğâm-ı şemsiyyenin, lâm-ı ta'rîf denilen elif-lâm (اَل)'ın akabinde hurûf-u şemsiyyeden birinin bulunması halinde lâm-ı ta'rîf (اَل)'ın bu harfe idğâm edilmesine denildiğini zikretmektedir. Karaçam, bunların (دع، ذنبا، رمى، زد، سمعة، تب، ثم،) (شم، صدر، طاب، ظن، له، نعم) lafızlarındaki ilk harfler olup tamamının on dört tane olduğunu açıklamaktadır.⁸⁴²

⁸³⁷ el-Mürselât, 77/20.

⁸³⁸ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 25-26.

⁸³⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 193-194.

⁸⁴⁰ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 174-175.

⁸⁴¹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 175.

⁸⁴² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 292.

Es‘ad Efendi, bu idğâma, şemsiyye isminin verilmesini, uzun zamanlarca ve’ş-şemsi (وَالشَّمْسِ) ile örnek verilmesiyle açıklamaktadır. Şeyhzâde, lâm-ı ta‘rîf (ال)‘in on dört tane olan idğâm-ı şemsiyye harflerinden herhangi birine uğraması halinde vucûben (zorunlu) bu harflere idğâm edileceğini bildirmektedir. O, lâm-ı ta‘rîf (ال)‘in كَسْرُهُ (وَالشَّمْسِ) yani (çok kullanımından dolayı) hatta (yazımda) sabit okunuşta ise tamamen sâkıt (düşmek) olduğunu izah etmektedir. Es‘ad Efendi, idğâm-ı şemsiyye harflerini geride zikredilen Arapça beyti kaynak göstererek bu beyitlerin ilk harfleri olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca o, lâm-ı ta‘rîf (ال)‘in idğâm-ı şemsiyye harflerinden birine uğraması durumunda idğâm edileceğini beyan etmektedir. Müellif, her zaman (الْحَمْدُ)⁸⁴³ lafzının başındaki elif-lâmın (ال) bu on dört harften herhangi birine uğraması halinde lâm-ı ta‘rîf (ال)‘in bu harflere idğâm edileceğini ve (وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ)⁸⁴⁴ misalinde olduğu gibi idğâm-ı şemsiyye olacağını söylemektedir. Mehmed Es‘ad Efendi, lâm-ı ta‘rîf (ال)‘in, (وَالنَّاسِ)⁸⁴⁵ kelimesindeki gibi nûn (ن)‘a uğraması durumunda nûn (ن)‘daki ğunne sıfatından dolayı idğâm-ı şemsiyye me‘a‘l-ğunne, (وَالشَّمْسِ)⁸⁴⁶ ve (وَالْيَيْنِ)⁸⁴⁷ lafızlarındaki gibi nûn (ن)‘un dışındaki harflere uğraması halinde ise idğâm-ı şemsiyye bilâ ğunne olacağını ifade etmektedir. Şeyhzâde, son olarak Arapça ilimlerinde elif-lâm (ال) takısına lâm-ı ta‘rîf denildiğini; çünkü ulemâ nezdinde harf-i ta‘rîfin yalnızca lâm harfî olduğunu hemzenin ise buna dahil olmadığını; dolayısıyla bu ismi aldığını belirtmektedir.⁸⁴⁸

3.4.13. Bâb-ı İzhâr-ı kameriyye (باب اظهار قمرية)

Saçaklızâde, idğâm-ı şemsiyye konusunda lâm-ı ta‘rîf (ال)‘in şemsî harflere vucûben idğâm edileceğini belirtmektedir. Mer‘aşî, lâm-ı ta‘rîf (ال)‘in şemsî harfler dışındaki harflerde ise vucûben izhâr edilmelerinin gerektiğini açıklamaktadır. O, bunların, hemze (أ, إ, ؤ), bâ (ب), cîm (ج), hâ (ح), hâ (خ), ‘ayn (ع), ğayn (غ), fâ (ف), kâf (ق), kâf (ك), mîm (م), vâv (و), hâ (ه) ve yâ (ي) olup on dört tane olduğunu beyan etmektedir.⁸⁴⁹

⁸⁴³ el-Fâtiha, 1/2.

⁸⁴⁴ et-Târık, 86/1.

⁸⁴⁵ en-Nâs, 114/6.

⁸⁴⁶ eş-Şems, 91/1.

⁸⁴⁷ et-Tîn, 95/1.

⁸⁴⁸ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 26-27.

⁸⁴⁹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîl*, 194.

‘Aliyyü’l-Kârî’nin, konuyu, idğâm başlığı altında ele aldığı idğâm-ı şemsiyye konusunda belirtilmişti. O, kamerî harflerin de şemsî harfler gibi on dört tane olup (أَبْغَ) beytindeki kelimelerin ilk harfi olduğunu ve lââm-ı ta‘rîf (ال)‘in bunlar yanında izhâr edileceğini açıklamaktadır. ‘Aliyyü’l-Kârî, lââm-ı ta‘rîf (ال)‘in bu harfler yanında izhâr edilmesinin sebebinin lââm-ı ta‘rîf (ال) ile bunların mahreçlerinin birbirine uzaklığı olduğunu izah etmektedir.⁸⁵⁰

Es‘ad Efendi, Kamer’in (ayın) ferah vezninde aydınlık ve rûşen geceye dendiğini, bu bâba kameriyye denilmesinin nedeninin ise lââm-ı ta‘rîf (ال)‘in on dört tane olan kamerî harflerden birine uğraması halinde izhâr ve aşikâr okunup idğâm edilmemesi olduğunu belirtmektedir. Zira o, burada, idğâm ile tahfife gerek olmadığını ya da idğâmın ağır gelebileceğini söylemektedir. Yine Şeyhzâde, lââm-ı ta‘rîf (ال)‘in her ne vakit izhâr-ı kameriyye harflerinden birine uğrarsa o takdirde izhâr-ı kameriyye olacağını ifade etmektedir. O, geride de zikredildiği gibi bu harflerin şemsî harfler dışında kalan (أَبْغَ) harfleri olduğunu açıklamaktadır. Es‘ad Efendi, konuya örnek olarak (وَالْعَصْرُ),⁸⁵¹ (وَالنَّجْمُ)⁸⁵² ve (وَالْقَمَرُ)⁸⁵³ kelimelerini vermekte, lââm-ı ta‘rîf (ال)‘in ilk örnekte kamerî harflerden ‘ayn (ع)’a, ikinci misalde fâ (ف)’ya, üçüncü kelime ise kâf (ق)’a uğrayarak izhâr-ı kameriyye olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵⁴

3.4.14. Bâb-ı kalkale (باب قلقة)

Kalkalenin sözlük ve ıstılâhî manaları harflerin sıfatları konusunda geniş olarak ele alındığından, burada tekrara düşmemek adına yalnızca nasıl oluştuğu konusu işlenecektir.

Kalkaleyi (تَقْلُلُ الْمَخْرَجَ حَتَّى يُسْمَعَ لَهُ نَبْرَةٌ قَوِيَّةٌ) (güçlü bir ses duyuluncaya dek mahrecin/harfin çıkış yerinin kıpırdatılması) şeklinde tarif eden Ramazan Pakdil, kalkale harflerinin (قُطِبُ جَدِّ) kelimenin ortasında ya da sonunda sükûn-u lâzımlı veyahut vakf sebebiyle sükûn-u ‘ârizli bulunduğu sırada söz konusu tecvîd kuralının uygulanacağını belirtmektedir. O, bu harflerin harekeli olarak bulunduklarında ise kalkale yapılmayıp

⁸⁵⁰ Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 175.

⁸⁵¹ el-‘Asr, 103/1.

⁸⁵² en-Necm, 53/1.

⁸⁵³ el-En‘âm, 6/96.

⁸⁵⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 27-28.

normal sesleriyle okunacağını ifade etmektedir. Ayrıca o, kalkalenin sıfat-ı lâzımeden olmasına dikkate çekerek bu sıfatın terkedilmesi halinde, harfin sesi duyulamayacağından ve harf okunmamış sayılacağından, lahn-ı celî olacağını zikretmektedir.⁸⁵⁵ Es‘ad Efendi de benzer şekilde, zikredilen beş kalkale harflerinden biri kelimenin ortasında veya sonunda sâkin halde bulunduğunda kalkale olacağını açıklamaktadır. O, kalkalenin sâkin harfe has olduğunu, kelimenin başında olması halinde ibtidâ (başlangıç) itibariyle zarûreten harekeli olması gerekeceğini; dolayısıyla da kalkale olmayacağını izah etmektedir. Şeyhzâde, konuyu (يَدْخُلُونَ),⁸⁵⁶ (أَخَذَ)⁸⁵⁷ ve (حَقَّ)⁸⁵⁸ kelimelerini örnek göstererek açıklamaktadır. Müellif, bu ifadelerden (يَدْخُلُونَ)’de kalkale harfinin kelimenin ortasında bulunan cezimli dâl (د)’in, (أَخَذَ)’de kelimenin sonundaki dâl (د)’in ve (حَقَّ) kelimesinin sonundaki kâf (ق)’ın kalkale harfi olduğunu belirtmektedir.⁸⁵⁹

3.4.15. Bâb-ı hükmü’r-râ (باب حكم الراء)

Râ (ر) harfi, kendisinde cehr, şiddet ve tekrîr sıfatlarını barındıran, tekrîr sıfatından ötürü de harekesi iki hareke sayılan bir harftir. Râ (ر), (ضَرَاءَ)⁸⁶⁰ lafzında olduğu gibi şeddeli olduğunda telaffuzuna tekrîr sıfatı yapılmadan ve zorlanmadan kolayca ulaşılan bir harftir. Bununla beraber râ (ر), (فَبَشِّرْهُ)⁸⁶¹ kelimesindeki gibi nûn (ن)’a uğradığı zaman, râ (ر)’nın beyan edilmesine çaba gösterilmesi gerekir. Bu hüküm, (بَغْفِرْ لَكُمْ)⁸⁶² kelimesinde olduğu gibi râ (ر)’nın, lâm (ل)’la karşılaştığı durumda da geçerlidir.⁸⁶³

Saçaklızâde, râ (ر) harfini genel olarak; harekeli, sâkin ve vakf sebebiyle sâkin olup olmaması şeklinde ele almaktadır.⁸⁶⁴ Muhammed Mekkî ise vakf ve vasl hali; vasl

⁸⁵⁵ Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 198.

⁸⁵⁶ en-Nisâ, 4/124.

⁸⁵⁷ el-Bakara, 2/61.

⁸⁵⁸ el-Bakara, 2/61.

⁸⁵⁹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 28.

⁸⁶⁰ Yûnus, 10/21.

⁸⁶¹ es-Sâffât, 38/101.

⁸⁶² el-Ahkâf, 46/31.

⁸⁶³ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 151.

⁸⁶⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 17.

durumunun harekeli veya sâkin olması, harekeli halinin de meftûh (üstün), mazmûm (ötre) ve meksûr (esre) olması şeklinde konuyu irdelemiştir.⁸⁶⁵ Buna göre râ (ر) harfi, fetha (üstün) veya zamme (ötre) harekeli olduğu zaman tefhîm (kalın) ile okunması gerekmektedir. Bu durum, Verş haricindeki diğer bütün kurrâ için geçerli olmaktadır.⁸⁶⁶

Râ harfi, kesra (esre) harekeli olduğu vakit, kesra (esre) harekesi ister (رُزْقٍ)⁸⁶⁷ lafzındaki gibi lâzımî, ister (ذُرِّ الَّذِينَ)⁸⁶⁸ kelimesindeki gibi ‘ârizî olsun ince okunur. Bu iki misalde olduğu gibi râ (ر)’dan sonra isti‘lâ harfi bulunmazsa, ya da (الرِّقَابِ)’deki⁸⁶⁹ gibi râ (ر)’dan sonra isti‘lâ harfi bulunursa ince olarak telaffuz edilir.⁸⁷⁰

Râ (ر), (وَالنَّحْرِ)⁸⁷¹ ve (كُرْسِيِّ)⁸⁷² lafızlarında olduğu gibi fetha (üstün) ya da damme (ötre)den sonra sükûnu vakf sebebiyle olmaksızın sâkin halde bulunursa herhangi bir şart ve ihtilaf olmaksızın kalın okunur. Râ (ر), bu şartlarda kesra (esre)’dan sonra bulunursa üç şart dahilinde ince okunur. Bu şartlar; kesranın (esre) ‘âriz olmayıp lâzım olması, kesranın râ (ر)’nın bulunduğu kelime râ (ر)’ya muttasıl (bitişik) olması ve râ (ر)’nın mevcut olduğu kelime râ (ر)’dan sonra isti‘lâ harfinin bulunmamasıdır. Ancak râ (ر)’nın kesrası (esre), (ارْجِعُوا),⁸⁷³ (أَمْ ارْتَابُوا)⁸⁷⁴ ve (إِنْ ارْتَبْتُمْ)⁸⁷⁵ ifadelerinde olduğu üzere ‘ârizî olursa icmâ ile kalın okunur. Kesra (esre), (رَبِّ ارْجِعُونِ)⁸⁷⁶ kelimelerinde olduğu gibi râ (ر)’nın olduğu kelimenin dışındaki ifadede olduğu zaman bütün kurrâ kalın okur. Sâkin râ (ر) harfinin bulunduğu kelime (مِرْصَادٍ),⁸⁷⁷

⁸⁶⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 151.

⁸⁶⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 173; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 151.

⁸⁶⁷ el-Bakara, 2/60.

⁸⁶⁸ el-En‘âm, 6/70.

⁸⁶⁹ el-Bakara, 2/177.

⁸⁷⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 173; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 151.

⁸⁷¹ el-Kevser, 108/2.

⁸⁷² Sâd, 38/34.

⁸⁷³ Yûsuf, 12/81.

⁸⁷⁴ en-Nûr, 24/50.

⁸⁷⁵ el-Mâide, 5/106.

⁸⁷⁶ el-Mü‘minûn, 23/99.

⁸⁷⁷ el-Fecr, 89/14.

(إِزْصَادًا),⁸⁷⁸ (قِرْطَاسٍ)⁸⁷⁹ ve (فِرْقَةٍ)⁸⁸⁰ lafızlarındaki gibi lâzımî kesra (esre)’dan sonra isti‘lâ harflerinden biri bulunması halinde, râ (ر) harfî kurrânın tamamı tarafından kalın okunur. Ancak bu durum geride zikredilen misallerde olduğu gibi isti‘lâ harfinin harekesinin kesra (esre) olmamasına bağlıdır. Şayet isti‘lâ harfinin harekesi esre olursa râ (ر) harfî hulf ile yani hem kalın ham ince okunur. Fakat ehl-i edâ, bu durumda (فِرْقٍ)⁸⁸¹ kelimesinde olduğu gibi râ (ر)’nın ince ve kalın okunmasında farklılık göstermiştir. Onlardan bazıları, râ (ر)’dan sonraki isti‘lâ harfine nazaran râ (ر)’yı kalın okumuş, bazıları ise râ (ر)’dan sonraki isti‘lâ harfinin kesra (esre) harekesine nazaran ince okumuşlardır. Ayrıca râ (ر) harfî, (أَنْ أُنْذِرَ قَوْمَكَ)⁸⁸² örneğinde olduğu gibi kelime sonunda, isti‘lâ harfî ise râ (ر)’dan sonraki diğer kelime başında olursa râ (ر)’nın ince okunması gerekir.⁸⁸³

Râ (ر)’nın öncesi harekeli kendisi ise vakf sebebiyle sâkin olur ve revm yapılırsa vasl haline tabidir. Çünkü revm, harekenin bir kısmını okumak olduğundan buradaki râ (ر) harfî vasl halinde harekeli olan râ (ر)’ya kıyas edilir. Ancak kurrâdan hiçbiri meftûh (üstün) harfte revm yapmamıştır. Buna karşın ehl-i edâdan bir kısmı bunu câiz görmüştür. (قَدْ قُدِرَ),⁸⁸⁴ (الشَّعْرَ)⁸⁸⁵ ve (قَدِيرٍ)⁸⁸⁶ lafızlarında olduğu şekilde râ (ر) harfî üzerinde mahz (yalnız) sükûn ile vakf yapılır ve râ (ر)’nın öncesi de esre olsa, râ (ر) ile esre harekeli harf arasına başka bir sâkin harf girse dahi râ (ر) ince okunur. (مِصْرًا)⁸⁸⁷ ve (عَيْنَ الْقَطْرِ)⁸⁸⁸ kelimelerinde olduğu gibi esre ile vakfedildiğinde ve sâkin olan râ (ر) arasına sâd (ص) veya dâ (ط) harfî girdiği durumda ehl-i edâ, râ (ر)’nın ince ve kalın okunmasında ihtilaf etmiştir. Ehl-i edâdan isti‘lâ harfine itimat edenler, kalın, isti‘lâ harfine itimat etmeyenler ise ince okumuştur. Ancak İbnü’l-Cezerî, bu iki kelime

⁸⁷⁸ et-Tevbe, 9/107.

⁸⁷⁹ el-En‘âm, 6/7.

⁸⁸⁰ et-Tevbe, 9/122.

⁸⁸¹ eş-Şuarâ, 26/63.

⁸⁸² Nûh, 71/1.

⁸⁸³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 175-177.

⁸⁸⁴ el-Kamer, 45/12.

⁸⁸⁵ Yâsîn, 36/69.

⁸⁸⁶ el-Bakara, 2/20.

⁸⁸⁷ el-Bakara, 2/61.

⁸⁸⁸ Sebe’, 34/12.

vasl hallerini dikkate almış ve (مَصْرًا)⁸⁸⁹ kelimesini kalın, (عَيْنَ الْقَطْرِ)⁸⁹⁰ kelimesini ise ince okumuştur. Yine vakf sebebiyle sâkin olan râ harfinin öncesi (الْبَصْرِ),⁸⁹¹ (الزُّبْرِ),⁸⁹² (الْقَدْرِ)⁸⁹³ ve (الْيُسْرِ)⁸⁹⁴ kelimelerinde olduğu gibi meftûh (üstün) veya mazmûm (ötre) olursa bu iki hareke ile râ (ر) harfi arasına sâkin bir harf girse dahi bütün kurrâ tarafından râ (ر) kalın okunur. Ancak râ (ر) harfi ile fetha (üstün) arasına (لَا ضَيْرَ),⁸⁹⁵ (الْخَيْرِ)⁸⁹⁶ ve (الطَّيْرِ)⁸⁹⁷ lafızlarında olduğu gibi sâkin yâ (ي) girer ve üzerinde mahz sükûn ile vakf yapılırsa bütün kurrâ tarafından ince okunur.⁸⁹⁸

Es'ad Efendi, hükmü'r-râ konusunun, râ (ر)'nın hükmü ve kendisinde cereyan eden sıfât-ı 'ârızaları açıkladığını ifade etmektedir. O, bu açıklamadan sonra râ (ر)'nın mahrecini açıklamakta; kendine has olan tekrîr sıfatı haricinde ceahr, beyniyye ve infitâh sıfatlarının olduğunu beyan etmektedir.⁸⁹⁹ Şeyhzâde, râ (ر)'nın ince ve kalın okunduğu yerleri aşağıda geleceği şekil üzere izah etmektedir.

Mehmet Es'ad Efendi, her ne vakit râ (ر) harfi (الرَّحْمَنِ),⁹⁰⁰ (الرَّحِيمِ),⁹⁰¹ (وَالرُّوحِ)⁹⁰² ve (نَصْرُ) kelimesinde olduğu gibi meftûh/üstün veya mazmûm/ötre olursa kalın okunacağını izah etmektedir. O, râ (ر)'nın, ilk iki misalde meftûh/üstün harekeli, üçüncü ve dördüncü kelimelerde ise mazmûm/ötre harekeli olduğundan kalın okunması gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁰⁴ Yine Şeyhzâde, her ne zaman harf-i râ

⁸⁸⁹ el-Bakara, 2/61.

⁸⁹⁰ Sebe', 34/12.

⁸⁹¹ el-Kamer, 54/50.

⁸⁹² el-Kamer, 54/43.

⁸⁹³ el-Kadr, 97/1.

⁸⁹⁴ el-Bakara, 2/185.

⁸⁹⁵ eş-Şuarâ, 26/50.

⁸⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/104.

⁸⁹⁷ el-Bakara, 2/260.

⁸⁹⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 177-179.

⁸⁹⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 28-29.

⁹⁰⁰ el-Fâtiha, 1/3.

⁹⁰¹ el-Fâtiha, 1/3.

⁹⁰² el-Me'âric, 70/4.

⁹⁰³ el-Bakara, 2/214.

⁹⁰⁴ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 29.

(ر) 'nın meksûr yani esre olursa harekesinin (رُزُقٌ)⁹⁰⁵ kelimesinde olduğu gibi lâzım veya (وَذَرِ الَّذِينَ)⁹⁰⁶ lafzında olduğu üzere harekesinin 'âriz olması fark etmeksizin ittifak ile ince okunması gerektiğini bildirmektedir. O, râ (ر) 'nın (بَالِيْرٌ)⁹⁰⁷ lafzında olduğu gibi esre harekeli olması halinde ince okunması gerektiğini, ayrıca râ (ر) 'dan sonra isti'âlâ harflerinden birinin bulunmaması durumunda da geride geçen örneklerde olduğu gibi ince okunmasının ve râ (ر) harfinden sonra (الرَّقَابِ)⁹⁰⁸ kelimesinde olduğu gibi isti'âlâ harfi bulunması halinde dahi ince okunmasının gerekeceğini zikretmektedir.⁹⁰⁹

Râ (ر) 'nın sükûnu (وَأَنْحَرُ)⁹¹⁰ kelimesindeki gibi vakf sebebiyle olmayıp sükûnu lâzım olur. Öncesindeki harfin harekesi de meftûh (üstün) veya mazmûm (ötre) olması durumunda râ (ر), ittifak ile kalın okunur. Es'ad Efendi, *Karabaş Tecvîdi* 'nde bu kısma verilen (مَنْ شَكَرَ)⁹¹¹ örneğinde râ (ر) 'nın üstün ve (بِالنُّزْرِ)⁹¹² örneğinde râ (ر) 'nın esre harekeli olmasından dolayı sükûnlarının 'âriz olacağını gerekçe göstererek bunların sehven misal verildiğini açıklamaktadır. O, bu kısımda (وَأْمُرُ)⁹¹³ ve (وَالْعُرْشِ)⁹¹⁴ kelimelerinin örnek olarak gösterilmesi gerektiğini ve muteber kitaplarda da bu şekilde olduğunu izah etmektedir.⁹¹⁵

Mehmed Es'ad Efendi, râ (ر) harfinden önceki harfin harekesinin lâzımî kesra (esre) olması, kesranın (esre) râ (ر) 'nın olduğu kelimeye olup bâ (ب) 'ya uğramaması ve râ (ر) 'nın olduğu kelimeye râ (ر) 'dan sonra isti'âlâ harfi bulunmaması şartlarıyla, râ (ر) sâkin öncesindeki de meksûr (esre) olursa ince okunacağını belirtmektedir. Es'ad Efendi, buna örnek olarak (وَأَسْتَغْفِرُ)⁹¹⁶ ve (وَأَصْطَبِرُ)⁹¹⁷ kelimelerini göstermektedir. O,

⁹⁰⁵ el-Bakara, 2/60.

⁹⁰⁶ el-En'âm, 6/70.

⁹⁰⁷ el-Bakara, 2/44.

⁹⁰⁸ el-Bakara, 2/177.

⁹⁰⁹ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 29.

⁹¹⁰ el-Kevser, 108/2.

⁹¹¹ el-Bakara, 2/35.

⁹¹² el-Kamer, 54/23.

⁹¹³ el-A'râf, 7/154.

⁹¹⁴ el-A'râf, 7/54.

⁹¹⁵ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 29.

⁹¹⁶ en-Nasr, 110/3.

⁹¹⁷ Meryem, 19/65.

(ارْجُوا)⁹¹⁸ ve (أَمْ ارْتَابُوا)⁹¹⁹ kelimelerinde olduğu gibi râ (ر) harfinden önceki harfin harekesi ‘ârizî kesra (esre) olursa ittifak ile kalın okunmasının gerekeceğini söylemektedir. Es‘ad Efendi, bu bölümde (الْمُرْصَادِ)⁹²⁰, (فَرْطَائِ)⁹²¹ ve (فَرْقَةٍ)⁹²² kelimelerinde olduğu hal üzere râ (ر)’nin sâkin ve muttasıl olup kendisinden sonra muttasıl olduğu kelimeye isti‘lâ yani (خُصَّ ضَعُطٌ قِطْ) harflerinden birinin bulunması halinde râ (ر)’nin kalın okunacağını aktarmaktadır. O, bu örneklerde râ (ر)’nin sükûnu lâzım ile sâkin olduğunu öncesindeki esre harekeli harfin ve kendisinden sonraki isti‘lâ harfinin râ (ر)’nin olduğu kelimeye muttasıl olması sebebiyle bi’l-ittifak kalın okunacağını ifade etmektedir. Şeyhzâde, (كُلُّ فَرْقٍ)⁹²³ misalinde olduğu üzere isti‘lâ harfinin zikredilen şartlar üzere vaki olup meksûr (esre) olması durumunda ulemânın kalın ve ince okunması hususundaki ihtilafından ötürü; râ (ر)’nin hem ince hem kalın okunmasının caiz olacağını belirtmektedir.⁹²⁴

Es‘ad Efendi, râ (ر)’nin (ارْجَى)⁹²⁵ ve (لَمَنْ ارْتَضَى)⁹²⁶ kelimelerinde olduğu gibi sâkin öncesindeki harfin harekesinin ise ‘ârizî kesre (esre) yani harfe sonradan gelip gitmesi mümkün olan hareke ile olması durumunda kalın okunması gerektiğini bildirmektedir. O, (ارْجَى) kelimesindeki hemze (أَ)’nin vasl hemzesi olduğunu öncesine başka bir kelime getirildiği takdirde hemze (أَ)’nin harekesinin ‘ârizî olması sebebiyle zail olacağını bundan dolayı da bu ‘ârizî kesreye (esre) itibar olunmayıp kalın okunacağını, ikinci örnek olan (ارْتَضَى) kelimesinde de hemze (أَ)’nin vasl hemzesi olması hasebiyle harekesinin esre olduğunu evvelindeki (لَمَنْ) kelimesinin nûn (ن)’una bitişmesiyle de düşeceğini buradan hareketle de bu esreye itibar olunmayacağını ve râ (ر)’nin kalın okunacağını ifade etmektedir.⁹²⁷

⁹¹⁸ Yûsuf, 12/81.

⁹¹⁹ en-Nûr, 24/50.

⁹²⁰ el-Fecr, 89/14.

⁹²¹ el-En‘âm, 6/7.

⁹²² et-Tevbe, 9/122.

⁹²³ eş-Şuarâ, 26/63.

⁹²⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 29-30.

⁹²⁵ el-Fecr, 89/28.

⁹²⁶ el-Enbiyâ, 21/28.

⁹²⁷ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 30.

Şeyhzâde, râ (ر) harfî sükûn-u ‘ârız ile sâkin olup öncesindeki harf de sâkin olursa râ (ر)’nın öncesindeki bu sâkin harfe itibar olunmayıp onun da öncesindeki harfin harekesine itibar edileceğini şayet bu sâkin harfin öncesindeki harf meftûh (üstün) veya mazmûm (ötre) olursa bu harekelere itibarla râ (ر)’nın kalın okunacağını aktarmaktadır. Müellif, bu bölüme (بِالصَّبْرِ),⁹²⁸ (مَنْ كُلِّ أَمْرٍ)⁹²⁹ ve (فِي الصُّورِ)⁹³⁰ kelimelerini örnek olarak göstermektedir. Es‘ad Efendi, bu kaidenin vakf haline has olduğunu; Arapça’da ictimâ-i sâkineynin vakf hali dışında birincisi harf-i med ikincisi müdğamün fihi olmayan yerde cem olmayacağını belirtmektedir. O, bu kurala verilen misallerde râ (ر)’nın üzerinde vakfedildiğinde sükûn-u ‘ârız ile sâkin kılındığını öncesindeki harflerin ise sükûn-u lazım ile sâkin iseler de bu sâkin harflere itibar edilmeyip bunların da öncesindeki harfin harekesine itibarla kalın okunduklarını izah etmektedir. Es‘ad Efendi, bu kaidede şayet sükûn-u ‘ârız ile sâkin olan râ (ر)’nın öncesindeki sâkin harfin mâ-kabli (بَصِيرٍ)⁹³¹ ve (قَدِيرٍ)⁹³² kelimelerinde olduğu üzere meksûr (esre) olursa ince okunacağını ifade etmektedir. Müellif, bu örneklerde de sükûn-u ‘ârız ile sâkin olan râ (ر)’nın öncesindeki harfin lâzımî sükûnuna itibar edilmeyip bunun da öncesindeki harfin harekesine itibar edileceğini dolayısıyla da ince okunacağını zikretmektedir.⁹³³

Mehmed Es‘ad Efendi, râ (ر) harfî sükûn-u ‘ârız ile sâkin olup öncesinde de lîn harfî bulunursa bu sıfat ile mevsûf olan sâkin râ (ر)’nın öncesinde harf-i lîn olması sebebiyle ince okunacağını, meftûh (üstün) râ (ر) ile öncesindeki meksûr (esre) harf arasına (إِبْرَاهِيمَ),⁹³⁴ (إِسْرَائِيلَ)⁹³⁵ ve (عِمْرَانَ)⁹³⁶ kelimelerinde olduğu gibi sâkin bir harf girerse hükmünün vacip olup ince okunacağını, şayet araya giren bu harfin (أَصْرًا)⁹³⁷ ve

⁹²⁸ el-Bakara, 2/45.

⁹²⁹ el-Kadr, 97/4.

⁹³⁰ el-Hac, 22/46.

⁹³¹ el-Bakara, 2/110.

⁹³² el-Bakara, 2/20.

⁹³³ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 30-31.

⁹³⁴ el-Bakara, 2/124.

⁹³⁵ el-Bakara, 2/40.

⁹³⁶ Âl-i İmrân, 3/33.

⁹³⁷ el-Bakara, 2/286.

(قَطْرًا)⁹³⁸ ifadelerindeki gibi sâd (ص) ve kâf (ق) harfî olması ya da (مِذْرَارًا)⁹³⁹ ve (إِسْرَارًا)⁹⁴⁰ de olduğu üzere başka bir harf olup rânın mükerrer olması halinde kalın okunacağını açıklamaktadır. Müellif, araya giren bu harfin (اعْرَاضًا),⁹⁴¹ kelimesinde olduğu gibi zikredilen harfler dışında bir harf olup râ (ر)'nın da mükerrer olmaması ve râ (ر)'dan sonra esre harekeli kâf (ق) haricindeki bir isti'âlâ harfî bulunmaması halinde kalın okunmasının vacip olduğunu; (إِشْرَاقًا)⁹⁴² ve (إِحْرَاقًا)⁹⁴³ kelimelerindeki gibi râ (ر)'dan sonra esreli kâf (ق) harfî haricinde isti'âlâ harfî bulunmaz ise yahut râ (ر)'dan sonra esre harekeli kâf (ق) bulunursa ince ve kalın okumanın muhtelefün fih yani ihtilâflı olduğundan hem ince hem kalın okunabileceğini belirtmektedir.⁹⁴⁴

3.4.16. Bâb-ı lafzatullâh (باب لفظة الله)

Ehl-i edâ, konuyla ilgili, fetha (üstün) ya da damme (ötre) harekeli harften sonra bulunan Allah (الله) lafzındaki lâm (ل) harfinin tağlîz (kalın) okunması hususunda icmâ etmiştir.⁹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, bu durumun vasl ve ibtidâ anında da değişmeyeceğini ifade etmiştir.⁹⁴⁶ Muhammed Mekkî ise lâm (ل) harfinin Allah (الله) ismini yüceltmek için kalın okunduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁷ Ona göre Allah (الله) lafzındaki lâm (ل) harfinin öncesinde bulunan harfin harekesi esre olursa lâm (ل)'ın ince okunması hususunda ihtilaf edilmemiştir.⁹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, bu esrenin lâzımî veya 'ârîzî, zâid veya aslî olmasının durumu değiştirmeyeceğini aktarmıştır.⁹⁴⁹ Muhammed Mekkî de esrenin yazıda muttasıl veya munfasıl, 'arîzî ya da lâzımî olmasının durumu değiştirmeyeceğini zikretmiştir.⁹⁵⁰ Saçaklızâde ise üstün ve ötre hariç Allah (الله)

⁹³⁸ el-Kehf, 18/96.

⁹³⁹ el-En'âm, 6/6.

⁹⁴⁰ Nûh, 71/9.

⁹⁴¹ en-Nisâ, 4/128.

⁹⁴² Sâd, 38/18.

⁹⁴³ Tâhâ, 20/63.

⁹⁴⁴ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 31.

⁹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/86; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 179; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 156; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 151.

⁹⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/86.

⁹⁴⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 151.

⁹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/86; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 160.

⁹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/86.

⁹⁵⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 151.

lafzındaki lââm (ل) harfinin Verş dışındaki imamlar tarafından ince okunacağını ifade etmiştir.⁹⁵¹

Es‘ad Efendi, Allah (الله) lafzının (هُوَ اللهُ)⁹⁵² ve (نَصْرُ اللهِ)⁹⁵³ ifadelerinde olduğu üzere mâ-kabli (öncesi) meftûh (üstün) ya da mazmûm (ötre) olduğu vakit lââm (ل)‘daki tefhîm sıfatından dolayı bu harfin kalın okunması gerektiğini; (بِالله) ve (وَالله) kelimelerindeki gibi öncesindeki harf meksûr (esre) olduğunda ise lââm (ل) harfine terkîk sıfatı ‘ârız olacağından tefhîm sıfatından terkîk sıfatına geçişin zorluğu sebebiyle de ince okunması gerektiğini ve bunun vacip olduğunu ifade etmektedir. O, ulemânın da bu şekilde okuduğunu zikretmektedir.⁹⁵⁴

3.4.17. Bâbü‘z- zamîr (باب الضمير)

Zamir, sözlükte; iç, vicdan, kalp ve içte gizlenen şey gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁵⁵ Tecvîd literatüründe ise kendisiyle müfred-müzekker-ğâibin kinaye edildiği hâ-i kinâye zamiri kastedilmektedir.⁹⁵⁶

Hâ (ه) zamiri, harekeli harften önce bulunur, kendinden önce de harekeli harf bulunur ve bu harf üstün ya da ötre harekeli olursa kurrânın tamamına göre aslolan bu hâ (ه) zamirine vâv (و) harfinin birleşmesi, esre harekeli olursa da yâ (ي)‘nın birleşmesi yani med ile okunması gerekmektedir.⁹⁵⁷ Bu kurala [(إِنَّهُ هُوَ),⁹⁵⁸ (قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ),⁹⁵⁹ (يُضِلُّ بِهِ)

⁹⁵¹ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukıll*, 179.

⁹⁵² el-En‘âm, 6/3.

⁹⁵³ ez-Zümer, 30/5.

⁹⁵⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü‘l-müfîd*, 31.

⁹⁵⁵ Güneş, “Zamir”, *el-Mu‘cemü‘l-‘Arabî*, 707.

⁹⁵⁶ Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukıll*, 244; İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 151; Fatih Çollak, *Hafş Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihleriyle Asım Kırâatı*, (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006), 66.

⁹⁵⁷ İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 235; Saçaklızâde, *Cühdü‘l-mukıll*, 245.

⁹⁵⁸ el-Bakara, 2/37.

⁹⁵⁹ el-Kehf, 18/37.

⁹⁶⁰ (كَثِيرًا), ⁹⁶¹ (وَقَوْمِهِ إِنِّي), ⁹⁶² [(لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ)] ve ⁹⁶³ (لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ) ⁹⁶⁴ (مَنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ) ⁹⁶⁵ ifadeleri örnek gösterilmektedir. Hâ (هـ) zamirinden önce sâkin bir harf olduğu durumda hâ (هـ)'nin uzatılıp uzatılmamasında kurrânın farklılıkları görülmektedir.⁹⁶⁶ Buna göre sâkin harften önce bulunan hâ (هـ) zamirinin, kendisinden önce esre harekeli harf ya da sâkin yâ (ي)'nin bulunması halinde iki sâkin arasında olacağından, çoğunluğa göre esre harekeli olması ve uzatılmadan okunması gerekmektedir.⁹⁶⁷ Bu kaideye (عَلَى عَبْدِهِ) ⁹⁶⁸ (الْكِتَابِ) ve ⁹⁶⁹ (وَالْيَهُ الْمَصِيرُ) ⁹⁷⁰ Muhammed Mekkî, hâ (هـ) zamirinin (وَعَاءَهُ اللَّهُ), ⁹⁷¹ (تَذُرُوهُ الرِّيَّاحُ), ⁹⁷² (يَأْتِيهِ الْمَوْتُ) ⁹⁷³ ve ⁹⁷⁴ (إِلَيْهِ الْمَصِيرُ) ⁹⁷⁵ ifadelerinde olduğu gibi mutlak olarak iki sâkin harf arasında bulunduğu ve (إِسْمُهُ) ⁹⁷⁶ olduğu üzere harekeli harf ile sâkin arasında olduğunda uzatılmadan okunması gerekeceğini bildirmektedir.⁹⁷⁷ Şayet hâ (هـ) zamirinden önceki harf, (وَلَهُ الْمُلْكُ), ⁹⁷⁸ (تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ) ⁹⁷⁹ ve ⁹⁸⁰ (تَذُرُوهُ الرِّيَّاحُ) ifadelerinde olduğu gibi üstün, ötre ya da yâ (ي) harfi dışında sâkin bir harf olursa bütün kurrâya göre hâ (هـ) zamirinin ötre

⁹⁶⁰ el-Bakara, 2/26.

⁹⁶¹ ez-Zuhurf, 43/26.

⁹⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 235.

⁹⁶³ el-Bakara, 2/116.

⁹⁶⁴ el-Bakara, 2/255.

⁹⁶⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 245.

⁹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239.

⁹⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239.

⁹⁶⁸ el-Kehf, 18/1.

⁹⁶⁹ el-Mâide, 5/18.

⁹⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239.

⁹⁷¹ el-Bakara, 2/251.

⁹⁷² el-Kehf, 18/45.

⁹⁷³ İbrâhîm, 14/17.

⁹⁷⁴ Mü'min, 40/3.

⁹⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/45.

⁹⁷⁶ el-Bakara, 2/247.

⁹⁷⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 235-236.

⁹⁷⁸ el-En'âm, 6/73.

⁹⁷⁹ el-Bakara, 2/248.

⁹⁸⁰ el-Kehf, 18/45.

harekeli olması ve uzatılmaması gerekmektedir.⁹⁸¹ Ancak hâ (هـ) zamiri, (فِيهِ هُذِّي)⁹⁸² kelimesindeki gibi harekeli harften önce bulunur ve kendisinden önce de sâkin yâ (ي) harfi olursa vasl halinde kıraat imamlarından İbn-i Kesîr tarafından yâ (ي) ilave edilip uzatılarak, (وَمِنْهُ آيَاتٌ)⁹⁸³ kelimesindeki gibi yâ (ي) dışında sâkin bir harf olması halinde ise vâv harfi ilave edilip uzatılarak okunmaktadır. Onun dışındaki imamlar, bu durum söz konusu olduğunda hâ (هـ) zamirini, yâ (ي) harfinden sonra esre ile vâv (و) harfinden sonra ötre ile uzatmadan okumaktadır.⁹⁸⁴ Bununla beraber kıraat imamlarından ‘Âsım’ın râvîsi Hafs, Kur’ân-ı Kerîm’deki (وَمَا أُنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ)⁹⁸⁵ ve (عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ)⁹⁸⁶ kelimelerini bu şartlara haiz olsa da ötre harekeyle ve uzatmadan okumaktadır.⁹⁸⁷ Muhammed Mekkî, hâ (هـ) zamirinin sâkin ile harekeli harf arasında olması halinde İbn-i Kesîr tarafından ötre harekeli hâ (هـ) zamirinin med harfî vâv (و) ile esre harekeli hâ (هـ) zamirinin ise med harfî yâ (ي) ile uzatılarak okunduğu aktarmaktadır.⁹⁸⁸ Burada Hafs, sadece (فِيهِ مَهَان)⁹⁸⁹ kelimesinde her ne kadar hâ (هـ) zamirinin öncesinde sâkin yâ (ي) harfi olsa da İbn-i Kesîr’e muvafakat ederek hâ (هـ) zamirini uzatarak okumaktadır.⁹⁹⁰ Hafs, Kur’ân-ı Kerîm’deki (فَالْقُلُوبُ لِلَّهِ)⁹⁹¹ kelimesinde hâ (هـ) zamirini sâkin kılıp uzatmadan, (يَنْقُذُ)⁹⁹² kelimesinde ise öncesindeki kâf (ك) harfini sâkin kılıp esre harekeyle ve çekmeden okumaktadır.⁹⁹³ Ayrıca Hafs, aslı (أَرْجُهُ)⁹⁹⁴ olan (أَرْجُهُ) kelimesini hemzesiz (هـ) olarak ve hâ (هـ) zamirini de sâkin kılıp uzatmadan;⁹⁹⁵ İmâm

⁹⁸¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239.

⁹⁸² el-Bakara, 2/2.

⁹⁸³ Âl-i İmrân, 3/7.

⁹⁸⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239-40.

⁹⁸⁵ el-Kehf, 18/63.

⁹⁸⁶ el-Fetih, 48/10.

⁹⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240; Çollak, *Âsım Kırâatı*, 66.

⁹⁸⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 236.

⁹⁸⁹ el-Furkân, 25/69.

⁹⁹⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 246; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 236; Çollak, *Âsım Kırâatı*, 67.

⁹⁹¹ en-Neml, 27/28.

⁹⁹² en-Nûr, 24/52.

⁹⁹³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/241; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 245.

⁹⁹⁴ el-A‘râf, 7/111; eş-Şuarâ, 26/36.

⁹⁹⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239-245.

‘Âsım da (يَرْضَهُ)⁹⁹⁶ kelimesinde hâ (ه) zahirini vâv (و) harfi ilave etmeksizin uzatmadan okumaktadır.⁹⁹⁷ Saçaklızâde ise hâ (ه) zahirinin üzerinde vakf yapılmadığında (كُرْسِيُّ السَّمَاوَاتِ)⁹⁹⁸ ve (بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ)⁹⁹⁹ kelimelerinde olduğu gibi kendisinden sonra sâkin bir harf olursa vâv (و) ve yâ (ي)’nin birleştirilmeden yani uzatılmadan okunacağını ifade etmektedir.¹⁰⁰⁰

Es‘ad Efendi, zamir konusunu şu şekilde açıklamaktadır: “Zamir lügatte kalbe ve bir şeyi gizlemektir. (هُوَ), (هِيَ) ve (هَا) emsali kelimeler, kinaye olundukları kişinin ismini ve kendisini gizledikleri için kendilerine zamir denir. Bu kısımda bahsedilecek zamir, zamir-i ğâib-i müzekker olacaktır.”¹⁰⁰¹

Zamirin öncesi yani üst tarafı (أَنَّهُ), (بِهِ) ve (وَلَهُ) kelimelerindeki gibi üç harekeden biri ile harekelendiğinde zamirin med ile okunması gerekmektedir. Burada ilk örnek (أَنَّهُ) ile son örnek (وَلَهُ) kelimelerinde zamirin öncesindeki harf harekeli olduğu için kendisine med harfî olan gizli bir vâv (و) harfî ilhak edileceğinden hânın uzatılarak okunması gerekir. Aynı şekilde ikinci misal olan (بِهِ) kelimesinin de zamirin öncesindeki harf esre harekeli olduğundan kendisine uzatma harfî olan gizli bir yâ (ي) bitleştirilip ve uzatılarak okunması gerekmektedir. Bu zikredilen hâ (ه) zamiri, (أَنَّهُ) ve (رَبُّهُ) kelimelerinde olduğu üzere öncesinde fetha (üstün) veya damme (ötre) harekeli bir harf bulunursa ötre hareke ile okunur. Eğer bu zamir, (بِهِ) ve (فِيهِ) kelimelerindeki gibi öncesinde kesra (esre) harekeli harf bulunursa kesra (esre) ile okunur. Ayrıca zamir, (فِيهِ) kelimesinde zamir-i ğâib-i müennese benzeyeceğinden hiçbir şekilde fetha (üstün) ile harekelenmez. Bununla beraber zamir suretinde yazılan (لَمْ يَنْتَهُ)¹⁰⁰² ve (مَا نَفَقَهُ)¹⁰⁰³ kelimelerindeki hâ (ه) harfinin uzatılmadan okunması gerekmektedir. Şayet zamirlerin öncesindeki harf harekeli olduğu halde neden uzatılmıyor şeklinde sorulacak olursa, bu hâ (ه) harfinin zamir olmayıp kelimenin aslından oluşu gerekçe

⁹⁹⁶ ez-Zümer, 39/7.

⁹⁹⁷ Dâni, *et-Teyisîr*, 154; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 245; Çollak, *Âsım Kırâatı*, 64-65.

⁹⁹⁸ el-Bakara, 2/255.

⁹⁹⁹ el-Fetih, 48/10.

¹⁰⁰⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 246.

¹⁰⁰¹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 32.

¹⁰⁰² el-‘Alak, 96/15.

¹⁰⁰³ Hûd, 11/91.

gösterilmektedir. Buradaki (لَمْ يَنْتَهُ) ¹⁰⁰⁴ fiil-i muzârî cehd-i mutlak olup aslı ifti‘âl (افتعال) bâbından (انْتَهَى-يَنْتَهُ-لَمْ يَنْتَهُ) olup sonundaki yâ (ى) harfi, cezm eden harflerden olan lem (لَمْ) in, (يَنْتَهُ) fiilini cezmetmesiyle düşmektedir. Diğer misal (مَا نَفَقَهُ) kelimesi ise fiil-i muzârî nefis-i mütekellim me‘a’l-ğayri olup aslı kâf (ق) harfinin fethasıyla (üstün) (فَقَعَهُ) şeklinde gelmektedir. Dolayısıyla iki kelimedede de hâ (ه) harfleri zamir olmayıp kelimenin aslından olduğundan bunların uzatılmadan okunması gerekir. Hâ (ه) zamiri, (عَلَيْهِ), (الْبَيْه) ve (فِيهِ) kelimelerindeki gibi öncesindeki harf sâkin olursa kasr ile yani uzatılmadan okunur. Bu örneklerde zamirin öncesinde bulunan yâ (ى) harfi sâkin olduğundan hâ (ه) zamiri uzatılmadan okunur. Ancak her ne kadar bu kurala uyuyor olsa da Furkân sûresinde bulunan (فِيهِ مُهَاتًا) ¹⁰⁰⁵ kelimesindeki hâ (ه) zamiri uzatılarak okunur. Burada zamirin öncesindeki harf sâkin olsa da hâ (ه) zamininin esre harekesinden dudak harfi olan mîm (م) in ötre harekesine hızlı bir şekilde geçişten doğan zorluğa kolaylık sağlamak için hâ (ه) zaminine, yâ-i vasliyye-i sâkine-i meddiyye ilhak edilerek hânın esresi işbâ‘ ile uzatılarak okunmaktadır. Hâ (ه) zamiri harekeli olup; gerek (كُرْسِيُّ السَّمَاوَاتِ) ¹⁰⁰⁶ ifadesindeki olduğu üzere kendisinden sonraki harf sâkin gerekse de (فَارَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى) ¹⁰⁰⁷ ve (بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ) ¹⁰⁰⁸ gibi öncesi sâkin olsun ulemâdan kurrânın geneline göre uzatılmadan okunmalıdır. ¹⁰⁰⁹

3.4.18. Bâbü’s-sekte (باب السكتة)

Bu başlık altında sektenin lügat ve ıstılâhî anlamlarına değinilecek ve kıraat imamlarından ‘Âsım’ın râvîsi Hafs’ın, Kur’ân-ı Kerîm’de sekte ile okuduğu kısımlar ile hâ-i sekt konusu ele alınacaktır. Buna göre sekte, lügatte, yasaklamak, engellemek ve mâni olmak manalarına gelen (الْمَنْعُ) kelimesiyle ifade edilmekte; ıstılahta ise kıraat niyetiyle nefes almadan kelimenin kesilmesi anlamına gelmektedir. ¹⁰¹⁰ Saçaklızâde, sekteyi sesin bir zaman kesilmesi olarak tarif etmektedir. ¹⁰¹¹ İbnü’l-Cezerî de kıraat

¹⁰⁰⁴ el-‘Alak, 96/15.

¹⁰⁰⁵ el-Furkân, 25/69.

¹⁰⁰⁶ el-Bakara, 2/255.

¹⁰⁰⁷ en-Nâziât, 79/20.

¹⁰⁰⁸ el-Fetih, 48/10.

¹⁰⁰⁹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 32-33.

¹⁰¹⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242.

¹⁰¹¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 247.

anında vakf kadar olmamak kaydıyla kısa bir zaman nefes almaksızın sesin kesilmesinden ibaret olduğunu açıklamaktadır.¹⁰¹² A‘şâ’dan nakille, sektenin; başkalarının, senin kıraatin anında, sonraki harfı unuttuğunu zannedecekleri bir zaman olduğu görüşü söylenmektedir.¹⁰¹³ Sekte ile alakalı kıraat âlimleri, sekte-i yesîra (kolay sekte), sekte-i latîfe (latif sekte), sekte-i muhtelisa (kırpılmış sekte), sekte-i kasîra (çok sekte), vakfe-i yesîra (kolay vakıf), vakfe-i hafife (hafif vakfe) gibi isimlendirmelerde bulunmaktadır.¹⁰¹⁴

‘Âsım’ın râvisi Hafs, Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca dört yerde sekte yapmaktadır. O, Kehf sûresinin ilk âyetinde yer alan (عَوَجًا قَيِّمًا)¹⁰¹⁵ kelimeleri arasında görünüşte sıfat/mevsûf şeklinde algılanmaması için vasl halinde sekte yapmaktadır. Burada (عَوَجًا) kelimesinde med yapıldıktan sonra nefes alıp vermeden az bir müddet durularak sekte yapılması gerekmektedir. Yine Hafs, Yâsîn sûresindeki (مَنْ مَرَقَدْنَا هَذَا)¹⁰¹⁶ ifadesinde mekûlû’l-kavl cihetinden doğacak yanlış anlama vehmini ortadan kaldırmak amacıyla vasl halinde sekte yapmaktadır. Ancak zikredilen bu iki yerde vakfetmek sekte yapmaktan daha evlâ görülmektedir. Ayrıca Hafs, Kiyâmet sûresinde bulunan (مَنْ رَاقٍ)¹⁰¹⁷ kelimeleri arasında ve Mutâffifîn Sûresi’nde yer alan (بَلْ رَانَ)¹⁰¹⁸ sözcükleri arasında vasl durumunda sekte yapmaktadır. Zikredilen bu iki yerde ise Hafs için vakfedilmesi câiz olup sekte ile okunması daha evlâ olmaktadır. Ele alınan son iki yerde icrâ edilen sektenin, munfasıl (ayrı) iki kelimenin muttasıl (bitişik) tek kelime haline gelip çorbacı ve küpçü manalarına dönüşmüş olacağından, doğabilecek hatadan sakınmak için yapıldığı ifade edilmektedir. Ancak tüm bu zikredilenlerle birlikte Hafs’ın bu yerlerde izhâr ile okuyuşu da nakledilmekte ve bu iki okuyuş şeklinin yani hem sekte hem izhâr vechinin sahîh olduğu ifade edilmektedir.¹⁰¹⁹

¹⁰¹² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/190.

¹⁰¹³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/190.

¹⁰¹⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/190; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukall*, 283; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 345.

¹⁰¹⁵ el-Kehf, 18/1-2.

¹⁰¹⁶ Yâsîn, 36/52.

¹⁰¹⁷ el-Kiyâme, 75/27.

¹⁰¹⁸ el-Mutaffifîn, 83/14.

¹⁰¹⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/329; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukall*, 283-284; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 346-348.

Es'ad Efendi, lügat itibariyle sektenin sükût etmeye ve mutrib-i teğannî ederken iki nağmenin arasını nefes almaksızın fasledilip ayrılmasına, ıstılahta ise kıraat edilirken nefes almaksızın bir an için sesin kesilmesine denildiğini ifade etmekte, Arapça tarifini ise *قَطَعَ الصَّوْتُ بِغَيْرِ تَنْفُسٍ* (nefesi kesmeksizin sesi kesmek) şeklinde yapmaktadır. O, sektenin Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde bulunduğunu belirtmektedir. Şeyhzâde, bu sektelerin ilkinin, Kehf sûresinde bulunan *(عَوَجًا قَيِّمًا)*¹⁰²⁰ kelimeleri arasında olduğunu; *(عَوَجًا)* kelimesinde nefes alınmadan az bir vakit sükût ile sesin kesileceğini ardından *(قَيِّمًا)* kelimesinden okumaya devam edilerek sektenin icrâ edileceğini izah etmektedir.

Es'ad Efendi, sekte yapılacak yerlerin ikincisinin Yâsîn sûresinde *(مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا)*¹⁰²¹ kelimeleri arasında olacağını ifade ettikten *(مِنْ مَرْقَدِنَا)* sözünde bir miktar sükût edilip, *(هَذَا)* sözünden okumaya devam edileceğini belirtmektedir. Yine o, sekte yapılan yerlerin üçüncüsünün Kıyâmet sûresindeki *(وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ)*¹⁰²² kelimeleri arasında olduğunu ve *(مَنْ)* kelimesinde sekte edilip *(رَاقٍ)* kelimesiyle okumaya devam edileceğini, dördüncüsünün ise Mutaaffîfîn sûresindeki *(كَلَّا بَلْ رَانَ)*¹⁰²³ kelimeleri arasında olup *(بَلْ)* kelimesinde sekte edilip *(رَانَ)* kelimesiyle okumaya devam edileceğini izah etmektedir. Son olarak Es'ad Efendi, bu bâbı fazla uzatmamak adına bu ifadelerde uygulanan sektelerin sebeplerinin izah edilmediğini ifade etmektedir.¹⁰²⁴

3.4.19. Hâ-i sekt (هاء السكتة)

Hâ-i sekt konusu, kelimenin son harfînde bulunan harekeyi korumak adına kelimenin sonuna ilave edilen sâkin hâ (ه) harfîni konu edinmektedir. Kıraat imamları, Kur'ân-ı Kerîm'de toplamda dokuz yerde bulunan yedi kelimeyi vakf yapılması durumunda hâ-i sekt ile okuma hususunda ittifak etmektedir. Onlar, bu kelimelerin vasl hallerinde ise farklı görüşler ileri sürmektedir.¹⁰²⁵ Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'deki *(لَمْ يَسْئَلْهُ)*,¹⁰²⁶

¹⁰²⁰ el-Kehf, 18/1-2.

¹⁰²¹ Yâsîn, 36/52.

¹⁰²² el-Kıyâme, 75/27.

¹⁰²³ el-Mutaaffîfîn, 83/14.

¹⁰²⁴ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 33.

¹⁰²⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 348-349.

¹⁰²⁶ el-Bakara, 2/259.

¹⁰²⁷(اَقْتَدِهْ), ¹⁰²⁸(كُتَابِيَهْ), ¹⁰²⁹(جَسَابِيَهْ), ¹⁰³⁰(مَالِيَهْ), ¹⁰³¹(سُلْطَانِيَهْ) ve ¹⁰³²(وَمَا اَذْرَاكَ مَا هِيَهْ) kelimelerinde hâ (ه) 'yı isbât ile okuyan kimselerin vasl halinde vakf yapmaları durumunda vakfe-i yesîra yapıp sonra vasletmeleri gerekmektedir. Vakf halinde ise hâ (ه) 'nın isbât edilmesi hususunda kıraat imamları arasında ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁰³³ Bu kelimelerin vasl durumunda hâ-i sekt ile okunması hususuna gelince burada kıraat imamları ihtilaf etmektedir.¹⁰³⁴ Ancak onlar, ¹⁰³⁵(كُتَابِيَهْ), ¹⁰³⁶(جَسَابِيَهْ) kelimelerinde hâ-i sekti isbât edilmesinde ittifak etmektedir.¹⁰³⁷ İmam 'Âsım ise bu kelimelerin tamamında hâ-i sekti isbât ile okumaktadır.¹⁰³⁸

Es'ad Efendi; ¹⁰³⁹(لَمْ يَتَسَنَّهْ), ¹⁰⁴⁰(اَقْتَدِهْ), ¹⁰⁴¹(كُتَابِيَهْ), ¹⁰⁴²(جَسَابِيَهْ), ¹⁰⁴³(مَالِيَهْ), ¹⁰⁴⁴(سُلْطَانِيَهْ) ve ¹⁰⁴⁵(وَمَا اَذْرَاكَ مَا هِيَهْ) kelimelerinin vasl durumunda kurrâ tarafından az bir vakf yapıp sonra okumaya devam edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. O, bu kelimelerde hâ (ه) 'yı isbât eden kurrâlar için sektenin gerekeceğini belirtmektedir. Şeyhzâde, İmâm 'Âsım'ın bütün bu kelimelerde vasletmesi durumunda hâ (ه) 'yı isbât ile okuduğunu zikretmektedir. O, bazı imamların ise ¹⁰⁴⁶(كُتَابِيَهْ) ve ¹⁰⁴⁷(جَسَابِيَهْ) kelimeleri dışındaki yerlerde

¹⁰²⁷ el-En'âm, 6/90.

¹⁰²⁸ el-Hâkka, 69/19-25.

¹⁰²⁹ el-Hâkka, 69/20-26.

¹⁰³⁰ el-Hâkka, 69/28.

¹⁰³¹ el-Hâkka, 69/29.

¹⁰³² el-Kâria, 101/10.

¹⁰³³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 284-285; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 349.

¹⁰³⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 284-285; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 349.

¹⁰³⁵ el-Hâkka, 69/19-25.

¹⁰³⁶ el-Hâkka, 69/20-26.

¹⁰³⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 285.

¹⁰³⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 285; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 349.

¹⁰³⁹ el-Bakara, 2/259.

¹⁰⁴⁰ el-En'âm, 6/90.

¹⁰⁴¹ el-Hâkka, 69/19-25.

¹⁰⁴² el-Hâkka, 69/20-26.

¹⁰⁴³ el-Hâkka, 69/28.

¹⁰⁴⁴ el-Hâkka, 69/29.

¹⁰⁴⁵ el-Kâria, 101/10.

hâ (هـ)'yı isbât etmediklerini belirtmektedir. Müellif, vakf halinde ise hâ (هـ)'nın isbât edilmesi hususunda imamların ittifak ettiklerini aktarmaktadır.¹⁰⁴⁶

Es'ad Efendi, *Karabaş Tecvîdi* müellifinin risâlesini sekte bâbı ile sona erdirdiğini, kendisinin ise bu eseri şerh ettikten sonra tecvîdin önemli konularından olması sebebiyle vakf, imâle, teshîl ve lahn konularını da ilâve etmeyi uygun gördüğünü bildirmektedir. Dolayısıyla bundan sonraki konular *Karabaş Tecvîdi*'ne ait olmayıp Es'ad Efendi'nin kendi görüşleri olacaktır.

3.4.20. Bâbü'l-vakf (باب الوقف)

Vakf, lügatte; engellemek, tutmak ve hapsetmek gibi manalara gelen (الْحَبْسُ) kelimesiyle ifade edilmektedir.¹⁰⁴⁷ Başka bir ifadeyle bir şeyi yapmayı veya bir şey söylemeyi bırakmaktır.¹⁰⁴⁸ Istilahta ise vakfın; قَطَعَ الصَّوْتِ آخِرُ الْكَلِمَةِ زَمْنًا مَا (kelimenin sonunda sesin bir süre kesilmesi), قَطَعَ الْكَلِمَةَ عَمَّا بَعْدَهَا (kelimenin sonrasıyla kesilmesi),¹⁰⁴⁹ okumaya tekrar başlamak amacıyla âdeten nefes alınacak bir süre kelime üzerinde sesin bir zaman kesilmesi¹⁰⁵⁰ şeklinde tarifleri yapılmaktadır.

Vakf durumunda aslolan iskân (sükûn) üzere olmaktır. Yani üzerinde vakfedilen kelimenin son harfinin sâkin kılınmasıdır. Çünkü hareke üzerine vakfedilmesi câiz görülmemektedir. Eğer üzerinde vakfedilen kelimenin sonunda bulunan harf harekeli ise bu harf sâkin kılınarak vakfedilir. Dolayısıyla üzerine vakfedilmesinden dolayı kelimeye 'âriz olan bu sükûn, 'ârizî sükûn olmaktadır.¹⁰⁵¹ Şuna da değinmek gerekir ki vakfla ilgili vacip olduğu söylemi tecvîde dair vucûbiyet olup şer'î ya da fikhî bir vucûbiyet söz konusu olmamaktadır. Zira İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*'sinde (وَلَيْسَ فِي) ¹⁰⁵² (الْقُرْآنِ مِنْ وَقْفٍ وَجِبْ وَلَا حَرَامٌ غَيْرُ مَا لَهُ سَبَبٌ bulunmamaktadır" sözleriyle Kur'ân'ı tilâvet eden kimsenin terk ettiğinde ya da vakfettiğinde günaha gireceği bir vakfın olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla onun

¹⁰⁴⁶ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 33.

¹⁰⁴⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242.

¹⁰⁴⁸ el-Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 24.

¹⁰⁴⁹ el-Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 24.

¹⁰⁵⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 317.

¹⁰⁵¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 317-318; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 113.

¹⁰⁵² Mehmet Sadi Çöğenli, *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi* (İstanbul: Asithâne Kitabevi, ts.), 22.

bu sözleri buradaki vucûbiyetin şer‘î ve fikhî olmayıp tecvîde dair olduğuna delalet etmektedir.¹⁰⁵³

Kıraat âlimlerinin büyük kısmına göre vakf, genel olarak; vakf-ı tâm (وقف التام), vakf-ı kâfî (وقف الكافى), vakf-ı hasen (وقف الحسن) ve vakf-ı kabîh (وقف القبيح) olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır.¹⁰⁵⁴ Bunlardan vakfü't-tâm (tam vakf), vakfedilen kısmın kendisinden sonrası (mâ-ba‘di) ile hem lafız hem mana boyutuyla ilişkisi bulunmaması durumuna denir.¹⁰⁵⁵ Şöyle ki vakf-ı tâm, (وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)¹⁰⁵⁶ misalinde olduğu gibi genel itibariyle âyetlerin sonunda ve kıssa bitiminde, bazen de (وَجَعَلُوا أَعِزَّةً) ¹⁰⁵⁷ (أَهْلِهَا أَذِلَّةً) ¹⁰⁵⁷ örneğinde olduğu gibi âyet bitmeden meydana gelmektedir. Zira bu son örnekte Belkıs'ın sözü nakledilmekte ve onun sözü nihayete erdiğinde mananın da tamam olması sebebiyle vakf-ı tâm oluşmaktadır.¹⁰⁵⁸

Tam vakıflarda mananın tam olması sebebiyle vakfetmek gerekmektedir. Secâvendî (ö. 596/1200'den sonra), bu tür vakıflara vakf-ı lâzım, bazı kıraat âlimleri ise vakf-ı vâcib söyleminde bulunmaktadır.¹⁰⁵⁹ Vakfü'l-kâfî (yeterli vakf) ise vakfedilen yerde sözün lafız ve mana cihetinden tamamlanmış olmasıyla birlikte mâ-bâ‘di (sonrasıyla) mana yönünden ilişkisinin devam ettiği vakf çeşidine denir.¹⁰⁶⁰ Örneğin (أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا) ¹⁰⁶¹ (يُؤْمِنُونَ) ¹⁰⁶¹ âyetinde vakfedildiğinde lafız ve mana yönünden anlam tamamlanmış olmakla beraber kâfir kimselerin kalbî hallerini açıklamak için gelen (حَتَّمُ اللَّهُ عَلَى) ¹⁰⁶² (قُلُوبِهِمْ) ¹⁰⁶² âyeti ile aralarında mana yönünden alaka devam ettiğinden vakf-ı kâfî

¹⁰⁵³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 320.

¹⁰⁵⁴ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 251; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 328-331.

¹⁰⁵⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 251; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 329.

¹⁰⁵⁶ el-Bakara, 2/5.

¹⁰⁵⁷ en-Neml, 27/34.

¹⁰⁵⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 329; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 251.

¹⁰⁵⁹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 251; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 329.

¹⁰⁶⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 329; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 251.

¹⁰⁶¹ el-Bakara, 2/6; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 251; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 330.

¹⁰⁶² el-Bakara, 2/7.

(yeterli vakf) meydana gelmektedir.¹⁰⁶³ Vakfı kâfi, mana yönünden tam vakfa yakın olması¹⁰⁶⁴ ve manayı te'kid etmesi¹⁰⁶⁵ sebebiyle gerekli bir vakf çeşidi olmaktadır. Bu iki vakf türünde söze üzerinde vakfedilen kelimededen başlanılmayıp sonrasında devam edilmesi gerekmektedir.¹⁰⁶⁶ Vakfû'l-hasene (güzel vakf) gelince o, vakfedilen yerde mananın tamam olması şartıyla mâ-ba'di (sonrası) ya da mâ-kablî (öncesi) ile lafzen ilişki bulunan kelimedede yapılan vakfa denir.¹⁰⁶⁷ Buna göre bedel ile mübdelün mih ve sıfat ile mevsûf arasından icrâ edilen vakf, vakf-ı hasen olmaktadır. Besmelede (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ), bismillâh (بِسْمِ اللَّهِ) dedikten sonra vakfetmek buna örnek olarak gösterilmektedir. Zira besmeledeki (الرَّحْمَنِ) ve (الرَّحِيمِ) isimleri Allah (اللَّهُ) lafzının sıfatları konumunda bulunmaktadır.¹⁰⁶⁸ Dolayısıyla bu gibi yerlerde vakfedildiğinde geriden (mâ-kabl) uygun yerden almak suretiyle okumaya devam edilmesi gerekmektedir. Şuna da değinmek gerekir ki vakf-ı hasen, âyetlerin sonlarında ve ortalarında yapılabilmektedir.¹⁰⁶⁹

Bir de vakfû'l-kabîh (hoş olmayan vakf) vardır ki bu da vakfedilen kısımda kelamın lafız ve mana boyutuyla tamam olmadığı, sonrasında da (mâ-ba'd) her iki yönden alakanın devam ettiği vakf çeşidine denir.¹⁰⁷⁰ Buna göre vakf-ı kabîh; aksırmak, öksürmek, uyuklamak, nefesin kesilmesi ve gülmek gibi geçerli bir mazeret bulunmadığı takdirde caiz görülmemektedir.¹⁰⁷¹ Bu tür vakfa besmelede (بِسْمِ), Fâtiha sûresinde (الْحَمْدُ)¹⁰⁷² ve (مَالِكُ)¹⁰⁷³ kelimeleri üzerinde durmak örnek olarak

¹⁰⁶³ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 251-252.

¹⁰⁶⁴ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 252.

¹⁰⁶⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 330.

¹⁰⁶⁶ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 252; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 330.

¹⁰⁶⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 242; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 330; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 252.

¹⁰⁶⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 252.

¹⁰⁶⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 330; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 252.

¹⁰⁷⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 244; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 331; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 253.

¹⁰⁷¹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 253; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 331.

¹⁰⁷² el-Fâtiha, 1/2.

¹⁰⁷³ el-Fâtiha, 1/4.

gösterilmektedir.¹⁰⁷⁴ Bu zaruretlerden dolayı bu çeşit vakfa, vakf-ı ızdırârî de denir.¹⁰⁷⁵ Vakf-ı kabîh, sıla ile mevsûlû, muzâf ile muzâfun ileyh, kavl ve mekûlû arasında gerçekleşen vakf çeşidi olmaktadır. Bu gibi durumlarda kıraat üzerinde vakfedilen kelimeden veyahut mananın daha hoş anlaşılmasını sağlamak için geriden başlamak gerekmektedir.¹⁰⁷⁶

Es'ad Efendi'nin konuya dair görüşlerine gelince o, vakfin sözlükte durmaya ıstılahta ise nefes alınarak sesin kesilmesine denildiğini zikretmektedir. Yine o, vakfin harflere 'âriz olan sıfatlardan olduğunu, yine vakıfta aslolanın sükûn üzere durmak olduğunu, bu durumda okuyucunun hareke üzerinde vakfetmesi durumunda hata edeceğini belirtmektedir. Ayrıca o, Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir yerinde vakfin vacip olmadığını bazılarının zannettiği gibi hiç kimsenin Kur'ân-ı Kerîm'in herhangi bir yerinde vakfetmekle asi ya da kafir olmayacağını dile getirmektedir.¹⁰⁷⁷

Es'ad Efendi, vakfin dört nev'i olduğunu zikretmektedir. O, bunlardan ilkinin lafız ve mana bakımından mâ-kablinin mâ-ba'di ile alakasının devam ettiği lafız üzerinde yapılan vakf-ı kabîh olduğunu açıklamakta ve bunun ızdırârî de olsa faydasız olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber o, bu sebeple vakfedilirse bunun ızdırârî diye isimlendirileceğini zikretmektedir. Ayrıca o, muzâf, fiil ve mübtedâ üzerinde, fâil ile mef'ûl ve kavl ile mekûl arasında yapılan vakfların bu vakf çeşidinden olduğunu izah etmektedir.¹⁰⁷⁸

Es'ad Efendi, ikinci tür vakfin, vakf-ı hasen olduğunu ve bu çeşit vakfta kelamın mâ-ba'di ile alakası bulunmadan tamamlandığını; ancak lafız yönünden alakasının bulunabileceğini ifade etmektedir. O, bedel ile mübdelün minh ve mevsûf ile sıfat arasındaki vakfin, bu çeşit vakftan addedildiğini; ancak mâ-kabli üzerinde yapılan vakfin müstesna olduğunu belirtmektedir. Es'ad Efendi, bismillâh (بِسْمِ اللَّهِ) ya da elhamdülillâh (الْحَمْدُ لِلَّهِ)¹⁰⁷⁹ deyip vakfetmeyi bu tür vakfa misal vermekte ve vakf-ı

¹⁰⁷⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 244; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 331.

¹⁰⁷⁵ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 253.

¹⁰⁷⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 331; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 253.

¹⁰⁷⁷ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 34.

¹⁰⁷⁸ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfid*, 34.

¹⁰⁷⁹ el-Fâtiha, 1/2.

hasen ile vakf-ı ızdırârîde okumaya mâ-kablinden başlanması gerektiğini, âyet başı olması durumunda ise sünnete tabi olmak için mâ-ba'dinden başlanması gerektiğini açıklamaktadır.¹⁰⁸⁰

Es'ad Efendi, üçüncü çeşit vakfın vakf-ı kâfi olduğunu ve bu tür vakfın kelamın mana boyutuyla tamamlandığını; ancak mâ-ba'di ile diğer bir sebeple mana alakası bulunduğunu zikretmektedir. O, bu tür vakfa da (وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ)¹⁰⁸¹, (عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ)¹⁰⁸² ve (وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ)¹⁰⁸³ lafızlarında yapılan vakfları misal olarak göstermektedir.¹⁰⁸⁴ Mehmed Es'ad Efendi, dördüncü ve son vakf çeşidinin vakf-ı tâm (tam vakıf) olduğunu bunun ise mananın tamam olup mâ-ba'di ile lafız ve anlam cihetinden bağının olmadığı vakf türü olduğunu beyan etmektedir. O, bu çeşit vakfa ise (مَالِكِ يَوْمِ)¹⁰⁸⁵ ve (نَسْتَعِينُ)¹⁰⁸⁶ ifadelerinde yapılan vakfı örnek göstermektedir. Bunun yanı sıra Es 'ad Efendi, vakf- kâfi ve vakf-ı tâmda tekrar okumaya vakfedilen yerin mâ-ba'dinden başlanması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰⁸⁷

3.4.21. Bâbü'l-imâle (باب الإمالة)

İmâle, sözlükte bükme, eğme ve meylettirmek manalarına gelmektedir.¹⁰⁸⁸ İbnü'l-Cezerî'ye göre imâle, fetha (üstün) hareketin kesraya (esre), elif (ل) harfinin yâ (ى) harfine çevrilmesidir.¹⁰⁸⁹ Saçaklızâde ise imâleyi elif (ل)'in yâ (ى) harfî, yâ (ى) harfinin öncesinde bulunan fethanın (üstün) kesra (esre) gibi kılınması şeklinde tarif etmektedir.¹⁰⁹⁰ Es'ad Efendi'nin konuyla ilgili görüşlerine gelince o, imâlenin harflere 'âriz olan sıfatlardan olduğunu, sözlükte meylettirmeye ve eğmeye, ıstılahta elif (ل)'in telaffuzda yâ (ى) gibi kıraat edilip öncesindeki üstün hareketin esre gibi kılınmasına

¹⁰⁸⁰ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 34.

¹⁰⁸¹ el-Bakara, 2/4.

¹⁰⁸² el-Bakara, 2/5.

¹⁰⁸³ el-Bakara, 2/3.

¹⁰⁸⁴ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 34.

¹⁰⁸⁵ el-Fâtiha, 1/4.

¹⁰⁸⁶ el-Fâtiha, 1/5.

¹⁰⁸⁷ Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 34.

¹⁰⁸⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 229.

¹⁰⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/24; Çollak, *Âsım Kırâatı*, 61.

¹⁰⁹⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 236.

dendiğini ifade etmektedir. Yine o, Hûd sûresinde (بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا)¹⁰⁹¹ lafzında râ (ر)’nin imâle ile ince okunması gerektiğini söylemektedir.¹⁰⁹² Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki ‘Âsım’ın râvîsi Hafs, Hûd sûresinde bulunan (مَجْرِيهَا)¹⁰⁹³ kelimesini imâle ile okumaktadır.¹⁰⁹⁴ Hafs, bu kelimedeki imâleyi, râ (ر) harfinin üstün harekesini esreye doğru meylettirerek ve incelterek okumaktadır.¹⁰⁹⁵

3.4.22. Bâbü't-teshîl (باب التسهيل)

Sözlükte, kolaylaştırmak anlamını ifade etmektedir.¹⁰⁹⁶ Kıraat literatüründe teshîl, hemze (أ, ء)’nin, hemze (إ, ء) ile hemze (أ, ء)’nin harekesi cinsinden bir med harfi arasında okunmasına denir.¹⁰⁹⁷ Buna göre ‘Âsım’ın râvîsi Hafs, Kur’ân-ı Kerîm’de Fussilet sûresinde bulunan (ءَأَعْجَمِي)¹⁰⁹⁸ lafzını teshîl ile okumaktadır.¹⁰⁹⁹

Es‘ad Efendi, konuyla ilgili, teshîlin lügatte kolaylaştırmaya, ıstılahta ise birbiri ardına iki hemze (أ, ء) gelmesi durumunda ikinci hemzenin (أ, ء) hemze beyniyle harekesi türünden elif (ل) beyninde hâ (ه) harfi şaibesi olmayacak şekilde okunmasına dendiğini belirtmektedir. O, Fussilet sûresindeki (ءَأَعْجَمِي)¹¹⁰⁰ ifadesinin teshîl ile okunduğunu belirtmekte, buradaki hemze-i müsehhilenin (teshîl edilen hemze) bazıları tarafından hâ (ه) harfine kalbedilip (çevrilip) teshîl edildiği zannıyla (ءَهْجَمِي) şeklinde yanlış okunduğuna dikkat çekmektedir.¹¹⁰¹

¹⁰⁹¹ Hûd, 11/41.

¹⁰⁹² Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 34.

¹⁰⁹³ Hûd, 11/41.

¹⁰⁹⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/32; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 237; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 116; Çollak, *Âsım Kırâatı*, 61-62.

¹⁰⁹⁵ Çollak, *Âsım Kırâatı*, 62; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 116.

¹⁰⁹⁶ Güneş, “Teshîl”, *el-Mu‘cemü’l-‘Arabî*, 600; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 116.

¹⁰⁹⁷ Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 116; Çollak, *Âsım Kırâatı*, 63.

¹⁰⁹⁸ Fussilet, 41/44.

¹⁰⁹⁹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 234; Çollak, *Âsım Kırâatı*, 63; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 116.

¹¹⁰⁰ Fussilet, 41/44.

¹¹⁰¹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 34-35.

3.4.23. el-Hâtime fi'l-lahn (الخاتمة في اللحن)

Lahn (لحن) kelimesi lügatte; ezgi, melodi, nağme, dilbilgisi hatası, gramer yanlışı, irap hatası gibi manaları ihtiva etmektedir.¹¹⁰² Tecvîd ilminde ise tecvîdsiz icrâ edilen kıraati,¹¹⁰³ kıraat ile dilde yapılan hatayı¹¹⁰⁴ ve kelimenin binasında yani harflerinde yapılanla harekede ve sükûnda yapılan yanlışı¹¹⁰⁵ ifade etmektedir.

Allah-u Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'i, Hz. Peygamber'e tecvîd ile indirmiştir. O, Furkân sûresinde buna işareten (وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا) “Biz, Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu (Kur'ân'ı) böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk” buyurmuştur.”¹¹⁰⁶ Tefsirlerdeki muhtemel yorumlardan birine göre Allah-u Teâlâ'nın bu âyetteki tertîl lafzıyla tecvîdi kastettiği söylenmiştir. Okuyucunun bu hususta hata etmesi haram kılınmıştır. Allah, Zümer sûresinde (فَرَأَيْنَا غَرَبًا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ) “Biz O'nu Allah'a karşı gelmekten sakınınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'ân olarak indirdik”¹¹⁰⁷ âyetiyle de Kur'ân'ın kusursuz indirildiğini beyan etmiştir. Dolayısıyla tüm bu verilerden Kur'ân okuyucusunun, lahnı bilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.¹¹⁰⁸

Kıraat ilmi ulemâsı, lahn (hata) mevzusunu lahn-ı celî (لحن جلي) ve lahn-ı hafî (لحن خفي) olmak üzere iki kısımda ele almaktadır.¹¹⁰⁹ Buna göre lahn-ı celî (اللحن الجلي), sözlük bağlamında açık hata anlamına gelmektedir.¹¹¹⁰ Tecvîd ilminde ise lafızlarda oluşan hata¹¹¹¹ ve kusura¹¹¹² karşılık gelmektedir. Bu kusurlar, mana ve örf açısından

¹¹⁰² Güneş, “Lahn”, el-Mu'cemü'l-'Arabî, 1058.

¹¹⁰³ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fi 'ulûmî'l-Kur'ân*, çev. Sâkıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 239; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 234.

¹¹⁰⁴ Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/55-56; *Kur'an Okuma Esasları*, 347.

¹¹⁰⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 111.

¹¹⁰⁶ el-Furkân, 25/32.

¹¹⁰⁷ ez-Zümer, 39/28.

¹¹⁰⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 44; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 234.

¹¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 76; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 44; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 234; *Kur'ân Tilâvetinin Esasları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 393; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 347; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 119.

¹¹¹⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 234.

¹¹¹¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45.

¹¹¹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 77.

olmaktadır.¹¹¹³ Muhammed Mekkî, buradaki örften kıraat örfünün kastedildiğini belirtmektedir. O, lafızlarda yapılan hatanın açık olması sebebiyle bu türden yanlışların lahn-ı celî diye isimlendirildiğini aktarmaktadır.¹¹¹⁴ Şuna da değinmek gerekir ki bu tür hata, açıklığı sebebiyle hem kıraat âlimleri hem diğer kişilerce rahatlıkla anlaşılabilir. ¹¹¹⁵

Lahn-ı celî, kelimenin binası yani harfinde, harekede ve sükûnda ortaya çıkmaktadır.¹¹¹⁶ Harfte zuhur eden kusur, dâ (ط)'nın tâ (ت)'ya çevrilmesi gibi bir harfin başka bir harfe çevrilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Harekede meydana gelen hata ise kelimenin başı, ortası ya da sonunda bulunan harfin harekesinin başka hareke ya da sükûn ile değiştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu hatanın, Fâtihâ sûresinde bulunan (أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ)¹¹¹⁷ ifadesinde (أَنْعَمْتَ) kelimesinin ötre ile (أَنْعَمْتُ) ya da esre ile (أَنْعَمْتُ) şeklinde okunarak mananın bozulmasına tesir etmesi ya da (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ)¹¹¹⁸ lafzında (لِلَّهِ) lafzının ötre (لِلَّهِ) veya üstünle (لِلَّهِ) şeklinde okunarak mananın bozulmasına etki etmemesi durumu değiştirmemektedir. Sükûnda cereyan eden kusur ise kelimenin ortasında ya da sonunda bulunan harfin sükûnunun hareke ile değiştirilmesi şeklinde açığa çıkmaktadır. Söz gelimi (وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ)¹¹¹⁹ âyetinde yer alan (وَلَا حَرَمْنَا) lafzında mîm (م)'i üstün harekeyle (وَلَا رَمْنَا) şeklinde okuyarak mananın bozulması ya da (لَمْ يَلِدْ) âyetinde (لَمْ يَلِدْ) lafzında dâl (د)'i ötreyle (لَمْ يَلِدْ) şeklinde okuyarak mananın bozulmaması durumu değiştirmemektedir. Yani her hâlükârda bu hatalar lahn-ı celî olmaktadır.¹¹²¹

Lahn-ı celînin, İbnü'l-Cezerî tarafından iki bölümde ele alındığı görülmektedir. O, birinci kısımda lafızda zuhur eden hatanın, anlama ve ilm-i tecvîde dair kaidelere hâlel

¹¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 77; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45.

¹¹¹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45.

¹¹¹⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 234; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 347.

¹¹¹⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 111; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 31; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 235.

¹¹¹⁷ el-Fâtiha, 1/7.

¹¹¹⁸ el-Fâtiha, 1/2.

¹¹¹⁹ el-En'âm, 6/148.

¹¹²⁰ el-İhlâs, 112/3.

¹¹²¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 111; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 235.

getireceğini söylemektedir. O, buna misal olarak (أَنْعَمْتُ)¹¹²² lafzının ötreyle (أَنْعَمْتُ) ve esreyle (أَنْعَمْتُ) şeklinde okunmasını göstermektedir. İbnü'l-Cezerî, ikinci bölümde ise lafızda ortaya çıkan hatanın yalnız tecvîd kuralını ihlal edeceğini zikretmektedir. O, bu bölüme (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ)¹¹²³ lafzında (لِلَّهِ) lafzının ötreyle (لِلَّهِ) ya da üstünle (لِلَّهِ) şeklinde okunmasını örnek olarak göstermektedir.¹¹²⁴ Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki lahn-ı celî olarak ortaya çıkan hatalar, icmâ ile haram hükmünde görülmektedir.¹¹²⁵

Lahn-ı hafî (اللحن الخفى), sözlük açısından kıraatte ortaya çıkan gizli hatadır.¹¹²⁶ Tecvîd literatüründe lahn-ı hafî, kıraat örfüne göre lafızda ortaya çıkıp manaya tesir etmeyen hata¹¹²⁷ ile harflerin 'ârîzî sıfatlarında cereyan eden ancak harflerin zâtında değişikliğe sebep olmayan yanlışı¹¹²⁸ kapsamaktadır. Bu hata türü, yalnızca kıraat âlimleri ve ehl-i edâ tarafından anlaşılabilirdiğinden kendisine lahn-ı hafî denmektedir.¹¹²⁹

Bazı kıraat âlimleri lahn-ı hafî mevzusunu iki kısımda ele almaktadır.¹¹³⁰ Bunlardan birincisi, iklâb, ihfâ, idğâm, izhâr, ğunne, ince harfî kalın/kalın harfî ince okumak, uzatılması gereken harfî uzatmamak, uzatılmaması gereken harfî uzatmak, vakfî hareke ile yapmak, şeddeli harfî şeddesiz ve şeddesiz harfî şeddeli okumak gibi yalnız kıraat âlimleri tarafından anlaşılabilirdiğinden hataları kapsamaktadır. Bu kısımda uyulması gereken kurallar hüküm bakımından şiddetli azabı gerektiren farz-ı 'ayn olmamakla birlikte bunları yapan kimseler için tehdit ve azap korkusu bulunmaktadır.¹¹³¹ İkincisi ise râ (ر)'nın tekrîri, nûn (ن)'un çınlatılması (tatnîn), lâm harfinin kalın (tağlîz) okunması ve ğunne karıştırılması, ğunne ve uzatmalarda sesin titretilmesi ve râ (ر)'nın ince telaffuz edilmemesi icap eden yerde ince telaffuz edilmesi gibi ancak kıraat alanında mahir olan kimselerin anlayabileceği hataları kapsamaktadır. Bu bölümde

¹¹²² el-Fâtiha, 1/7.

¹¹²³ el-Fâtiha, 1/2.

¹¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 77; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 235.

¹¹²⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 119.

¹¹²⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 236.

¹¹²⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 46.

¹¹²⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 111; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 236.

¹¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 78; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 112; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 46; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 236.

¹¹³⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 46; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 236.

¹¹³¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 46; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 236.

uyulması gereken kurallar faz-ı ‘ayn hükmünde görülmemektedir. Bilakis bu kurallar, edâ anında sesi güzelleştirdiği için müstehap hükmündedir.¹¹³²

Es‘ad Efendi, konuyla ilgili, lahnin okuyucu kimse tarafından bilinmesi ve kaçınılması gereken konulardan olduğunu, sözlükte ezgili ses, kıraatte ise irap ve sıfatta hata yapmak anlamına geldiğini açıklamaktadır. O, ezgili ses manası ile alakalı (اِقْرَأُوا الْقُرْآنَ)¹¹³³ “Sizler Kur‘ân-ı Kerîm’i Arab’ın lühûnu yani makam ve ezgisiyle okuyun. Ehl-i fiskın ve ehli kitâbın yani Yahudi ve Hıristiyanlar’ın lühûnu ve ezgilerinden sakının” şeklinde hadîs-i Nebevî’nin vârid olduğunu zikretmektedir. Müellif, emredilen Arap lahnından kastedilenin zorlanmadan Allah’ın verdiği ses ve selika (fıtrat, tabiat) ile ve imkân ölçüsünde sesi süsleyerek ve güzelleştirerek tilâvet etmek olduğunu bunun da Arab’ın hali olduğunu zikretmektedir. Yine o, yasak olan ehl-i fiskın ve ehl-i kitâbın lühûnu ki usûl-ü mevsikayı tatbîk için tekellûfât-ı bârda ve haltayât-ı müneffireden ibaret olan luhûn-u Arab’ın dışındaki türlü türlü nağme ve lühûndan kaçınmak gerektiğini bunun ise nicelerde müşâhid ve şer‘an mekruh ve menhî (yasak) olduğunu beyan etmektedir.¹¹³⁴

Es‘ad Efendi, kıraatte lahnin harflerde, harekede ya da diğer sıfatlarda olup lahn-i celî ve lahn-i hafî olmak üzere iki kısım olduğunu belirtmektedir. O, lahn-i celînin, mananın değişmesine sebep olan Arap örfüne muhalif hata ve kusurlar olduğunu, lahn-i hafînin ise mananın değişmesine sebep olmayan ancak Arap örfüne muhalif olan yanlış ve kusurlar olduğunu, iki hata türünün de Kur‘ân okuyan kimseye câiz olmadığını belirtmektedir. Ancak o, lahn-ı celînin yasak olma hususunda daha şiddetli olduğunu ifade etmektedir.¹¹³⁵

Es‘ad Efendi, lahn-i celînin harfin zâtını ya da sıfat-ı lâzimesini değiştirmek, harf ziyade etmek veya eksiltmek ve medd-i tabîileri terk etmek gibi harflerde; harekeyi başka harekeye ya da sükûna çevirmek gibi harekede; sâkin harfî harekelemek gibi sükûnda olacağını açıklamaktadır. O, lahn-i hafînin ise ihfâ, kalb, idğâm, terkîk ve

¹¹³² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 46; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 236.

¹¹³³ Ebü‘l-Kâsım Müsnidüddünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemü‘l-esved*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyad: Mektebetü‘l-Me‘ârif, 1985), 8/108.

¹¹³⁴ Es‘ad Efendi, *el-Virdü‘l-müfid*, 35.

¹¹³⁵ Es‘ad Efendi, *el-Virdü‘l-müfid*, 35.

bunun benzerlerini icra etmeyip terk etmek gibi sıfât-ı ‘ârızalarda meydana gelen hatalar olduğunu belirtmektedir.¹¹³⁶

3.4.24. Kur’ân-ı Kerîm harflerinin okunuşunda yapılan hatalar

Bu bölümde Es’ad Efendi’nin, harflerin okunuşunda okuyucunun kaçınması gereken hatalar hakkındaki görüşlerine yer verilecektir.

Es’ad Efendi, Kur’ân-ı Kerîm okuyan kimsenin telaffuz esnasında dikkatli olmasını, harflerin mahreç ve sıfatlarını gözetmesi gerektiğini söylemektedir. Zira o, okuma esnasında hata ve eksikliğin çoğunlukla harflerin tilâveti esnasında cereyan ettiğini zikretmektedir.¹¹³⁷

Es’ad Efendi’nin, harflerin telaffuzunda yapılan hatalar hakkındaki görüşlerine gelince bunlar sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Hemze (ء، آ): Hemze (ء، آ)’yi hızlı şekilde telaffuz ederken hafız etmek, şiddet sıfatını giderip teshîl etmek, harf-i mühaffamın öncesinde bulunduğu tefhîm etmek, elifât-ı mürakkıkalı¹¹³⁸ veya mâ-kabllerini tefhîm etmek, terkîkleri imâle-i suğrâ sınırına ulaşıncaya kadar mübalağa etmek, müfahhamın mücâviri olan inhifâz harflerini tefhîm etmek, (عَلِيْمًا)¹¹³⁹ gibi kelimelerde vakf halinde meddi ziyade etmek, sebep-i med olmadan med yapmak, medleri haddinden fazla uzatmak gibi zikredilenlerin hepsi lahndir.

¹¹³⁶ Es’ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 35-36.

¹¹³⁷ Es’ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 35.

¹¹³⁸ Es’ad Efendi, elif-i mürakkıkalı (ince okunacak elif), tefhîmle (kalın) okumaktan sakınmak gerektiğini zikretmiştir. O, elif-i mürakkıkalıların hurûf-u mürakkıkalardan (ince harfler) sonra bulunan elifler olduğunu ifade etmiştir. Zira o, elif (ا)’in her ne kadar müstefîle harflerinden olsa da adem-i istiklâlinden sebep ince ve kalın telaffuz olunmakta mâ-kabline tâbî olduğunu belirtmiştir. Es’ad Efendi, elif (ا)’in hurûf-u mürakkıkalardan sonra bulunması halinde ince okunmasının gerekeceğini ve kalın okunmasından da sakınılmasının lüzumlu olduğunu açıklamıştır. Müellif, (مَالِك، اَمِنْ، تَاب، جَاء) vb. kelimelerde elif-i mürakkıkalıların öncesinin dahi ince okunması gerektiğinden bahsetmiştir. Şeyhzâde, hurûf-u müstekilleden sonra bulunan elif-i mürakkıkalıların hal ve mertebelerini bilmek isteyen kimsenin (بَشْرًا) kelimesindeki bâ (ب)’yi, (مَثَلًا) sözcüğündeki mîm (م)’i, (اَجَلًا)’deki hemzeyi (ا) ve (جَسَدًا) ifadesindeki cîm (ج)’i telaffuz ederek bundan sonra bu harflerin fethaların (üstün) terkîkini yani inceliğini işbâ’ ettiğinde (مَالِك، اَمِنْ، تَاب) örneklerinde olan eliflerin sâir hurûf-u mürakkıkalardan sonra bulunan elifler olduğunu; dolayısıyla terkîklerinin tevellüd edip ortaya çıktığını ve iltibâsı önlediğini açıklamıştır. Bk. Es’ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 36-37.

¹¹³⁹ en-Nisâ, 4/11.

Bâ (ب): Bâ (ب)'nın ceahr sıfatını giderip bâ-i Fârisî gibi telaffuz etmek, bâ (ب)'nın sükûnu halinde kalkale yapmamak, kalkalede mübâlağa edip bâ (ب)'yı harekelemek veya şeddelemek ve hurûfunun gayrında kalkale yapmak lahndir.

Tâ (ت): Tâ (ت)'nın şiddet sıfatını gidermek, sükûnu halinde şiddet sıfatında mübâlağa edip harekeli gibi okumak, hems sıfatını giderip dâl (د) gibi okumak lahndir.

Sâ (ث): Sâ (ث)'yı sîn (س) gibi okumak lahndir.

Cîm (ج): Cîm (ج)'i ceahr sıfatı olmadan cîm-i Fârisî gibi okumak veya şiddet sıfatını gidermek lahndir.

Hâ (خ): Hâ (خ)'yı terkîk (ince) etmek ve sükûn halinde ğayn-ı mu'cemedan halis kılmamak lahndir.

Dâl (د): Dâl (د)'i sükûn halindeyken ceahr sıfatını giderip tâ (ت) gibi okumak ve kalkale sıfatını gidermek lahndir.

Zâl (ذ): Zâl, zây (ز) ya da zâ-i mu'ceme gibi okumak lahndir.

Râ (ر): Râ (ر)'nın tekrîr sıfatını izhâr etmek bâ-husûs şeddeli olduğunda veya mahallinin dışında tefhîm (kalın) ya da terkîk (ince) ile veyahut tekrîr sıfatını ihfâda mübâlağa edip hâlet-i teşdîdinde tâ-i mühmele gibi okumak lahndir.

Zây (ز): Zây (ز)'ı zâl (ذ) veya zâ-i mu'ceme gibi safîr sıfatı olmadan okumak lahndir.

Sîn (س): Sîn (س)'i safîr sıfatı olmadan sâ (ث) veya tefhîm (kalın) edip sâd (ص) gibi okumak lahndir.

Şîn (ش): Şîn (ش)'ı tefeşşî sıfatını giderip sîn (س) gibi okumak lahndir.

Sâd (ص): Sâd (ص)'ı safîr ve ıtbâk sıfatını gidermek lahndir.

Dâd (ض): Dâd (ض)'ı mahrecinden çıkarmamak, ince okumak; ¹¹⁴⁰(أَنْقَضَ ظَهْرًا) lafzında olduğu gibi zâ-i mu'ceme ile cem' olduğunda beyanına ihtimam göstermeyip halt etmek (karıştırmak) lahndir.

Dâ (ط): Dâ (ط)'nın ıtbâk ve tefhîm sıfatlarını gidermek lahndir.

Zâ (ظ): Zâ (ظ)'yı safîr sıfatı ile zây-ı müfehham gibi okumak lahndir.

¹¹⁴⁰ el-İnşirâh, 94/3.

‘Ayn (ع): ‘Ayn (ع)’a şiddet sıfatı verip hemze gibi aksa’l-halktan çıkarmak ve (الْعَالَمِينَ)¹¹⁴¹ lafzındaki gibi elif (ل)’in mâ-kablinde bulunduğunda tefhîm (kalın) etmek veya (عَهْدِي)¹¹⁴² lafzındaki gibi hâ (ه)’nin öncesinde bulunduğunda izhâr sıfatını terk etmek lahndir.¹¹⁴³

Ğayn (غ): Ğayn (غ)’ı terkîk (ince) edip ince okumak, ğayn (غ) ile kâf (ق) ya da dâd (ض) cem‘ olduğunda ğayn (غ)’ı beyan etmemek ve ğayn (غ)’ın izhârında mübalağa edip ğargâra etmek lahndir.

Fâ (ف): Fâ (ف)’yı vâv (و) gibi okumak, (أَفُوجًا)¹¹⁴⁴ lafzı gibi kelimelerde idğâm etmek ve vâv (و)’dan imtiyâz etmek için fâ (ف)’da kalkale veya sekte yapmak lahndir.

Kâf (ق): Kâf (ق)’ı inceltip kâf (ك) gibi okumak lahndir.

Kâf (ك): Kâf (ك)’in şiddet sıfatını gidermek, tefhîm (kalın) edip kalın okumak, yine hems ve şiddet sıfatlarına ihtimam etmeyip kâf-ı ‘Acemî gibi telaffuz etmek lahndir.

Lâm (ل): Lâ (ل)’ı (جَعَلْنَا)¹¹⁴⁵ ve (ظَلَّلْنَا)¹¹⁴⁶ gibi lafızlarda mâ-ba‘dine idğâm etmek, ihfâ etmek veya kalkale ile mübalağa etmek veyahut harf-i müfehhamın öncesinde ya da sonrasında bulunduğunda terkîkine (incelik) ihtimam etmemek lahndir.

Mîm (م): Sâkin mîm (م), fâ (ف) veya vâv (و) harfine uğradığında ihfâ ya da idğâm etmek veyahut izhârında mübalağa için harekelemek ve harf-i müfehhamın öncesinde vaki olduğunda tefhîmle (kalın) okumak lahndir.

Nûn (ن): Nûn-u sâkine (ن), vâv (و) veya yâ (ي) harfine uğradığında şiddet sıfatını vermeyip ihfâ ya da izhâr edip (مِنْ وَالِ)¹¹⁴⁷ ve (مَنْ يَعْمَلُ)¹¹⁴⁸ gibi kelimelerde idğâm etmek, ihfâ makamında izhâr, vakf halinde ihfâ etmek ve nûn-u müteharrik (harekeli) olduğunda tefhîm etmek lahndir.

¹¹⁴¹ el-Fâtiha, 1/2.

¹¹⁴² el-Bakara, 2/40.

¹¹⁴³ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfîd*, 36.

¹¹⁴⁴ en-Nasr, 110/2.

¹¹⁴⁵ el-Bakara, 2/125.

¹¹⁴⁶ el-Bakara, 2/57.

¹¹⁴⁷ er- Ra‘d, 13/11.

¹¹⁴⁸ en-Nisâ, 4/123.

Vâv (و): Vâv (و)'ı her halde terkîk ile okumak gerektiğinden, ¹¹⁴⁹(يَعْلَمُونَ) gibi kelimelerde vâv (و)'ı ve öncesinde bulunan harfî tefhîm etmek yani kalın okumak lahndır.

Hâ (ه): Hâ-i te'nîsi ¹¹⁵⁰(رَحْمَهُ) gibi kelimelerin vakf halinde harekeli okumak, mâ-ba'dine hemze ilave etmek ve hâ (ه) harfini beyan etmemek veyahut hâ-i mühmele (ح) gibi okumak lahndır.

Yâ (ي): Yâ (ي) harekeli olduğunda lütufla çıkarmada itinayı terk etmek, med harfî olduğunda temekkününü güzel yapmamak, özellikle ¹¹⁵¹(يُوسُوسُ) lafzındaki gibi öncesindeki harf harekeli olduğunda veya şeddeli olduğunda çiğnemekten sakınmamak, ¹¹⁵²(يُحْيِي) ve ¹¹⁵³(تَسْنَحِي) gibi kelimelerde ya da ¹¹⁵⁴(وَلِيِّ اللَّهِ) ve ¹¹⁵⁵(حَيِّئْتُمْ) gibi lafızlarda birinci yâ (ي) harfî şeddeli olduğunda veyahut yâ (ي) harfî mükerrer bulunduğunda yâ (ي) harfini izhâr ve beyan etmemek lahndır.

Teşdîd (تشديد): Her şeddeli harfî teşdîdini itmâm (tamam) etmemek özellikle şeddeli harf üzerinde vakf yapıldığında şeddeli harfî izhâr etmek için harekelemek lahndır.

Sükûn (سكون): ¹¹⁵⁶(عَلَّمَ) gibi lafızların vakfı ile ¹¹⁵⁷(أَنْعَمْتَ) ve ¹¹⁵⁸(مَغْضُوبٌ) gibi kelimelerde sükûnu itmâm (tamam) etmeyip hareke ile mezcetmek ve sâkin harf üzerinde sükûnu izhâr etmek için sekte yapmak lahndır.

Hareke (حركة): Harekeyi itmâm (tamam) etmemek veya mahallinin dışında ihtilâs ¹¹⁵⁹etmek, ¹¹⁶⁰(حُبْك) ve ¹¹⁶¹(إِلَ) lafızlarındaki gibi iki damme (ötre) ya da iki kesre (esre)

¹¹⁴⁹ el-Bakara, 2/75.

¹¹⁵⁰ el-En'âm, 6/16.

¹¹⁵¹ en-Nâs, 114/5.

¹¹⁵² el-Bakara, 2/73.

¹¹⁵³ el-A'râf, 7/127.

¹¹⁵⁴ el-A'râf, 7/196.

¹¹⁵⁵ en-Nisâ, 4/82.

¹¹⁵⁶ Yûnus, 10/93.

¹¹⁵⁷ el-Fâtîha, 1/7.

¹¹⁵⁸ el-Fâtîha, 1/7.

¹¹⁵⁹ İhtilâs, harekeyi teb'iz etmeye yani eksiltmeye denilmektedir. Bk. Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-müfîd*, 37.

¹¹⁶⁰ ez-Zâriyât, 51/7.

¹¹⁶¹ el-En'âm, 6/144.

takip ettiğinde harekeyi haklarından eksik okumak, cem‘ oldukları mahalde meksûru (esre) mazmûma (ötre), mazmûmu (ötre) meksûra (esre) ittibâ ettirmek, (يَدِّيْهِ)¹¹⁶² gibi yâ-i sâkine olan yerde fethayı (üstün) kesraya (esre) imâle etmek veya imâle etmekten korkup fethayı (üstün) kalın okumak veyahut fethayı (üstün) işbâ‘ edip (سَيِّمًا)¹¹⁶³ (يَوْمُ)¹¹⁶⁴ ve (خَيْرُ)¹¹⁶⁵ gibi kelimelerin vakf halinde elif harfî tevellüd ettirmek lahndir.¹¹⁶⁶

Vakf (وقف): Sükûn ile kat-‘i savt etmeden vakfın hükmünü vermek ve tâ-i te’nîsi hâ (و) harfine ve tenvîni elif (ل)‘e kalb etmeden vakfın hükmünü vermek ve medd-i ‘ârizlarda revmsiz ya da işmâmsız vakfın hükmünü vermek lahndir.¹¹⁶⁷

3.4.25. Tetimme (Sonsöz)

Es‘ad Efendi, eserinin son sözünde insanları hayırlı amellere koşturan ve iyi işleri tamamlamayı ihsan eden nimetlerin sahibi Allah’a hamd etmektedir. O, ayrıca Nakşibendî yolunda olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶⁸

Es‘ad Efendi, bu eseri, Kerîm olan rabbinin lütuflarını umarak Müslüman çocuklara yardımcı ve muvahhitler arasında birbirlerine güzel bir zikir olması adına yazdığını belirtmiştir. O, mümin kardeşlerinden yanlışlarını düzeltmelerini, küçük kusurlarını affetmelerini ve kendisi ile anne-babasına hayır dua etmelerini umduğunu söylemektedir. Şeyhzâde, son derece ihtiyacı olduğu bir şeyi talep eden kimsenin, onu istemekten başka yolunun olmadığını ve bu istemenin de o kimsede herhangi bir leke bırakmayacağını bu sebeple de insanların şiddetle ihtiyaç duyduğu şeyler hususunda kardeşlerinden dua istediğini belirtmektedir. Son olarak o, her hal ve durumda tevekkülün yalnız Allah’a olacağını belirterek müminlerin efendisi ve onlara karşı

¹¹⁶² el-Bakara, 2/97.

¹¹⁶³ el-Bakara, 2/273.

¹¹⁶⁴ er-Rûm, 30/43.

¹¹⁶⁵ el-Bakara, 2/45.

¹¹⁶⁶ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 37-38.

¹¹⁶⁷ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 38.

¹¹⁶⁸ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 38.

şefkat ve merhametli olan Hz. Muhammed (s.a.v)’e salât ve selâm ederek âlemlerin rabbi Allah’a hamd-ü senâ ile eserini noktalamıştır.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁹ Es‘ad Efendi, *el-Virdü’l-müfid*, 38.

4. ES‘AD EFENDİ’NİN *EL-VİRDÜ’L-MÜFİD FÎ ŞERHİ’T-TECVÎD* İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

Çalışmaya konu olan mezkûr eserin transkripti yapılırken aşağıdaki tabloda gösterilen Türkiye Diyanet Vakfı Çeviri Yazı Alfabesi kullanılmıştır.

آ	Ā, ā,	ض	Ž, ž,
ا	A, a, E, e	ط	Ṭ, ṭ
ب	B, b	ظ	Ẓ, ẓ
پ	P, p	ع	‘
ت	T, t	غ	Ġ, ġ
ث	Ṣ ṣ	ف	F, f
ج	Cc	ق	Q, q
ح	Ḥ, ḥ	ك	K, k, ñ
خ	Ḫ, ḫ	ل	L, l
د	D, d	م	M, m
ذ	Ẓ, ẓ	ن	N, n
ر	R, r	و	V, v, ve, vü
ز	Z, z	ه	H, h, a, e
س	S, s	ی	Y, y, I, ı, İ, i
ش	Ş, ş	ء	‘
ص	Ṣ, ṣ	چ	Ç, ç

Tablo 4.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Çeviri Yazı Alfabesi

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي انزل القرآن وأمر العباد بالتلاوة بالترتيل والبيان والصلوة والسلام على النبي النبيل الذي هو معدن التجويد والترتيل وعلى آله واصحابه الذين هم ينابيع التلاوة ومطالع البيان والهداية¹¹⁷⁰ (اما بعد)

Ma‘rûf olup mekteblerde okunan Türkî ve laţîf tecvîd-i meşhûruñ mü‘ellifi olan fâzıl-ı merhûm Kır‘ân-ı Kerîm’e iktidâ ve sünnet-i rasûle ittibâ‘an kitâbına (Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm) deyüp besmele ile bed’ eyledi. (Bismi’llâh) Ben Allâh zü’l-Celâl’iñ ism-i şerîfine yapışıcı ve Hakk celle ve ‘alâdan yardım dileyici olduğım halde başlarım. (Er-rahmân) dünyâda mü‘mini ve kâfiri ve muţî‘i ve ‘aşîyi esirgeyici. (Er-rahîm)

¹¹⁷⁰ Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Hamd, Kur‘ân-ı Kerîm’i indiren ve kullarına tertîl ve beyân üzere okumayı emreden Allâh-u Teâlâ Hazretlerine mahsustur. Salât ve selâm, tertîl ve tecvîdin madeni olan yüce Nebi’ye, yine hidayet, beyan güneşi ve tilâvetin kaynağı olan âl ve ashâbının üzerine olsun.

Âhiretde mü'minlere ziyâde rahmet idicidir. (Allâh-u teâlâ'ya) Ki ulûhiyyet zât-ı celîlû's-şânına hâş ve kemâl-i rubûbiyyet vücûd-i Bi-çününe muhtaşdır. (Hamd) medh idüp ögmek. (Ve senâdan) Senâ ululamak ma'nâsınadır. Ya'nî Hakk sübhânehû ve te'âlâyı ögüb ve ululadıkdan sonra (ve rasûlüne) Cenâb-ı vâcibü'l-vücûd kitâb-ı Kerîm'inde Muhammedü'r-rasûlullâh deyü risâletiyle ve şehâdet ve vaşf eylediği seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn Muhammedü'bnü 'Abdu'llâhi'bni 'Abdü'l-Muttalibi'bni Hâşimi'bni 'Abd-i Menâf hazretleridir 'aleyhi's şalâtü ve's-selâm. (Ve dahı âline) Ezvâc-ı tâhirât ve evlâd-ı emâcidine. (Ve ashâbına) yârân ve aḥbâbına. (Salât) Hakk celle ve 'alâdan rahmet ve melâ'ikelerden istiğfâr ve mü'minlerden 'inde'llâhi te'âlâ rif'at-i kâdr ve 'ulu menziletlerine du'â. (Ve selâmdan) İki cihânın kerâmet-i kâmile ve selâmet-i şâmilesi anlarıñ üzerlerine olmak du'â ve niyâzından (Soñra) İmdi müellif-i merhûm bu risâleyi mübtedî ve sıbyân za'ifü'l-iz'ân için cem'ittiginden mesâ'il-i tecvîdin ba'zı fîrûâ'tına kısr idüp maḥsûd-ı bi'z-zât olan kavâ'idine meḥâric-i ḥurûf ve şîfât-ı lâzime ve şîfât-ı ârızalarıdır. Bunlarıñ fehm ve idrâki etḥâllere şâ'b olmağla ekserisini meskûtün 'anh birağub ḡâyet muhtaşar kıldı ve mübtedî ise sa'y ve te'allûm iderek muntehî olup isti'dâdı kuvvet bulacağı der-kârdır. Bu ecilden bu maḥalde fenn-i tecvîdîñ mübtenâ

[2]

'aleyhâsı olan uşûl-i mesâ'ileniñ bir nebze beyân ve taḥrîri enseb olmağla imâm-ı hüda ve fûnûn-ı 'ulûmda pîşvâ Teḳiyyü'd-dîn Birgivî Muhammed Efendi nihrir merhûmuñ *Dürr-i yetim* nâm risâle-'i metini fenn-i tecvîdde yektâ ve müsellemler mü'tenî olup intihâb ve i'timâda şâyeste ve aḥrâ olmağla anıñ ve şerḥiniñ muḥtevî oldığı kavâ'id ve mesâ'ilîñ ehemmiyeti ve elzemi intihâb ve anıñla iktifâ olunub bu şerḥi andan me'hûz oldu. Ma'lûm ola ki 'ulemâ fenn-i edâ-i 'ilm-i tecvîdi (التجويد ملكة يقتدر بها على اعطاء كل حرف) (حقها ومستحقها) ile ta'rîf eylediler. Ma'nâsı tecvîd ya'ni ilm-i edâ ki güzel okumak insanda bir kuvvet ve ḥuydur ki ol kuvvet ile kişi her bir ḥarfe lâzım olan ḥaḳḳını ve mükteḫâsını sühûletle virmege kâdir olur ve ta'rîfde olan ḥaḳḳahâ'dan murâd şîfât-ı lâzime müsteḥaḳḳahâ'dan maḥsûd şîfât-ı ârızadır demişler. İmdi ḥurûfa lâzım olan şîfat

iki kısımdır. Bir kısmı şıfat-ı lâzimedir ki bunun zât-ı harfden ayrılması mümkün değildir. Zîrâ bu şıfat harfden münfek olsa zât-ı harf dağı bulunmaz. Böyle olan şıfata şıfat-ı lâzime ve şıfat-ı vâcibe dirler ve tağyirine lahn-ı celî dirler. Aşl harfi tağyir idüp bozdığıçün. Bu da on altı şıfatdır ki bunlar da maḥrec-i cehr hems şiddet rehâvet beyniyye isti‘ lâ’ inhifâz itbâk infitâh kalkale şafir ğunne tefeşşî tekrîr istiṭâle (ve diger) kısmı zât-ı harfden ayrılması mümkün olan şıfatdır ki buña şıfat-ı ‘ârîza dirler. Ve tağyirine lahn-ı hafî tesmiye iderler. Zât-ı harfi tağyir itmedigiçün. Bu da on bir şıfatdır ki bunlardır: Tefhîm terkîk idgâm ihfâ’ izhâr kalb medd vakf sekte hareke sükûn.

BEYÂNÜ’Ş-ŞIFÂT-İ’L-LÂZİME

(El-maḥrec) Ammâ meḥâric-i ḥurûf ekser ‘ulemânın kavli üzere on altı maḥrecdir. Maḥrec deyü harfin çıkub belürdigi yere dirler. Bunun tarîkı harflerin birini sâkin ya müşedded kılub evveline bir hemze getürüb telaffuz eyledikde ses kangı yerde eyleşüb tükenürse ol harfin maḥreci ol maḥaldir. Meşelâ bâ’nın maḥrecini bilmek murâd eyleseñ eb deyüp sükût eyledikde dudaklar birbirine kapanub kalur. Andan ma‘lûm olur ki bâ’nın maḥreci dudaklar imiş. Ma‘lûm ola ki meḥâric dört e‘ zâya münḥaşırdır ki anlar boğaz dil dudak ḥayşûmdur. Ammâ boğazda üç maḥrec vardır. Evvelkisi boğazın kökidir ki gögse bitişen yeridir. Bunun ibtidâsından hemze soñrasından hâ daha soñrasından elif çıkar. İkincisi boğaz ortasıdır. Bunun evvelinden ‘ayn soñrasından hâ çıkar. Üçüncisi boğazın ağza yakın yeridir. Bundan tertîb üzere ğayn ile hâ çıkar. Dördüncisi aḳsây-ı lisândır ki dilin boğaza bitişdigi yeridir. Büyük dil dibinin üstüyle karşusi üst tamağdan kâf çıkar. Beşincisi kâf maḥrecidir. Kâf maḥreci gibidir. Lâkin andan bir parmak miqdârı aşağıdır. Altıncısı tertîb üzere cîm şîn yâ

[3]

maḥrecleridir ki büyük dilin ortasıyla beraberî üst damağdır. Yedincisi zâd meḥrecidir. Yâ meḥrecinin mâ-ba‘ dicigizi beraberî olan şoldan veya sağdan dilin yan tarafıyla karşusundaki üst azu dişler ki sivri yan dişin yanındaki azu dişine gelince, İhrâcının tarîkı alt çeneyi bir miqdâr aşağı çeküb dilin ortasını üst tamağa kapayub dilin evvel

tarafını mezkûr ortadaki azu dişlere azacığ tayar gibi idüp diliñ ucuni boşda birağub
 tekellüfsüz sesini çıkarır. Bunda azacığ vızıltı peydâ olur. Zîrâ zâd harfi kavî olup ve
 riğâvetle de muttaşıdır. Sekizincisi lâm maħrecidir. Bu daħi şağdan ya şoldan zâd
 meħreciniñ nihâyetinden dil ucuna varınca diliñ yanı ile karşısi olan üst tamağdır ki
 zâhik ve nâb ve şeniyye dinilen dişleriñ üst cenzeridir. Lâm'ın maħreci cümleden
 vüs' atlidir. Tokuzuncisi ihfâ olmayan nûn maħrecidir ki dil ucuyla karşısundaki üst
 ön dişleriñ etleridir. Onuncisi râ meħrecidir ki diliñ ğayet ucunuñ bir miğdâr arkaşıyla
 karşısundaki ön dişleriñ üst ceñzi olan tamağdır. İmdi diliñ uci muğavves ve tûlî haţ-
 ı muğavves ve 'arzi şaţ-ı muğavvesdir. Ve lâm maħreciniñ nihâyetinden diliñ ğayet
 ucuna gelince ol şaţ-o muğavves karşısuyla nûn maħrecidir. On birinci 'ale't-tertib
 tâ dâl tâ meħrecleridir ki dil uciyle iki üst ön dişleriñ nışflarından yukarıdır ki
 etlerine varıncadır. Pes. Diş etlerine ğayet yakın olan yerden tâ çıkar. Azacığ
 aşığısından dâl çıkar. Nışflarına yakın olan maħalden tâ çıkar. On ikincisi 'ale't-tertib
 şâd sîn zâ meħrecleridir ki diliñ ince uciyle iki alt dişleriñ nışf-ı e' lâlarıdır. Nışflarına
 yakın yerden şad çıkar ve yukarusundan sîn çıkar. Başlarından zâ çıkar. On üçüncüsü
 'ale't-tertib zâ zâl şâ meħrecleridir ki dil ucunuñ yukarı yüzüyle üst ön dişleriñ
 başlarıdır. Diliñ ğayet ucunuñ arkaşından zâ çıkar. Azacığ ardından zâl çıkar. Anıñ
 azacığ ardından şâ çıkar. Tertib üzere lisân uci zâ'da ğayet az çıkub zâl'de andan
 ziyâdece şâ'de daha ziyâde çıkar. On dördüncüsü iki üst ön dişleriñ taraflarıyla alt
 dudağın iç tarafıdır ki andan fâ çıkar. On beşincisi iki dudak aralarıdır ki buradan tertib
 üzere bâ, mîm, vâv çıkar. İbtidâ dudaklar birbirine kuvvetli kapanmağla bâ çıkub
 içleriniñ bir miğdâr uçlarına yakın yerleri birbirine za'ifçe kapanmağla mîm çıkub
 daha ziyâde uçlarına yakın olan yerleri birbirine kapanmayarak zamme olmağla vâv
 çıkar. On altıncısı hayşûmdur. Hayşûm deyü geñz kovuğuna dirler. Bundan nûn-ı
 muhfât ile ğunne çıkar. Nûn-ı muhfât ihfâ bâbında zıkr olunan nûnlardır ki zâtları
 gidüp ğunneleri bâkî kalur. İmdi nûn-ı muhfât ile ğunne zâten birdir. Ammâ i'tibâran
 müteğâyirlerdir.

**‘ULEMĀ-İ FENN-İ KİRĀ‘ET’İN GÖSTERDİKLERİ VECHLE OLAN
MEĤĀRİC-İ ĤURŪF RESMİDİR**

Ma‘lûm ola ki ekşer eşĥāşın dişleri otuz iki oldığı ecilden bu taşvîr de otuz iki diş üzerine tertîb olunmuşdur. Ammâ bu dişlerin on altısı üst çene ve on altısı alt çenededir. Üst çenede olan dişlerden ön dişlerine şeniyye dirler. Cem‘i şenâyâ gelür. Bu şeniyyelerin ardında vâķi‘ olan dişlere rubâ‘iyye dirler. Cem‘i rubâ‘iyyât gelür. Bu rubâ‘iyyelerin ardında vâķi‘ olan sivri dişlere nâb dirler. Cem‘i enyâb gelür. Bu nâbların ardında vâķi‘ olan dişlere zîrs dirler. Cem‘i ezrâs gelür. Bu zîrslerden nâbların ardında vâķi‘ olan dişlere zâĥik dirler. Cem‘i zavâĥik gelür. Bu zâĥiklerin ardında vâķi‘ olan altı dişe tâĥin dirler. Cem‘i tavâĥin gelür. Bu tavâĥinlerin ardında vâķi‘ olan dişlere nâciz dirler. Cem‘i nevâciz gelür. Alt çenede olan dişlerin isimleri ve tertîpleri daĥi böyledir. Fefhem.

Şakın ‘azîzim kıalma vehmde	Luţfiyle Hakk’ın şekl-i latîfde
Ehl-i edânın tertîb üzere	Dizdi hürufî Hamza seyrde

149

ḥarf-i sākini medd eylemek kasd eyleseñ medd idebilürsün ve kaçan ḥurūf-ı beyniyyeden meşelâ الحل kelimesindeki lām üzerine vaḳf eyleseñ şavtı beyne beyne bulub ne ḥurūf-ı riḥve gibi ziyāde cereyān ider ve ne ḥurūf-ı şedīde gibi ziyāde maḥbūs ve maḥşūr ider bulursun. (El-isti‘ lā ’) İsti‘ lā deyü ḥarf nuṭṭ olunduḡda lisān üst ṭamaḡa ḡalkmaḡa dirler. Ḥarfleri bunlardır; خص ضغط قظ. (El-infiḥāz) İnfiḥāz isti‘ lānıñ zıddıdır ki ḥarf nuṭṭ olunduḡda lisān üst damaḡa ḡalkmaz. Ḥarfler isti‘ lā ḥarfleriniñ mā-‘ adası olan ḥarflerdir. (El-iṭbāk) İṭbāk bir ḥarf nuṭṭ olunduḡda lisān üst ṭamaḡa ḡapanmaḡa dirler. Ḥarfleri bunlardır; ص ض ط ظ.

[6]

(El-infiṭāḥ) İṭbākıñ zıddıdır ki ḥarf nuṭṭ olunduḡda lisān üst ṭamaḡa ḡapanmaz. Ḥarfleri iṭbāk ḥarfleriniñ mā-‘ adası olan ḥarflerdir. (El-ḡalkāle) Ḳalkāle şiddet şıfatıyla cehr şıfatınıñ ictimā‘ ıdır. Bunlar ise şıfat-ı ḡaviyyedendir. İmdi ḡaḡlarını virmek için iki şavta muḥtācdır. Zīrā şiddet şavtıñ aḡmasına māni‘ cehr nefesiñ aḡmasına māni‘ dir. Bu ictimā‘ ın şu‘ūbetinden için ḡalkāle iki şavta muḥtāc olup sūkūna maḥşūşdur didiler. Ḥarfleri قطب جد ḥarfleridir. Ekşer ‘ulemā hemzeyi her ne ḡadar ḥarf-i şedīd ve cehīr ise de ḡalkāle ḥarflerinden iḡrāc itdiler. Zīrā hemzeye ba‘zan taḡyīr ve ba‘zan tebdīl ve ḡazf-i ‘ārız olup ḡalkālesi ziyāde kerih olduḡçün. (E’ş-şafir) Şafir deyü ḡarfiñ şavtı aşlına şebīḥ olmaḡa dirler. Ḥarfleri bunlardır; صاد نون ميم سين ز (El-ḡunne) Ḡunne deyü şol şavta dirler ki anıñ ḡurūci geñz ola. Ḥarfleri mim سین ز ḥarfleridir. Ammā bu ḥarfler müşedded olduḡlarında ḡunne itmeyüb izḡār itmek vācibdir. (E’t-tekrīr) Tekrīr deyü ḥarf nuṭṭ olunduḡda lisānıñ sürçmesine dirler. Bu şıfat rā’ya maḥşūşdur. (E’t-tefeşşī) Tefeşşī deyü ḥarf nuṭṭ olunduḡda şavt taḡılıb ṭaraf-ı lisāndan ḡıḡan ḡarfe dirler. Meşelā zā-’ı mu‘ceme maḡrecine muttaşıl olmaḡdır. Bu şıfat şīn-i mu‘cemeye maḥşūşdur. (El-istiṭāle) İstiṭāle deyü şavtıñ imtidādına dirler. Bu şıfat zād’a maḥşūşdur. Zīrā zād’ıñ şavtı maḡreciniñ evvelinden ḡıkılub tā lām maḡrecine varınca uzanur. İmdi bu şıfat-ı lāzimedden olan istiṭāle ile şıfat-ı ‘ārızadan olan imtidādıñ farkı şıfatı müsteṭīl maḡrec-i ḡarfde cereyān idüp şıfat-ı memdūdiyet zāt-ı ḡarfde cereyān ider ki ḡarfe şoñradan ‘ārız olur.

Beyānū's-Şıfātî'l 'Arıza

(E't-tefḥīm) Tefḥīm deyü ḥarfı kalın okumağa dirler. (E't-terķīk) Terķīk deyü ḥarfı ince okumağa dirler. (El-idḡām) İdḡām deyü mümāşileyn veya mütekāribeyn olan iki ḥarfı birbirine ḥalt idüp ikisini bir müşedded ḥarf kılmaga dirler. Şol ḥayşiyetle ki beynlerinde vuḡū' bulan şiddet-i imtizācdan semā' ide ḥarf-i vāḥid gibi añlanur. (El-iḥfā') İḥfā teşdidsiz idḡām ile izḥār beyninde bir ḥālet ve kıṛā'etdir. (El-izḥār) İzḥār deyü ḥarfı iḥfāsız idḡamsız beynleriñ ayırarak āşikāre okumağa dirler. (El-ḳalb) Ḳalb deyü bā'dan muḳaddem vāki' olan nūn-ı sākini mīm-i muḥfāta ḳalb itmege dirler. (El-medd) Medd deyü ḥarf-i līnde olan medden ziyāde meddi ziyāde itmege ve ḥarf-i meddlerde bir sebep içün bir elifden ziyāde medd itmege dirler. (El-vaḳf) Vaḳf deyü teneffüs ile

[7]

bile şavtı ḳaṭ' itmege dirler. (E's-sekte) Sekte deyü nefes almaḡsızın şavtı ḳaṭ' itmege dirler. (El-ḥareke) Ḥareke deyü ḥālet-i vaşlda ḥarfı harekelendirmege dirler. (E's-sūkūn) Sūkūn deyü ḥālet-i vaḳfda āḫirki ḥarfı vaḳf içün sākin kılmaga dirler. İmdi ḥareke ile sūkūn vaşl ile vaḳfın müḳteżālarıdır. İntehā. (Ma' lūm ola ki ḥarf-i medd) ya' nī medd olunub çekilmegi ḳabūl iden ḥarf (üçdür). İmdi aşl kelime olan ḥarf ya harekelidir ya harekesizdir. Ol harekeli olan ḥarf ya çekilerek okunur veya çekilmez. Eger çekilerek okunan ḥarf ötre ise mā-ba' dindeki ḥarf-i medd (vāv'dır). Ve eger esre ise mā-ba' dindeki ḥarf-i medd (yā'dır). Ve eger üstün ise mā-ba' dindeki ḥarf-i medd (elif'dir). Ma' lūm ola ki medd olunan kelimelerde medd olunan ḥarf ḥaḳīḳatde ḥurūf-ı meddlerdir. Ammā mā-ḳabllerindeki ḥarfler işbā' olunmadıkça medd ḥuşūl bulmaz. Bu sebebdan mā-ḳabllerindeki ḥarfleri medd ile tavşīf ve ta' bīr iderler. (Ammā vāv ne zaman) ya' nī ne ḥālde ve ne vaḳt (ḥarf-i medd olur). Ya' nī çekilerek okunur. (Vāv sākin) ya' nī harekesiz ve mā-ḳabline muttaşıl (olup mā-ḳabli) ya' nī vāv'ın üst taraḫı (maẓmūm) ya' nī ötre olsa (ol zaman) ol vāv (ḥarf-i medd olur) çekilerek okunur. (Mişāli) لی'deki lām'a muttaşıl olan yā ḥarfı rabṭdır ki zikr olunan ḳā' ideye merbūṭdur. Ya' nī bu zikr itdigimiz ḳā' ideniñ mişāli dimektir. Bundan şonra gelenleriñ cümlesi bu

siyāk üzeredir. (اعوذ gibi). عوذ'nün 'ayn'ı ki vāv'ın üst tarafıdır. Ötre olup vāv daği sākin olmağla ħarf-i medd olup çekilerek okunur. (Ammā yā ne zaman ħarf-i medd olur). Ya' nī çekilerek okunur. (Yā sākin olsa mā-ķabli) ya' nī yā'nın üst tarafı (meksūr) ya' nī esre (olsa ol zaman ħarf-i medd olur. Mişāli قیل gibi). قیل niñ ķaf'ı ki yā'nın üst tarafıdır. Esre olup yā daği sākin olmağla ħarf-i medd olup çekilerek okunur. (Ammā elif dā'imen sākin olup) zīrā ħareke ķabūl iden elife hemze dinūb ħareke ķabūl itmeyene elif dinūr. (Mā-ķabli meftūh) ya' nī üstün (olmağla cem' i zemānda) ve her vaķtte (ħarf-i medd olur. Mişāli قال gibi). قال niñ ķāf'ı ki elifiñ üst tarafıdır. Üstün olup elif dā'imen sākin olmağla ħarf-i medd olup çekilerek okunur. Ma' lūm ola ki bu ħarflere ħarf-i medd tesmiye olunmağā sebeb. Zīrā bu ħarflere bir ħiz ve muķir olmayub ancak boğaz ve ağız boşluğundan ħurūc idüp çekilerek havaya mūntehī olurlar. Bu ecilden şavt munķatı' olunca meddi ķabūl iderler.

[8]

Bu sebebdan ħarf-i medd dirler. (Ve daği sebeb-i medd) ya' nī ħarf-i meddi mūķteżāy-ı ṭabī' atlerinden ziyāde çekmege sebeb (ikidir). Biri (hemze)dir ki ħarekeli elifdir. İkincisi (sūkūn). Mü'ellif merḥūm sūkūni Türkçe ta' rīf idüp (sūkūn demek ħarekesi olmayan ħarf demekdir) didi. Zīrā ziyāde izāḥa muḥtācdır ki mūbtedī güzelce fehm ide.

BĀB-I MEDD-İ ṬABİ'İ

Bāb deyü luğatda ķapuya dirler. Ammā ıştılāḥda biraz mesā'ili mūştemil olan mūbḥaşe dirler. Ve medd deyü luğatda çekmege dirler. Ve ṭabī' at deyü asla ve bir şey'in bir şey üzerine mecbūl ve meftūr olmasına dirler. Bu bābda zıkr olunacak medd ol ħarfiñ zātı ve ṭabī' atı ve aşlı meşābesinde olduğından medd-i ṭabī' i deyü tesmiye eyledi. İmdi medd-i ṭabī' i'yi sā'ir meddleriñ üzerine taķdīm eyledi. Zīrā bunun meddi aşlı ve zātıdır. Ammā sā'ir meddleriñ meddi medd-i fer' i ve medd-i 'ārizidir ki medd-i aşlı üzerine ziyāde çekmekdir. (Kaçan) ya' nī ne vaķt bir kelimede (ħarf-i medd) ya' nī vāv yā elif (den sonra sebeb-i medd) ki biri hemze ve biri sūkūndur ki henüz beyān

olundu. (Olmasa ol zaman) ol kelimede olan medd (medd-i tabî'î) ya' nî medd-i aşlî ve medd-i zâtî (olur mişâli توايا). Bu mişâlde harf-i medd vâv-ı meftûhadan sonra vâki' olan elifdir. Mâ-ba' dinde sebep-i medd olan hemzeden ya sükûndan bir şey vâki' olmamıştır. Anıñçün medd-i tabî'îdir (ايذا). Bu mişâlde medd-i tabî'î tenvinden maqlûb olan elif üzerine vakf olunduğda hâşıl olur. Ve eger vakf olunmazsa medd-i tabî'î olmaz. Zîrâ tenvîn ne harf-i medd ve ne sebep-i medd (طه). Bu mişâlde iki medd-i tabî'î vardır. Biri ط ve biri ها'dadır ki harf-i medd mâ-ğabli meftûh elifleridir. Ve (elif lâm râ'nın râ'sı). Zîrâ râ dedikde harf-i medd mâ-ğabli meftûh elifdir. (Ve hâ mîm'in hâ'sı gibi). Kezâlik hâ dedikde harf-i medd bunda dañi mâ-ğabli meftûh elifdir ve mâ-bâ' dlerinde dañi sebep-i medden bir şey yokdur. İmdi bunlarıñ emşâli ne kadar kelimede medd var ise cümlesi medd-i tabî'îdir. (Ammâ bunuñ) ya' nî medd-i tabî'îniñ (mertebesi) ya' nî miqdârı (bir elif miqdârı medd olunmağdır). Ya' nî çekilmekdir. (Bir elif miqdârı dimek) işlâh-ı ehl-i edâ'da (bir parmak kaldıracağ kadar dimeğdir). Fuğûlden¹¹⁷¹ biri miqdâr-ı elif deyü 'ulemânıñ ta' rîflerinde olan miqdârı üç kere elif ya' nî birbiriniñ ardlarınca aralarına fâşıla ve sekte virmeyerek ve her biri harekeli olarak ۱۱۱ diyecek miqdârı medd etmeğdir ve murâd-ı aşhâb-ı mütûn dañi budur. Ve büyük hudûd-i meşâyihandan bir zâtın işâretinden dañi tefhîm itdim dimişdir. Es'ade'llahü te'âlâ fi'd-dârayn.

[9]

Ve 'ulemâ-'i fenn-i tecvîdden Hamza Efendi sellemehu'llâhü teâlâ dañi miqdâr-ı elifi tekellüfsüz ağzı açmanıñ miqdârıdır yâhûd elif diyecek qadardır deyü zıkr olunan taḥḳîkî te'yîd eylemişdir. Te'emmül oluna. Ma'lûm ola ki medd iki kısmdır. Medd-i aşlî ve medd-i zâtî ve medd-i tabî'î'dir ki tabî'î atı çekilme ve medd olma üzerine vaz'

¹¹⁷¹ İşbu fuğûlden olan zâtıñ şu kelâmı toğrisi ta' rîf-i mezkûrda aşhâb-ı mütûni bu ta' rîf-i meçhûl ile ta' rîfdir. Ya' nî i' tirâzdan kırtarıcı bir güzel taḥḳîğdir. Ve eslâfıñ kitablarında görülmeyüb hattâ şâriḥ-i tecvîd Birgivi Mevlânâ e's-şeyḥ Aḥmed Rûmî ḥâzretleri meddleri elifler ile ta' rîfîñ cümlesi taḳrîbî olub ḥaḳîkî taḥdîd ve ta' rîf degildir. Ve anı zabt itmek ve öğrenmek üstâz-ı râsiḥin ağzından işitmek ve idmân itmek ile hâşıl olur. Ve bu ta' rîf ta' rîf-i bi'l-mechûl oldıñı i' tirâf itmiş ve sâ'irleri dañi bu yolda dimişlerdir. Hûlâşâ müşâru'n-ileyhiñ taḥḳîkî temâm-ı kemmiyyâtdan zemân ile taḥdîd ve ta' rîfdir. Ve im'ânla ḥıfz idecek bir kelâmdır. لمحمد اسعد رحمه الله تعالى

olunmuştur. Bunun müktezâsı bir elif miqdârı medd olunmaqdır. Zıkr olunan mişâllerde olduğu gibi. Ve bir kısmı medd-i fer‘î’dir ki bir sebep için medd-i tabî‘î-’i aşlî üzerine ziyâde çekilmekdir. Ve meddiñ kâh vâcib ve kâh câ‘iz ve şıfat-ı ‘ârıza ‘add olunması bu medd-i fer‘î’niñ şânıdır. Ammâ medd-i tabî‘î-’i aşlî olan hurûf-ı meddler bir elif miqdârı medd olunmağ elbette lâzımdır ki vücûdları medd olunmağla tebeyyün ve tehaqquk ider ve gelecek gerek medd-i muttasıl ve gerek medd-i munfaşıl ve sâ’irleri medd-i fer‘î’niñ envâ‘ indendir ki her biri bir sebep ile teferru‘ itmiştir.

BÂB-I MEDD-İ MUTTAŞIL

Muttaşıl deyü lügatta bitişik ve muḳârin olan şey’e dirler. İmdi medd-i muttaşıl deyü sebep-i medd olan hemze harf-i medd ile bir kelimedede muḳârin ve muttaşıl vâki‘ olduğda olan medde dirler. Bunun medd-i munfaşıl üzerine taḳdîm olunması zîrâ medd-i muttaşıl olan kelime kendi nefsinden ḥâric sebep-i âḥara muḥtâc degildir. Medd-i munfaşıl bunun ḥilâfinadır. Ve daḥi medd-i muttaşılñ ekṣer ‘ulemâ-’i ḳurrâ ḳatında kemâl mertebe meddi müttefaḳ ve vâcibdir. Ammâ medd-i munfaşılñ meddi muḥtelefü’n-fihdir. (Kaḳan) ne vaḳt ve ne maḥalde (harf-i medden soñra) ki harf-i medd vâv yâ elifdir, (sebeb-i medd hemze) ya‘nî harekeli elif (olup ikisi) ya‘nî harf-i medd ile sebep-i medd olan hemze bir (kelimedede vâki‘ olsa) ol zaman ol medd (medd-i muttasıl olur. Mişâli إذا جاء). Bu mişâlde medd-i muttaşıl جاء kelimesindedir ki sebep-i medd olan hemze harf-i medd olan elifden soñra ikisi bir kelimedede vâki‘ olup bir yerde muttaşıl ve cem‘ olmuşdur. (ولئلك) Bu mişâlde harf-i medd elif-i muḳadderadır ki lām’ı çeken elif’dir. Sebeb-i medd hemze-’i meksûradır ki harf-i medd olan elif’den soñra ikisi bir kelimedede muttaşıl ve muḳârin vâki‘ olmuşdur. (جنى) Bunda daḥi harf-i medd mâ-ḳabli meksûr olan yâ-’i sâkine ve sebep-i medd mâ-ba‘dindeki hemze-’i meftûḥadır ki ikisi bir kelimedede muḳârin ve muttaşıl vâki‘ olmağla medd-i muttaşıl oldu. (سوء) gibi) bunda daḥi harf-i medd mâ-ḳabli maẓmûm vâv-ı sâkine ve sebep-i medd mâ-ba‘dindeki hemzedir ki ikisi daḥi bir kelimedede muttaşıl ve muḳârin vâki‘ olmuşdur. Bu mişâllerin her birini hurûf-u medden birine mişâl getürmüştür. (Medd-

i muttaşılıñ meddi) Ya‘nî ħurūf-u medde olan olan medd-i aṣlî-’i ṭabî‘î üzere ziyāde medd olunması (vācibdir). Elbette lâzımdır. (Müttefekun ‘aleyh oldığıçün).

[10]

Eger su‘āl idüp (müttefekun ‘aleyh demek) ne demekdir dir isen (ya‘nî) bu kelâmdan kaçdı (cemî-‘i kurrâ’) kâf’iñ zammı ve rā’nıñ teşdidi ve meddiyle kâri’iñ cem‘idir. Maḳşūd ‘ilm-i kırā’etiñ imām ve müḳtedālarıdır (medd itdiler ‘alā merātibihiñ). Merātib mīm’iñ fetḥi ve rā’nıñ meddi ve tā’nıñ kesriyle mertebeniñ cem‘idir. Mertebe pāye ve menzilet ma‘nāsındır. Maḳşad cemî‘i kurralar mertebe ve menziletlerince ya‘nî ‘ilm ve ma‘rifetlerince medd idüp hiçbirisi (kasr itmediler demekdir. Ammā bunuñ) ya‘nî medd-i (muttaşılıñ mertebesi) ve çekilmesiniñ miḳdârı (kırā’et-i Āşım) ki ‘Āşım Kūfî’dir e’imme-’i seb‘anıñ ulularındandır. (Ve rivāyet-i Hafs) ki Āşım’iñ rāvisidir kırā’et-i Āşım’dan rivāyet itmişdir. Bunlarıñ mezhepleri (üzere dört elif miḳdârı medd olunmaḳdır). Zīrā medd-i muttaşılıñ ziyāde medd olunmasında e’imme-’i kırā’et ittifāk itdikden soñra meddiniñ miḳdâr ve mertebesinde her biri kendi mezheb ve meslegine göre ihtilāf itdiler. Āşım dört elif miḳdârı medd olunmaḳdır didi. Bu beldelerde Āşım’iñ kırā’eti şāyi‘dir. Ba‘zılar iki elif miḳdârı medd olunmaḳdır didiler. Ma‘lûm ola ki medd-i aṣlî üzere ziyāde olan medd iki mertebedir ki biri ṭûl ve biri tevessuṭdur. Medd-i ṭûl dört elif ve medd-i tevessuṭ üç elif miḳdârıdır. Yāḥūd ṭûl beş elif ve tevessuṭ dört elif miḳdârıdır ki rivāyāt muhtelifdir. Ve daḥi bu dört mertebe daḥi gelmişdir ki eṭvel ve ṭûl ve tevessuṭ ve mā-fevḳi’l-kaşri ya‘nî beş elif ve dört elif ve üç elif ve iki elif yāḥūd üç elif ve iki bucuḳ elif ve iki elif ve bir bucuḳ elif yāḥūd iki elif ve bir elif üç rubu‘ ve bir elif iki rubu‘ ve bir elif bir rubu‘dur. Elif deyü bir parmak kaldıracaḳ kadar ya bir kere ā diyecek kadar ya bir kere elif diyecek kadardır. El-ḥāşıl ṭûl ve tevessuṭuñ merātib-i erbe‘anıñ miḳdârları muhtelifdir. Ḥaḳıḳati şeyḥ ve üstāz-ı mähirden semā‘ ve aḥz ile ma‘lûm ve evzāḥ olur. Kezā fi şerḥ-i Dürri’l-yetīm.

BĀB-I MEDD-İ MUNFAŞİL

Munfaşıl deyü lügatda ayrılmış ve ayru olan şey'e dirler. İmdi medd-i munfaşıl deyü ħarf-i medd bir kelime ve sebeb-i medd başka bir kelimedede olan medde dirler. (Kaçan) ne zemān (ħarf-i medden) ki vāv yā elif'dir (soñra sebeb-i med) ki hemze ve sükündür. (Hemze olup) her biri (başka başka kelimedede vāķi' olsa) ol zaman ol medd (medd-i munfaşıl olur). Bunuñ (mişāli يا ايها). Bu mişālde ħarf-i nidā olan yā müstaķil bir kelimedir ki ħarf-i medd aña muttaşıl olan elif'dir. Ve sebeb-i medd mā-ba' dindeki ايها kelimesindeki hemze'dir ki ol daħi müstaķil başka bir kelimedir. İmdi ħarf-i med ile sebeb-i med her biri her ne kadar başka kelimelerde

[11]

iseler de terkīb sebebiyle biri birine muķārin vāķi' olmağla beynlerinde ħāşıl olan medd-i munfaşıl oldu. Bu mişāl ħarf-i medd elif olana mişāldir. (اني اخاف) Bu mişāl ħarf-i medd yā olana mişāldir. Burada ħarf-i medd اني'deki yā-'i sākinedir ve sebeb-i medd اخاف kelimesindeki hemzedir ki ħarf-i medd bir kelimedede sebeb-i medd başka bir kelimedede vāķi' olmuşdur. (توبوا الى الله) gibi. Ĥarf-i medd vāv olduğına mişāldir. Burada maķşūd olan ħarf-i medd توبوا kelimesinde bā'ya muttaşıl olan vāv-ı sākinedir. Ve sebeb-i medd الى الله'deki hemze-'i meksūradır ki ħarf-i medd bir kelimedede sebeb-i medd başka bir kelimedede vāķi' olmuşdur. (Ve daħi ħarf-i medd kāh vāv-ı muķaddera olur). Ya' nī göz ile görilüb qalem ile yazılmaz. Bil ki lafzda ve tekellümde ħuşul bulur. Aña vāv-ı vaşl-ı meddī dirler. (Mişāli ان ماله اخلده عنده الا باذنه) gibi. Bu mişāllerde maķşūd olan vāv-ı muķaddera له kelimesinde lām'a muttaşıl olan zamīr zamme ile ħarekelenüb işbā' olunduğda muķadderada ħāşıl olan vāv-ı vaşliyye-'i sākine-'i meddiyyedir ki mā-ķabli mażmūm olmağla ħarf-i medd olup ve اخلده kelimesiniñ sebeb-i medd olan hemzesine muķārin olmağla medd-i munfaşıl oldu. Ve عنده daħi bunuñ gibidir. Ammā باذنه bu mişālde degildir. Zīrā vāv-ı degil yā'ı'dir. Kelām tamam olsun içün getirülmüşdür. (Ve kāh) ħarf-i medd (yā-'i muķaddera olur. Mişāli وما يكذب به). Bu mişālde yā-'i muķadderaya به kelimesindeki bā'ya muttaşıl olan zamīr bā'nıñ ħarekesine ittibā' an kesrle ħarekelenüb işbā' olunduğda muķadderada ħāşıl olan yā-'i

sâkinedir ki aña yâ- 'i vaşl-ı meddî dirler. Mâ-ğabli meksûr olmağla ħarf-i medd olur. (من علمه الا بما شاء الا gibi). Bu mişâlde daħi علم'e de olan zâmîr mâ-ğabliniñ ħarekesine ittibâ'an kesrle ħarekelenüb işbâ' olunduğda muğadderada ħâşıl olan yâ- 'i sâkin-i vaşlîdir ki mâ-ğabli meksûr olmağla ħarf-i medd olup ve mâ-ba' dinde vâķi' لا kelimesiniñ sebeb-i medd olan hemzesine muğârin olmağla medd-i munfaşıl oldu. (Medd-i munfaşılñ meddi câ'izdir). Ya' nî vâcib degildir. Bil ki çok çekilmese de olur. Az çekilse de olur. (Muḥtelefün fih oldığıçün). Eger su 'âl idüp (muḥtelefün fih dimek) ne dimekdir dir iseñ (ya' nî) bu kelâmdan kaçdı (ba' zı kurrâ) e 'imme- 'i kırâ 'et'den ba' zıları (medd itdiler). Ya' nî medd-i aşlî- 'i tabî'î üzerine ziyâde çekdiler. (Ve ba' zı kurrâ kasr itdiler). Ya' nî medd-i aşlî- 'i tabî'î üzerine meddini ziyâde itmediler (dimekdir). Ammâ ziyâde medd idenleriñ kavli râciḥ olmağla miğdârını beyâna teşaddî idüp ve (bunuñ mertebesi) ya' nî meddiniñ miğdârı (kırâ 'et-i ' Āşım) kûfî (ve) Āşım'ıñ râvîsi olan (rivâyet-i Ḥafs üzere dört elif miğdârı medd olunmağdır).

[12]

Ma' lûm ola ki e 'imme- 'i kurrânıñ meşhûrları bu on 'aded zevât-ı kirâmdır ki evvelki Nâfi Medenî. İkinci İbn-i Keşir Mekki. Bunlar ħarameyn e 'immelerindendir. Üçüncü Ebû ' Amr Başrî. Dördüncü İbn-i ' Āmir Şâmî. Beşinci ' Āşım. Altıncı Ḥamza. Yedinci Kisâ 'i . Bunlarıñ üçü daħi Kûfî'dir. Sekizinci Ya' kūb Başrî. Toğuzuncü Ebû Ca' fer Medenî. Onuncü Ḥalefû'l-Bağdâdî'dir. Ve bu e 'immeleriñ sekiziniñ ikişer râvîleri vardır. Kâlûn ile Verş İmâm Nâfi' in râvîsi, Kûnbül ile Bezzî İbn-i Keşir' in râvîsi, Dürî ile Ebû Şu' ayb es-Sûsî Ebî ' Amr' ın râvîsi, Hişâm ile İbn-i Zekvân İbn-i ' Āmir' in râvîsi, Hafş ile Ebû Bekir bin ' Ayyâş ' Āşım' ın râvîsi, Ḥalef ile Ḥallâd Ḥamza' nıñ râvîsi, Dürî ile Ebu'l-Ḥâriş Kisâ 'i' niñ râvîsidir. Ammâ Dürî iki imamdan rivâyet ider. Biri ebî ' Amr ve biri Kisâi'dir. Kezâ fi't-tehziḇ.

BÂB-I MEDD-İ LÂZİM

Lâzım deyü luğatda bir şey'i bir şey'e mülâzemet idüp bir ân andan ayrılmamağla dirler. Bu medde medd-i lâzım tesmiye olundu. Zîrâ sebeb-i medd olan sükûn bunda

dāimā olduğu kelimeye mülâzemet idüp ayrılmaz. (Kaçan) ne vakt (ḥarf-i medden) ki vāv yā elif'dir (sonra sebep-i medd) ki ziyāde çekilmege bā' iş olan sebep (sükūn-i lāzım) ya' nī kelimedен hiç münfek olup ayrılmaz sükūn (vāki' olsa) ol zaman (medd-i lāzım olur). Su'āl idüp (medd-i lāzım neye dirler) dir iseñ (vaḳfen) ḥālet-i vaḳfında (ve vaşlen) daḥī ḥālet-i vaşlında. Bu kayd medd-i 'arızdan ihtirāz içündür ki anıñ sükūni vaşl ḥālinde zā'il olur. Ya' nī kelime mā-ba' dinden faşl olup üzerine vaḳf olunsa da ve mā-ba' dine vaşl olunub bitişdirilse de ayrılmayub dā'im ve (şābit olan sukūna dirler). Ve daḥī (medd-i lāzım dört dürlüdür. Biri) ya' nī evvelkisi (medd-i lāzım kelime-'i müşakḳaledir). Kelime-'i müşakḳale deyü evveli ḥarf-i medd şānī müdgāmen fih şeddeli ve sükūn-i lāzım olan kelimeye dirler. (Misāli ولا الضالين). Bu mişālde ḥarf-i medd ki zād'ıñ mā-ba' dinde zād'a muttaşıl olan mā-ḳabli meftūḥ elif'dir. Sebeb-i medd ḥarf-i medd olan elif'ıñ mā-ba' dindeki lām-ı müşeddede-'i sākinedir ki sükūni ḥālet-i vaşlında ve ḥālet-i vaḳfında şābit ve dā'imdir. (الحاقّة) Bunda daḥī ḥarf-i medd hā'ya muttaşıl olan mā-ḳabli meftūḥ elif'dir. Sebeb-i medd ḥarf-i medd olan elif'ıñ mā-ba' dindeki ḳāf-ı müşeddede-'i sākinedir ki sükūn-i ḥālet-i vaşlında ve ḥālet-i vaḳfında şābit ve dā'imdir. (تأمرونی) gibi. Bu mişālde ḥarf-i medd mā-ḳabli mazmūm vāv-ı sākinedir. Sebeb-i medd mā-ba' dindeki nūn-ı müşeddede-'i sākinedir ki sükūni her ḥâlde şābit ve dā'imdir. Bu mişāl ḥarf-i meddiñ vāv olduğına mişāldir. (Ve biri)

[13]

ya' nī ikincisi (medd-i lāzım kelime-i muḥaffefedir). Ya' nī şeddesiz olmağla telaffuẓı ḥafif ve kolaydır. Mişālī (الأن) gibi). Bunda ḥarf-i medd hemze-'i istifhāmı medd iden elif-i muḳadderadır ve sebep-i medd elif-i muḳadderanıñ mā-ba' dindeki lām-ı sākinedir ki sükūn-i lāzımdır. (Ve biri) ya' nī üçüncüsü (medd-i lāzım ḥarf-i müşakḳaldır). Ḥarf-i müşakḳal deyü ḥin-i telaffuẓda ol ḥarf kelime-'i müşeddede-'i müşakḳale gibi telaffuẓ olan ḥarfe dirler. Her ne kadar zāhirde müşeddede degil ise de. Mişālī (الف لام ميم) 'ıñ lām'ı. Bunda lām'ıñ ḥarf-i müşakḳal olması. Zira lām her ne kadar kitābetde ḥarf şüretinde ise de ḥin-i teleffuẓda kelime-'i müşakḳale şüretine girer. Zira

lām dindikde lafz-ı lām kendüye muttaşıl olan elif ki Һarf-i meddir. Mā-ba‘dindeki mīm-i sākine uğrar. Mīm’iñ ise sükūni lāzımdır. Ve bu mīm-i sakin daħi yine mā-ba‘dindeki mīm kelimesiniñ mīm-i evveline uğradıkda idğām-ı mişleyn Һükümüne girüb mīm’ler lafzda idğām olunur. Ve evveli Һarf-i medd şānī müdgāmen fiħ olup temām şeķilleşüb müşakķal olur. Ve bunlara her ne ķadar Һarf-i müşakķal dinse de Һaķiķatde bunlar kelime-’i müşakķaledir ve aşıāıki Һarf-i muħaffef didiēi daħi Һaķiķatde kelime-’i muħaffefedir. Kitāb-ı Kerīm’de Һarf şüretinde yazıldıķlarına binā’en Һarf-i müşakķal ve Һarf-i muħaffef ile tavşif olundılar. (Ve الف لام ميم صاد’iñ lām’ı). Bu mişāl daħi evvelki mişāliñ mişlidir bi-tabaka. Ve (طاسين ميم)’iñ sīn’i gibi. Bunda sīn’iñ Һarf-i müşakķal olması zīrā sīn her ne ķadar kitābetde Һarf şüretinde ise de ħīn-i telaffuzda sīn dindikde Һarf-i sīn mā-ba‘dindeki Һarf-i medd olan yā-’i sākineden soñra nūn-ı sākine uğrar ki bu nūn’uñ sükūni lāzımdır. Bu nūn-ı sakin daħi mā-ba‘dindeki mīm kelimesiniñ mīm-i evveline uğradıkda idğām-ı me‘a’l-ğunne Һükümüne girüb nūn-ı sakin mīm’e ķalb olunub idğām olunur. Evveli Һarf-i medd şānī müdgāmen fiħ olup şeķilleşüb müşakķal olur. (Ve biri) Yani dördüncisi (meddi lāzım Һarf-i muħaffefdir). Ya‘nī muķaddemki gibi şeķil ve müdgām olmayub ħafif olandır. (Mişāli الف لام ميم’iñ mīm’i). Bu mīm her ne ķadar kitābetde Һarf şüretinde ise de telaffuz olunduķda mīm-i evvelī mā-ba‘dindeki medd olan yā’dan soñra ħālet-i vaşlında ve ħālet-i vaķfında sükūn-i lazım olan mīm-i sākine uğrayub ve ol mīm-i sakin başķa kendi cinsinden bir şey’e mülākī olmadıēından medd-i lāzım Һarf-i muħaffef oldu. Bu da Һaķiķatde kelime-’i muħaffefedir. (Ve الف لام ميم صاد’iñ mīm’i ve şād’ı). Bu mīm’in daħi medd-i lāzım Һarf-i muħaffef olduēı ānifen beyān olunduēı gibidir. Ammā şād’iñ medd-i lāzım Һarf-i muħaffef olduēı. Zīrā bu daħi her ne ķadar kitābetde Һarf şüretinde ise de telaffuz olunduķda şād mā-ba‘dindeki Һarf-i medd olan elif’e uğrayub andan mā-ba‘dindeki ħālet-i vaşlında ve ħālet-i vaķfında sükūni lāzım ve şābit

olan dāl-ı sâkine uğrayub ve ol dāl-ı sâkine başka kendi cinsinden bir şey'e mülâkî olmadığından medd-i lâzım harf-i muhaffef oldu. (Ve الف لام ميم را nın mīm'i ve ح ا ميم i'n mīm'i gibi). Mīm'lerin hükmi mā-sebak gibidir. Cümlesinin meddleri birdir. (Medd-i lâzımın) gerek kelime-'i müşakkaale ve gerek kelime-'i muhaffefe olsun ve gerek harf-i müşakkaal olsun ve gerek harf-i muhaffef (meddi vâcibdir). Ya' nî kaşrı cā'iz degildir. (Müttefekun 'aleyh oldığıçün). Ya' nî cümle e'imme-i kurrâ'nın medd olunmasında ittifâk itdikleriçün medd-i aslî üzere ziyâde medd olunması lâzımdır. (Ve bunuñ) ya' nî medd-i lâzımın mertebesi ya' nî çekilmesinin miqdârı (dört elif miqdârı medd olunmaqdır). Ya' nî çekilmekdir.

BÂB-I MEDD-İ 'ÂRİZ

'Ârîz deyü lûgatda şöñradan olan şey'e dirler. Bu bâb'a medd-i 'ârîz dindi ki zîrâ bunda sebep-i medd olan sükûn vaqf sebebiyle şöñradan hâdis ve ârîz olup bu ecilden medd olunmağ dağî ârîz olmağla medd-i ârîz tesmiye olundu. (Kaçan) ne zaman (harf-i medd) olan vāv yâ elif (den sonra sebep-i medd) ya' nî medd-i aslî üzerine ziyâde çekmege sebep olan (sükûn-ı ârîz) ya' nî şöñradan hâdis olan sükûn (vâkî' olsa) ol zemân ol medd (medd-i ârîz olur). Eger su'âl idüp (sükûn-ı ârîz neye dirler) dir iseñ (vaqfen sâbit) ya' nî bir kelime üzerine vaqf olunub tırulduğda sükûn hâdis ve sâbit olup (vaslen sâkî) ve evvel üzerine vaqf olunan kelime mā-ba' dine vaşl olunduğda zâ' il ve sâkî (olan sükûna) dirler. Zîrâ vaqfın müktezâsı sükûn ve vaşlın müktezâsı harekedir. (Mişâli يعلمون). Bu mişâlde harf-i medd mā-ğabli maẓmûm vāv-ı sâkinedir. Ve sebep-i medd mā-ba' dindeki üzerine vaqf olunan nûn-ı meftûhadır ki nûn üzerine vaqf olunmağla nûn' uñ harekesi gidüp sâkinlik 'ârîz oldu. Ve mā-ğabli dağî harf-i medd olmağla medd-i 'ârîz oldu. Tâ ki sâkin olan harfler haklarını medd olunmağla istîfâ ideler. Eger nûn üzerine vaqf olunmasa idi medd-i 'ârîz olmayub belki medd-i tabî' i olduğu hâlde harf-i medd bâkî kalur idi. Bu mişâl harf-i medd vāv olduğına mişâldir. (يوم الدين) Bu da harf-i medd yâ olduğının mişâlidir. İmdi bu mişâlde harf-i medd mā-ğabli meksûr yâ-'i sâkinedir ki sebep-i medd üzerine vaqf olunan nûn-ı meksûradır ki vaqf olunmağla sâkin kılınub mā-ğabli dağî harf-i medd olmağla medd-

i ‘ārız oldu. (نستعين) gibi. Bu daḥi yā’î’dir. Harf-i medd mā-ḳabli meksūr yā-’i sākinedir. Sebeb-i medd üzerine vaḳf olunan nūn-ı maẓmūmedir ki vaḳf olunmaḡla sākin ḳılınub mā-ḳabli daḥi harf-i medd olmaḡla medd-i ‘ārız oldu. Sākin olan harfler medd sebebiyle ḥaḳlarını

[15]

istīfā itsün içün. (Medd-i ‘ārızın meddi) ya‘nī medd-i aṣlī-’i ṭabī‘î üzerine ziyāde medd olunması (cā’izdir. Muḥtelefün fih oldıḡıçün). Ya‘nī e’immelerin ba‘zı medd-i ṭabī‘î üzerine medd-i ‘ārızın meddini ziyāde itmişler, bazıları medd-i ṭabī‘î üzerine ḳaṣr itmişler. Bu ecilden meddi cā’iz mertebesinde olup vācib olmadı. (Ammā bunun mertebesi) Ya‘nī medd-i ‘ārızın çekilmesini miḡdārı (oldur ki ḳaçan) ne vaḳt ve ne zemān kelimenin (āḥiri meftūḥ) ya‘nī üstün olsa (üç vech) ya‘nī üç dürlü medd eylemek (cā’iz olur). Ki evvelkisi (tūl) ya‘nī uzun medd ki dört elif miḡdārı medd itmek. İkincisi (te vessuṭ) ya‘nī orta medd ki üç elif miḡdārı medd itmek. Üçüncüsü (ḳaṣr) ya‘nī ḳısa medd ki bundan maḳṣūd harf-i medd’in medd-i ṭabī‘î’isi olan bir elif miḡdārı medd üzerine ḳaṣr itmekdir. (Ve eger) kelimenin āḥiri (meksūr) ya‘nī esre (olsa dört vech cā’iz olur). Anların üçü zıkr olunan (tūl tevessuṭ ḳaṣr)’dır ki miḡdārları beyān olundu. (Bir de revm). Bu dördüncüsüdür. Revm deyü gizlü āvāz ile ḥareke ṭaleb itmege dirler. Ta‘rīfı metinde gelür. Ya‘nī āḥirki harfin ḥareke-’i aṣliyyesi kesre olursa ol kesre bi’l-külliyeye vaḳf sebebiyle maḥv ve muẓmaḥill olmasun deyü ḥafifçe ol kesre ḥarekeyi ṭaleb itmege dirler. (Ve eger) kelimenin āḥiri (maẓmūm olsa) bu şüretde (yedi vech cā’iz olur). Anların üçü (tūl tevessuṭ ḳaṣr). Dördüncüsü (tūl ile işmām). İşmām deyü sükūndan ṣoñra dudakları yummaḡa dirler. Beşincisi (tevessuṭ ile işmām). Altıncısı (ḳaṣr ile işmām. Bir de) ya‘nī tūl tevessuṭ ve ḳaṣr ve işmāmlarıyla bile bir de (revm)’dir ki yedincisidir. Ya‘nī āḥirki harfin ḥareke-’i aṣliyyesi zämme olur ise ḥin-i vaḳfda tūl ya tevessuṭ veyā ḳaṣr’dan biriyle ‘amel olunduḡda hem işmām olunur ve hem de revm olunur. Ammā kesre olursa ancak revm olunur. Ve eger mevḳūfun ‘aleyh olan harfin mā-ḳabli harf-i medd veyā harf-i līn olursa bu şüretde revm ancak ḳaṣra maḡṣūṣ olup sā’irlerinde cārī olmaz. Zīrā revm vaṣl ḥükmündedir ve ḳaṣrdan murād

ḥarf-i meddleri bir elifden ziyāde çekmeyüb aña қаşr itmekdir. Yoḥsa hic çekmemek degildir. Ammā ḥarf-i līn’lerde қаşr meddi bi’l-küllīyye terk itmekdir. (Ve daḥi revm neye dirler) deyü su’āl olunursa revm deyü (gizlü āvāz) ya’nī gizli ses ve şavt (ile ḥareke ṭaleb etmege dirler). ‘Arabīce bunun ta’rīfī: (الروم طلب الحركة بصوت خفي). Ma’ nāsı zıkr olunan Türkīce ta’rīfdir. (Ve daḥi işmām neye dirler) deyü su’āl olunursa işmām deyü (sükūndan soñra dudakları yummağa) ya’ nī yumulmasına

[16]

(dirler). ‘Arabīce bunun ve daḥi (ta’rīfī: انضمام الشفتين بعد السكون) ’dur ki bunun ve daḥi ma’ nāsı Türkīce zıkr olunan ta’rīfdir. Ma’ lūm ola ki medd bāblarında meddleriñ ihtimām ve i’tinā olunmasında aşl ve sened olan şu ḥadīṣ-i şerīf’dir ki ḥazret-i Enes raḫıya’llāhü te’ālā ‘anh’den su’āl olundu ki Resūl-i Ekrem şalle’llāhu te’ālā ‘aleyhi ve sellem ḥazretleriniñ kıra’eti ne vechle idi. Buyurdılar ki: كان صلى الله تعالى عايه وسلم يمد صوته مدا. Ya’nī Resūl-i Ekrem şalle’llāhü te’ālā ‘aleyhi ve sellem ḥazretleri kıra’et itdiklerinde şavt-ı şerīflerini medd itmekle medd ya’ nī uzatmağa uzadırlar idi didi. İmdi bu ḥaber-i mu’teber medd-i muttaşıla ve medd-i munfaşıla ve mā-‘adālarıñ cümlesine ‘āmm ve şāmil olmağa meddlere i’tinā lāzım olup kıra’etiñ ehemminden oldu. Kezā fī şerḥi Dürri’l-yetīm.

BĀB-I MEDD-İ LĪN

Lām’ın kesriyle līn deyü luğatda yumuşak nesneye dirler. Buña medd-i līn dindi ki sühūlet ve līnet ile meddi qabūl itdiğiçündür. (Kaçan ḥarf-i līn’den soñra) Ma’ lūm ola ki vāv yā elif didigimiz ḥarfler sākin olup mā-qablleriniñ ḥarekeleri kendi cinslerinden olursa ki vāv’ın cinsi ḥareke zämme’dir. Yā’nın cinsi ḥareke kesre’dir. Elif’in cinsi ḥareke fetha’dır. Ol vaqt ol ḥarflere hem ḥarf-i medd ve hem ḥarf-i līn tesmiye olunur. Ammā eger mā-qablleriniñ ḥarekesi kendi cinslerinden olmaz ise ol vaqt anlara ḥurūf-ı līn tesmiye olunub ḥurūf-ı medd tesmiye olunmaz. İmdi elif dā’imā hem ḥarf-i medd ve hem ḥarf-i līn’dir. Zīrā elif dā’imā sākin olup mā-qabliniñ ḥarekesi daḥi kendi cinsinden olur. Ammā vāv ile yā’nın ḥarekeleri kâh kendi cinslerinden olur. Ol vaqt

hem harf-i medd ve hem harf-i lîn olurlar. Nitekim mürûr itdi. Ve kâh kendi cinsleriniñ ğayrı olur. Ol zemân ancak harf-i lîn olup harf-i medd olunmazlar. Ve bu harflere harf-i lîn tesmiye olundığı bunlar lisâna te‘b ve külfet vermeyerek sühûlet ve lînet ile ħurûc itdikleri içündür. Ve ħurûf-ı medd tesmiye olundıkları bunlar ağzıñ ve boğazıñ boşluğundan ħurûc idüp bir maħall ve maħrec-i mu‘ayyende sâ‘ir harfler gibi temekkûn ve teħayyüz itmeyerek medd olunarak havaya müntehî olup şavt dokununca meddi qabûl iderler. Bu ecilden bunlara ħurûf-u medd tesmiye olundu. Yukarıda zikri mürûr eyledi. (Sebeb-i medd sükûn vâki‘ olsa) sükûn gerekse lâzım olsun ve gerekse ‘arîz olsun ol vâkt (medd-i lîn olur). Eger su‘âl olunub (harf-i lîn neye dirler) dir iseñ (vâv) yâĥûd (yâ sâkin olsalar mâ-qablleri) yâ‘nî üst

[17]

tarafları (meftûh olsa aña) yâ‘nî bu sıfat ile mevşûf olan vâv ve yâ‘ya (dirler. Misâli والصيف). Bu mişâlde harf-i lîn mâ-qabli meftûh yâ-‘i sâkinedir ve sebep-i medd fâ üzerine vaqf olunmağla fâ‘ya ‘arîz olan sükûn-ı ‘arîz’dır. İmdi harf-i lînden sonra sebep-i medd sükûn vâki‘ olmağla medd-i lîn oldu. (عليه) Bu daĥi harf-i lîn yâ olmağla her hâlde mişâl-i sâbık gibidir. (من خوف ولا نوم gibi). Bunlarda daĥi harf-i lîn’ler mâ-qablleri meftûh vâv-ı sâkinelerdir. Sebeb-i medd mâ-ba‘dlerindeki üzerlerine vaqf olunan fâ-‘i meksûra ve mîm-i mazmûmedir ki vaqf olunmağ ĥasebiyle sâkin kılındılar. Bu sükûn sebebiyle medd-i lîn oldılar. (Medd-i lîn’in meddi câ‘izdir. Muḥtelefün fih oldığıçün. Ammâ bunun) yâ‘nî medd-i lîn’in meddiniñ (mertebesi oldur ki kaçan bunda) yâ‘nî medd-i lînde (sebeb-i medd) medd-i aslî-‘i ṭabî‘î üzerine ziyâde çekmege sebep olan (sükûn-ı lâzım olsa) sükûn-ı lâzım ĥâlet-i vaşlında ve ĥâlet-i vaqfında şâbit olan sükûndur. Nitekim mürûr eyledi. (İki vech) yâ‘nî iki dürlü medd etmek (câ‘iz olur). Biri (tûl)’dür ki dört elif miqdârı medd olunmağdır. Ve biri (te vessut)’dur ki üç elif miqdârı medd olunmağdır. (Misâli كهيص حم عسق da vâki‘ olan ‘ayn’lar gibi). Bu mişâllerdeki ‘ayn lafzlarında harf-i lîn’ler mâ-qablleri meftûh yâ-‘i sâkinelerdir. Sebeb-i medd ĥâlet-i vaşlında ve ĥâlet-i vaqfında sükûn-ı lâzım olan yâ‘nîñ mâ-ba‘dindeki nûn-ı sâkinelerdir. Bu ecilden bunlar ziyâde medd olunur. (Ve

eger) sebab-i medd (sükûn-ı ‘ârîz olsa) ya‘ nî harf-i medden sonra sebab-i medd sükûn-ı ‘ârîz vâkı‘ olsa sükûn-ı ‘ârîz vakfen şâbit vaşlen sâkıt olan sükûn’dur. Ol vakt medd-i lîñ (medd-i ‘ârîz gibidir ki üç) vech ki tûl tevessuť kaçır’dır. (Ya dört) vech ki tûl tevessuť kaçır bir de revm. (Ya yedi vech) ki tûl tevessuť kaçır tûl ile işmâm tevessuť ile işmâm kaçır ile işmâm bir de revm (câ’iz olur ki mişâli mukaddem zikr olunan mişâller gibi). Ol mişâller والصيف من خوف ولا نوم’dür ki bunlarda bu zikr olunan vechlerin cümlesi câ’iz ve cârî’dir. Ma‘ lûm ola ki bu zikr olunan meddiñ esbâbı lafzîsinden mâ-‘adâ iki de sebab-i ma‘ nevîsi vardır ki biri kaçd-ı ta‘ zîm ve mübâlağa’dır. Hakk celle ve ‘alâ’ya du‘â ve şenâ ve istiğâse ve kelime-i tevhîd’de olduğu gibi. Ve biri dağı yalnız mübâlağadır ki lâ-’i tebri’e gibi. Meşelâ bir şey’i nefy itdikde mübâlağa kaçd olunub لا ريب ولا شبهة ولا جرم ولا مرد له ولا شريك له gibilerde harf-i medd’i zâhirde sebab-i medd olmaqsızın medd-i aşlisinden ziyâde medd eylemek câ’izdir. Kezâ fi’ d-Dürr’i-yetîm.

[18]

BÂB-I TENVÎN VE NÛN-U SÂKÎN

Tenvîn deyü ‘ulema şol nûn-ı sâkine dirler ki kelimeniñ âhir harekesine tâbi‘ ve lâhiq olup anıñla te’kîd-i fi‘l kaçd olunmaz. Ma‘ nâ ta‘ rîfî budur. Ammâ ismen ta‘ rîfî (tenvîn) deyü Türkîce (iki üstüne) meşelâ أ (ve iki esreye) meşelâ إ (ve iki ötreye) meşelâ أ (dirler. Ve ammâ nûn-ı sâkin) ki tenvîniñ gayrıdır. Kâh bu nûn-ı sâkin ile te’kîd-i fi‘l kaçd olunur. Nûn-ı muğaffefe gibi ki emr’e ve nehy’e dâhil olur. Ve kâh kelimeniñ âhirki harfî nûn olmağla sâkin olduğda aña dağı nûn-ı sâkin dinilür. أَنْ لَّنْ kelimelerindeki olan nûn-ı sâkineler gibi (cezmlî) ya‘ nî harekesiz (nûn’a dirler). Nûn’ların herhangısı olursa olsun bu fennde cümlesiniñ hükümleri bir siyâk üzeredir ve mü’ellifiñ bunları bu mağalde ta‘ rîfinden maqşûdı mâ-ba‘dinde gelecek bâbların ekşerinde anların hükümleri cârî olacağına tevî’e ve tenbîhdir.

BĀB-I İHFĀ'

İmdi ihfā hūrūfa tārī olan şıfāt-ı 'ārızalardan bir şıfatdır. Luğatda ihfā deyü bir şey'i gizleyüb setr etmege dirler. Ammā 'ilm-i edā'da teşdidsiz izhār ile idgām beyninde ğunneniñ beķāsıyla olan hāl ve kırā'ete dirler. (Harf-i ihfā) Ya' nī ihfā şıfatıyla muttasıf olan harfler (on beş harfdır ki bu beytiñ evvelki) ya' nī kelimeleriniñ evvelki (harfleridir). Birinci şād (صف) ikinci zel (ذ) üçüncü sâ' (ثا) dördüncü cīm (جود) beşinci şīn (شخص) altıncı kâf (قد) yedinci sīn (سما) sekizinci kâf (كرما) toközüncü zād (ضع) onuncü zā' (ظالما) on birinci zāy (زد) on ikinci tā' (تقى) on üçüncü dāl (دم) ve on dördüncü tā' (طالبا) on beşinci fā' (فترى). Kaçan) ne vaķt (tenvīn) ki iki üstün ve iki esre ve iki ötre'den herķangısı olursa (veyā nūn-ı sākīn) ki harekesiz cezmlı nūn'dur. (Bu) zıkr ve işāret olunan (on beş harfden birine uğrasa) ya' nī alt yanında muķārīn ve muttasıl vāķi' olsa (ihfā) şıfatı icrā olunmaķ lāzım (olur. Mişāli غنى كريم). Bu mişālda harf-i ihfā kīrīm'iñ kâf'ıdır ki mā-ķablindeki yā'nıñ tenvīni kâf'a uğramış. (Ve فتح قريب) bunda daķı harf-i ihfā kırb'iñ kâf'ıdır ki mā-ķablindeki hā'nıñ tenvīni kâf'a uğramış. (عن صلاتهم gibi). Burada daķı harf-i ihfā صلاتهم'iñ şād'ıdır ki mā-ķablindeki 'iñ nūn-ı sākīni şād'a uğramış. Bu ecilden bunlarda ihfā şıfatı icrā etmek lāzım olur. (Ta' rīfi: الإخفاء) Ya' nī ihfā didigimiz

[19]

(حالة بين الاظهار والادغام عارية عن التشديد مع بقاء الغنة) ğunneniñ beķāsıyla teşdīd'den 'ārī oldıķı hālde izhār ile idgām beyninde bir hālet ve kırā'etdir. Ğunne geñzden gelen şavta dirler. Ma' lūm ola ki tenvīn ile nūn-ı sākīn'iñ ihfāsı zātları bi'l-küllıyye gidüp ğunne şıfatı bākī kalmaķdır. Anıñ içün dil uci hīn-i edā'da boşda olmalıdır. Ammā mīm'in ihfāsı zātını bi'l-küllıyye gidermeyüb dudaķları birbirine başmayaraķ zātını fi'l-cümle setr itmekdir. İķlāb'da daķı hāl böyledir. Zīrā mīm'i sākīn bā'ya uğrasa ihfā olmaķ muķtārdır. Kezā fi'd-Dürr.

BĀB-I İZHĀR

İzhār lügatda âşikâr etmege ve zâhir kılmağa dirler. Ammâ ıstılâhda izhâr deyü harfleriñ beynleri faşl olunub açılarak okunmağa dirler. İmdi cemî-‘i hürûfda ve cemî-‘i şifâtda gerek şifât-ı lâzime olsün ve gerek şifât-ı ‘ârîza olsun izhâr şifât-ı aşldır. Ve her bir şey ki aşl ola. Anıñ ‘illet-i uhrâya istinâda ihtiyâcı yokdur. Ammâ eger bir mâni‘ ve ‘illet ‘ârîz olursa ol vaqt ol mâni‘iñ müktezâsı meşelâ idğâm’dan ihfâ’dan iklâb’dan her ne ise icrâ olunur. Ve eger ol mâni‘ler bulunmaz ise izhâr itmek vâcib ya ca’iz olur maḥalline göre. İmdi tenvînden ve nûn-ı sâkinden soñra ihfâ’dan ve idğâm’dan ve iklâb’dan ve teshîl’den sâlim olan (harf-i izhâr altı harfdır ki bu esmâ-’i) ilâhiyye-’i (şerîfeleriñ evvelki harfleridir). Ki cümlesi hürûf-u halkdır. Bu harflere uğrayan tenvîn veya nûn-ı sâkin üzerinde mekṣ ve tevaḳḳuf câ’iz degildir. Eger mekṣ olunsa ğunne olur. Bu harflerde ğunneden ihtirâz lâzımdır. Ol harfleriñ evvelkisi hemze-’i (الله) ikincisi hâ-’i (حی) üçüncüsü hâ-’i (خالق) dördüncüsü ‘ayn-ı (عدل) beşincisi ğayn-ı (غنى) altıncısı hâ-’i (هاديا)’dır. (Kaçan tenvîn veyâ nûn-ı sâkin bu) zıkr ve işâret olunan altı harfden birine uğrasa izhâr olur. Ya‘nî idğamsız ihfâsız iklâbsız âşikâr okunurlar. (Mişâli ğفور حليم). Bu mişâlde harf-i izhâr حليم’üñ hâ’sıdır. Mâ-ḳablindeki ğفور’uñ râ’sınıñ tenvîni hâ’ya uğradığıçün izhâr oldı. (من آمن) Bunda harf-i izhâr آمن’niñ hemzesidir. Mâ-ḳablindeki من’iñ nûn-ı sâkini hemzeye uğradığıçün izhâr oldı. (من خوف) gibi). Bunda daḡi harf-i izhâr خوف’iñ hâ’sıdır. Mâ-ḳablindeki من’iñ nûn-ı sâkini hâ’ya uğradığıçün izhâr oldı. İzhâr’ıñ (ta‘rîfi: الإظهار) İzhâr didigimiz (هو الانفصال تباعدا بين) harfleriñ beynleri faşl olunub açılarak okunmaktır. Zıkr olunan harfler ile tenvîn ve nûn-ı sâkin’iñ aralarında bu‘diyet olduğu ecilden izhâr itmek lâzımdır.

[20]

BĀB-I İKLÂB

İklâb deyü lügatda şey’iñ üstünü altına ḳalb idüp çevirmege dirler. Ammâ ıstılâhda nûn-ı sâkini yâḡûd tenvîni bâ’dan muḳaddem vâḳi‘ olduḡda ğunne ile bile mîm-i muḡfâta ḳalb itmege dirler. Eger böyle olmazsa nûn-ı sâkinde veyâ tenvînde olan

ğunneleri getürüb bâ için dudakları da kapamak ‘ usretli olur idi. Ve iklâb daği ħurûfa ‘ âriz olan şıfatlardandır. İmdi (harf-i iklâb) ki kalb şıfatı anıyla şûret bulub icrâ olunur (bâ’dır. Kaçan tenvîn veyâ nûn-ı sâkin) ya‘ nî harekesiz cezmlî nûn (bâ’ya uğrasa iklâb olur). Ya‘ nî tenvîn veyâ nûn-ı sâkin ğunne ile bile mîm-i muhfâta kalb olunur. (Mişâli سميع بصير). Bu mişâlde harf-i iklâb بصير’ün bâ’sıdır. Mâ-ķablindeki سميع’ün ‘ ayn’ın tenvîni bâ’ya uğradığıçün tenvîn lafzda mîm-i muhfât’a kalb olunarak okunur. (من بعد) Bunda daği harf-i iklâb بعد kelimesiniñ bâ’sıdır. Mâ-ķablindeki من’in nûn-ı sâkini bâ’ya uğradığıçün nûn-ı sâkin lafzda mîm-i muhfât’a kalb olunarak okunur. (لينبذن) gibi. Bunda daği kâ‘ ide evvelkiler gibidir. Bu mişâl iklâbın kelime-’i vâhîde’de bulunduğına mişâl, evvelki mişâller başka başka kelimelerde olduğına mişâldir. İklâb’ın (ta‘ rîfi: او التتوين ميماً خالصاً) iklâb nûn-ı sâkine’yi (الاقلاب هو قلب النون الساكنة) ħâlîşa’ya kalb idüp (واخفاؤه عند الباء بغنة) ve daği o mîm’i bâ’nın ‘ indinde ğunne ile ihfâ itmekdir. Ma‘ lûm ola ki mîm-i sâkin bâ’ya uğradıkda gerek iklâb’da olsun ve gerek idğâm-ı me‘ al ğunne’de olsun mîm’in ihfâsı zâtını bi’l-küllîyye mahv itmeyüb dudakları birbirine pek başmayub ve mâ-ķablindeki harf-i işbâ‘ itmeyerek zâtını fi’l-cümle setr ve ihfâ itmekdir. Ammâ ihfâ ve teşdîdlerin zemânı iki harf nutķundan eķall ve bir harf nutķundan ekşer olmak gerekir. (Ve daği ğunne neye dirler) deyü su‘âl olunursa (geñzden) ya‘ nî burun ķovuğundan (gelen şavta dirler). Ğunneniñ (ta‘ rîfi: هي صوت يخرج عن الخيشوم) ğunne bir şavt ve sesdir ki ħayřûmdan ya‘ nî geñzden ħurûc ider.

BÂB-I İDĞAM-I ME‘ AL-ĞUNNE

Bu daği harfe ‘ âriz olan şıfatlardandır. Ğunne’niñ ta‘ rîfi henüz mürûr itdi. Ammâ idğâm deyü luğatda bir şey’i şey’ün âĥara idĥâle dirler. İřtîlâĥda iki mümâşil ya müteķârib olan harfleri birbirine ķatub şedde ile ya zâĥirde şeddesiz olarak telaffuzda şeddeli gibi harf-i vâĥid ķılmağa dirler. Beynlerinde şübût bulan şiddet-i imtizâcdan için kâ’in-ü semâ‘da harf-i vâĥid gibi olur. Ve idğâm’ın fâ’idesi lisânın müteĥeyyi’ olduğı mahrec-i

şānī'den mahrec-i evvel'e 'avdeti 'usretli ve şeḫl olmağla ol şiklet ve 'usreti idgāmla def' ve izāledir. İmdi (idgām-ı me'al-ḡunne) cārī olan ḥarfler (dört ḥarfdır ki) cümlesini cem' iden (يَمْنُو) kelimesiniñ (ḥarfleridir). Evvelkisi yā ikincisi mīm üçüncüsü nūn'dur. Dördüncüsü vāv'dır. (Kaḥan tenvīn veyā nūn-ı sākin bu) zikr olunan (dört ḥarfden birine uğrasa) ol zemān (idgām-ı me'al-ḡunne olur. Mişālī خَيْرَا يَرِه). Bu mişālde idgām-ı me'al-ḡunne ḥarfi يَرِه'nüñ yā'sıdır ki mā-ḳablindeki خَيْرَا'nın tenvini yā'ya uğradığıçün idgām-ı me'al-ḡunne oldu. (فضلا من الله) Bunda daḥi idgām-ı me'al-ḡunne ḥarfi مَن'nin mīm'idir ki mā-ḳablindeki فضلا'nın tenvini mīm'e uğradığıçün idgām-ı me'al-ḡunne oldu. (gibi ومن يعمل). Bunda daḥi idgām-ı me'al-ḡunne ḥarfi يَعْمَل'nüñ yā'sıdır. Mā-ḳablindeki مَن'nin nūn-ı sākini yā'ya uğradığıçün idgām-ı me'al-ḡunne oldu. (Ammā nūn-ı sākin ile vāv)-ı müteḥarrike (yāḥūd yā)-'i müteḥarrike (bir kelimedede vāki' olsalar ol zemān izhār olur). Ya' nī ḡunnesiz idgāmsız faşl olunarak okunurlar. Zīrā idgām olunsalar ol kelimelerin müşābih ve mültebis olmağ lāzım gelür. Fā'idesi zararına vāfi olmaz. (Mişālī بنیان قنوان صنوان gibi). Eger bunlarda nūn-ı sākin'i yā'ya yāḥūd vāv'a idgām eyleseñ بيان قنوان صنوان okumağ lāzım olup kelimelerin ḥurūf-ı aşlileri fark olunmayub mültebis olur ve maḳsūd-u aşlī fevt olur.

BĀB-I İDGĀM-I BİLĀ-ḠUNNE

Ya' nī ḡunnesiz idgām ki idgām var ḡunne yok. Meşelā فان لم تفعلوا gibi. Nūn-ı sākin lām'a uğradığıçün ḡunnesiz idgām ile okunur. E'imme-'i edā'nın uluları buña zāhib olmuşlar ve 'amel daḥi bunun üzerinde. Zīrā bunda ḡunne gelse idgāma ḥalel gelür. Burada idgām ise ḡunnenen ehemm ve elzemdir. İmdi (idgām-ı bilā-ḡunne ḥarfleri iki ḥarfdır ki) lām ile rā'yı cem' iden (لر ḥarfleridir. Kaḥan tenvīn veyā nūn-ı sākin bu iki ḥarfden) ya' nī lām ile rā'dan (birine uğrasa) ol zemān (idgām-ı bilā-ḡunne olur. Mişālī غفور رحيم). Bu mişālde idgām-ı bilā-ḡunne ḥarfi رحيم'ün rā'sıdır ki mā-ḳablindeki غفور'un rā'sının tenvini rā'ya uğradığıçün idgām-ı bilā-ḡunne oldu. (هدى للمتقين) Bunda daḥi idgām-ı bilā-ḡunne ḥarfi للمتقين'nin lām'idir. Mā-ḳablindeki هدى'nin dāl'ının tenvini lām'a uğradığıçün idgām-ı bilā-ḡunne oldu. (gibi من ربه). Bunda daḥi idgām-ı bilā-ḡunne ḥarfi ربه'nin rā'sıdır. Mā-ḳablindeki مَن'nin nūn-ı sākin'i rā'ya uğradığıçün

idgām-ı bilā-ğunne oldu. E'imme-'i kibār'ın muhtârları budur. Ba' zılar bunda ğunne daği vardır didiler ise de el-'ân 'amel ğunnesiz okunmak üzerinedir. Kezā fi'd-Dürr.

[22]

BĀB-I İDGĀM-I MİŞLEYN

Mişleyn deyü lügatda ikisi birbirine mümâsil ve müşābih olan şey'e dirler. Ammā ıstılahda mahrecde ve sıfatda müttehid ve mümâsil olan harflere dirler. Ma' lüm ola ki idgām e'imme-'i kurrā 'indinde iki kısmdır. Biri idgām-ı şağır'dir ki mütemâşileyn veyā mütekaribeyn olan iki harf bir kelime de veyā iki kelime de mütelâkî olup evveli sâkin şânî müteharrik ola. لئن بسطت ومن عمره gibi. Ve biri daği idgām-ı kebir'dir ki mütemâşileyn yâhūd mütekaribeyn olan iki harf bir kelime de veyā iki kelime de mütelâkî olup ikisi de müteharrik olalar. الرحيم مالك ويعلم ما بين ايديهم gibi. Bu idgām-ı kebir Ebû 'Amr-ı Basrî'ye mahşûşdur. Ammā idgām-ı şağır cümle kurrā beyninde şâyî' ve mütedāvildir. Kezā fi şerhi's-Şâtibî. Ve bu bâb'da zıkr olunacak idgām idgām-ı şağır'dir. İmdi (idgām-ı misleyn) dinilen (sol harfdır ki) ol harf (sâkin olup yine kendi misline uğrasa) gerek ol harfler kelime-'i vâhide'de olsunlar gerekse başka başka kelime de olsunlar ol zemân (idgām-ı misleyn) olup maflûb olan hıffet hâşıl (olur. Misâli فما ربحت تجارتهم). Bu misâlde iki mümâsil olan harflerden sâkin olan harf-i evvel ربحت'in tâ'sıdır ve müteharrik olan harf-i şânî mâ-ba' dindeki تجارت'niñ tâ'sı'dır ki iki mümâsil harf birbirlerine iki kelime de mülâkî olduklarıçün idgām-ı misleyn oldu. (ان). (اضرب بعضاك). Bunda daği mümâsil olan harflerden sâkin olan harf-i evvel اضرب'in bâ'sıdır ve müteharrik olan harf-i şânî بعضاك'niñ bâ'sıdır ki iki mümâsil olan harfler kelime de birbirlerine mülâkî olduklarıçün idgām-ı misleyn oldu. (gibi). (أولوا ونصروا). Bunda daği mümâsil olan harflerden sâkin olan harf-i evvel أولوا'in ikinci vâv'ıdır ve müteharrik olan harf-i şânî ونصروا'nuñ evvelindeki vâv'ıdır ki iki mümâsil olan harfler kelime de birbirlerine mülâkî olduklarıçün idgām-ı misleyn oldu. Vâv-ı sâkine'niñ öñündeki elif'e i'tibâr olunmaz. Zîrâ 'alâmet içündür. Kıra'et içün degildir. (Ta' rîfi: (ما اتحدا مخرجا و صفة) dir. Ya' nî idgām-ı misleyn mahrecde ve sıfatda müttehid olan harflerdir. Ya' nî anlara ârız olup anlara cârîdir. (Ammā nûn-ı sâkin) yine kendi cinsi

olan harekeli (nūn'a uğrasa hem idgām-ı misleyn) olur. Zîrâ ikisi de maḥrecde ve şıfatda mütteḥidlerdir. (Ve hem idgām-ı me' al-ğunne olur). Zîrâ nūn-ı sākin genzden gelen ğunne ile ḥurūc ider. (Misāli من نار). Bu mişâlde nūn-ı sākin من'de olan nūn'dur ki نار'ın nūn'una

[23]

uğramış, anıñçün hem idgām-ı misleyn ve hem idgām-ı me' al-ğunne oldu. (ومن نعمره gibi). Bunda daḥi nūn-ı sākin من'de olan nūn'dur ki نعمره'nün nūn'una uğramış, bu sebebden hem idgām-ı misleyn ve hem idgām-ı me' al-ğunne oldu. (Ammā mīm-i sākiniñ üç ḥālî vardır). Eger (mīm-i sākin) yine kendi meşelli harekeli (mīm'e uğrasa) ol vaqt (idgām-ı misleyn me' al-ğunne olur. Misāli عليهم مؤصدة). Bu mişâlde mīm-i sākin عليهم'deki mīm'dir ki yine mişli olan مؤصدة'ün mīm'i müteḥarrikine uğramış, bu ecilden idgām-ı misleyn me' al-ğunne oldu. (gibi اطعمهم من جوع). Bunda daḥi mīm-i sākin اطعمهم'ün mīm'idir ki yine kendi mişli olan من جوع'ın mīm'ine uğramış. Bu sebebden idgām-ı misleyn me' al-ğunne oldu. (Ve eger) mīm-i sākin (bā'ya uğrasa iḥfā) me' al-ğunne (olur). Mezḥeb-i muḥtār üzere iḥfā deyü teşdîdsiz izḥār ile idgām beyninde ğunneniñ beḳasıyla olan ḥāl ve kırā'ete dirler. Nitekim iḥfā bābında mürūr eyledi. (Misāli ان ربههم). Bu mişâlde mīm-i sākin ربههم'ın mīm'idir ki ربههم'ın bā'sına uğramış. Bu sebebden iḥfā me' al-ğunne oldu. (gibi ترميهم بحجارة). Bunda dāḥi mīm-i sākin ترميهم'ın mīm'idir ki بحجارة'ın bā'sına uğramış, bu ecilden iḥfā me' al-ğunne oldu. Ve bu mīm-i sākin'de iki ḥāl vardır ki birinci ḥālî mīm-i sākin yine mişli mīm'e uğradıkda idgām-ı me' al-ğunne olur. Misāli آمنهم من خوف gibi. Ve ikinci ḥālî (mīm-i sākin mīm ile bā'dan ğayrı ḥurūfa uğrasa izḥār olur). İzḥār deyü ḥarfler iḥfāsız idgāmsız beynleri faşl olunub açılarak oğunmağa dirler. Nitekim zikri mürūr eyledi. (Misāli هم فيه). Bu mişâlde mīm-i sākin هم kelimesiniñ mīm'idir ki فيه'niñ fā'sına uğramış. Bu sebeble izḥār oldu. (gibi لكم دينكم). Bunda daḥi mīm-i sākin لكم kelimesiniñ mīm'idir ki دينكم kelimesiniñ dāl'ına uğramış. Bu ecilden izḥār oldu. Zîrâ bu fā ile dāl mīm ile bā'nın ğayrı ḥarfleridir.

BÂB-I İDĞÂM-I MÜTECÂNİSEYN

Mütecâniseyn deyü lûgatda bir şey'i bir şey'e müşâbih ve müteşâkil olup benzetmek ma' nâsınadır. Ammâ ıstılâhda (kaçan) harfleriñ (maḥrecleri bir olup) meşelâ dāl tā ṭā gibi (şıfatları başka olan harfler biri birine) mülâkī olup (uğrasa) ol zemân (idğām-ı mütecâniseyn olur). Harfeyn-i mütecâniseyn bir maḥalde bulunduklarıçün. (Ammâ bu) idğām-ı mütecânisey(n'iñ harfleri üç maḥrecdir. Biri ط ت د maḥrecidir). Zîrâ maḥrecleri birdir ki dil ucuyla iki üst öñ dişleriñ nişflarından

[24]

yuğarusıdır. Ammâ şıfatları mütteḥid degildir ki ṭā'da isti' lā şıfatı var. Tā'da ve dāl'da inḥifāz şıfatı var. Tā'da itbāk şıfatı var. Dāl'da ve tā'da infitāḥ şıfatı var. Tā'da hems şıfatı var. Dāl'da cehr şıfatı var ki şıfatı muḥtelifelerdir. (Misāli لئن بسطت). Bu mişâlde ṭā-'i sâkine tā'ya uğrayub maḥrecleri mütteḥid şıfatları muḥtelif olmağla idğām-ı mütecâniseyn oldı. (وقالت طائفة) Bunda tā-'i sâkine ṭā'ya uğrayub maḥrecleri mütteḥid ve şıfatları muḥtelif olmağla idğām-ı mütecâniseyn oldı. (انقلت دعوى الله) Bu mişâlde tā-'i sâkine dāl'a uğrayub maḥrecleri mütteḥid şıfatları muḥtelif olmağla idğām-ı mütecâniseyn oldı. (ما عبدتم) Bunda daḥi dāl-ı sâkine tā'ya uğrayub maḥrecleri mütteḥid ve şıfatları muḥtelif olmağla idğām-ı mütecâniseyn oldı. İmdi bu idğâmların cümlesinde gerek idğām-ı mütemâşileyn ve gerek mütecâniseyn ve gerek müteḳaribeyn olan harfleriñ mecmû'unuñ evveli sâkin şânisi müteḥarrikdir. (Ve biri ط ذ ث maḥrecidir). Bunların daḥi maḥrecleri birdir ki dil uciniñ yuğaru yüzüyle üst öñ dişleriñ başlarıdır. Ammâ şıfatları muḥtelifdir ki zā'da zāl'da cehr şıfatı var. Šā'da hems şıfatı var. Zā'da isti' lā şıfatı var. Zāl'da šā'da inḥifāz şıfatı var. Zā'da itbāk şıfatı var. Šā'da ve zāl'da infitāḥ şıfatı var ki şıfat-ı muḥtelifelerdir. (Misāli اذ ظلموا) Bu mişâlde zāl-ı sâkine zā'ya uğrayub maḥrecleri mütteḥid şıfatları muḥtelif olmağla idğām-ı mütecâniseyn oldı. (gibi يلهث ذالك). Bunda šā-'i sâkine zāl'e uğrayub maḥrecleri mütteḥid şıfatları muḥtelif olmağla idğām-ı mütecâniseyn oldı. (Ve biri ب م maḥrecidir). Bunların daḥi maḥrecleri birdir ki iki dudak arasındır. Ammâ şıfatları muḥtelifdir ki bâ harf-i şedîd olup mīm'de şiddet şıfatı yokdur. Ve mīm ḥurûf-ı

beyniyye'den olup bā'da beyniyye şıfatı olmağla şıfatları muhtelifdir. (Mişāli يا بنى اركب معنا gibi). Bu mişālde اركب'de olan bā-'i sākine معنا'nın mīm'ine uğrayub mahrecleri müttehid şıfatları muhtelif olmağla idgām-ı mütecāniseyn oldu. İmdi bu idgām-ı mütecāniseyn bābı Dürr-i yetim'de ve şerhinde muharrer degildir. Meger ki idgām-ı mütekāribeyn bābından 'add olunmuş ola. Zīrā birbirlerine pek mütekārib ve müteşākildir. (Ta' rīfi: ما اتحدا مخرجا واختلفا صفة). Ya' nī idgām-ı mütecāniseyn mahrecde müttehid ve şıfatda muhtelif olan harflerdir ki anlarda cārī ve anlara 'ārız olur.

BĀB-I İDGĀM-I MÜTEKĀRİBEYN

Bu daḥi ḥurūfa 'ārız olan şıfatlardandır. Mütekārib deyü luğatda birbirine yakın

[25]

olup yaklaşıcı nesneye dirler. Ammā ıstılaḥda mütekāribeyn deyü mahrecde veya şıfatda ki ol şıfat mahrec maḳāmına kâ'im ola. Cehr ve hems gibi ki anların teḳārübuna dirler. İmdi (kaçan mahrecinde) ki mahrec deyü şavtın çıkub belürdigi yere dirler. (Veyā şıfatında) yāḥūd mahrecden mā-'adā şıfat-ı lāzime'deki cehr ve hems gibi (yakınlığı olan harfler birbirine uğrasa)lar ol zemān (idgām-ı mütekāribeyn olur. Ammā bunuñ) ya' nī idgām-ı mütekāribeyniñ (harfleri iki mahrecdedir). Yanī iki mahrecde cārī olur. (Biri ر ل mahrecidir). İmdi lām'ın mahreci sağdan ya soldan zād mahreciniñ nihāyetinden dil ucuna varınca olan yanı ile karşısu olan üst tımaḳdır. Ammā rā'nın mahreci diliñ ḡāyet uci bir miḳdār diliñ arkasıyla karşısu olan ön dişleriñ üstcegizi olan tımaḳdır. Nitekim meḥāric baḥşinde beyān olundu. Ammā şıfatları rā'da ve lām'da hem cehr şıfatı ve hem şiddet şıfatı ve hem de beyniyye şıfatı olup mahreclerinde ḳurbiyyetleri vardır. (Mişāli قل رب). Bu mişālde قل kelimesiniñ lām'ı mahrecde ve şıfatda ḳurbiyyeti olan rā'ya uğrayub izḥār 'asir olmağla idgām olunub idgām-ı mütekāribeyn tesmiye olundu. (بل رفعه الله gibi). Bunda daḥi kâ'ide mişāl-i sābık gibidir. (Ve biri ق ك mahrecidir) ki kâf'ın mahreci büyük diliñ kökünün üstüyle karşısu üst tımaḳdır. Ve kâf'ın mahreci kâf mahreci gibidir. Ancak kâf'dan bir parmaḳ miḳdārı aşığıdır. Ammā şıfatları kâf'da cehr ve isti'la şıfatları vardır. Ammā kâf'da

hems ve inhifāz şıfatları vardır. Bu maḥalde ḳāf'ın isti' lā şıfatı ḳāf'a tebe' iyyetle gelmiştir. (Mişālī الم نخلقكم gibi). Maḥrecleri ḳarīb olup ba' z-ı şıfatda daḥi müşterek olup her birerleri izhār 'asir olmağla ḳāf'ı ḳāf'a idgāmıla ḳırā'et olunub idgām-ı müteḳaribeyn tesmiye olundu. (Ta' rīfī: ما تقاربا مخرجا وصفة). Ya' nī idgām-ı müteḳaribeyn maḥrecde ya şıfatda birbirine ḳarīb olan ḥarflerdir. Ya' nī anlarda cārī ve anlara 'arız olur.

BĀB-I İDGĀM-I ŞEMSİYYE

Bu idgāma şemsiyye tesmiye olunması ekşer evḳātda bu idgām والشمس ile mişāl getürüldiği bā' iş tesmiye ola. İmdi lām-ı ta' rīf zıkr olunacak on dört ḥarfden birine uğrasa vucūben ol ḥarflere idgām olunur. Lām-ı ta' rīfīn keşret-i isti' mālinden içün. Ve bu idgāmda lām-ı ta' rīf kitābetde şābit olup ḳırā'et'de bi'l-külliyeye lafızdan sākıt olur. İmdi (idgām-ı şemsiyye ḥarfleri) ki lām-ı ta' rīf anlardan birine uğradıkda idgām [26]

olunur. (On dört ḥarfdir ki bu beytiñ) kelimeleriniñ (evvelki ḥarfleridir). Evvelkisi tā-u (تب). İkincisi şā-u (ثم). Üçüncüsü dāl-u (دع). Dördüncüsü zāl-ü (ذنب). Beşincisi rā-u (رمى). Altıncısı zāy-u (زد). Yedincisi sīn-ü (سمعة). Sekizincisi şīn-ü (شم). Toḳuzuncüsü sād-u (صدر). Onuncüsü zād-u (ضيف). On birinci ḫā-u (طاب). On ikincüsü ḫā-u (ظن). On üçüncüsü lām-u (له). On dördüncüsü nūn-u (نعم. Kaçan) ne zaman الحمد'nūñ evvelindeki (elif lām ki aña) 'ulūm-u 'Arabiyye'de (lām-ı ta' rīf dirler). Zīrā 'inde'l-'ulemā-'i rāciḥ olan ḳavl ḥarf-i ta' rīf yalnız lām'dır hemze değıldir. Bu ecilden aña lām-ı ta' rīf dirler buyurdu. (Bu) zıkr ve işāret olunan (on dört ḥarfden birine uğrasa) o lām-ı ta' rīf o ḥarfe (idgām) olunub idgām-ı (şemsiyye olur). والسماء والطارق gibi. (Ammā) lām-ı ta' rīf (nūn'a uğradıkda) ol vaḳt (idgām-ı şemsiyye me'al ğunne olur). Zīrā nūn-ı sākīn'de ğunne şıfatı lāzımdır. (Bākisine) ya' nī nūn'dan ğayrısına (uğradıkda idgām-ı şemsiyye bilā ğunne olur). Zīrā nūn'dan mā-' adā ḥarflerde ğunne şıfatı yokdur. (Mişālī والناس). Bu mişāl lām-ı ta' rīfīñ idgām-ı şemsiyye me'al-ğunne olduğına mişāldir. (والشمس والتين gibi). Bunlar da lām-ı ta' rīfīñ idgām-ı şemsiyye bilā-ğunne olduğına

mişâllerdir. Evvelki mişâlde lâ-m-ı ta‘ rîf idğâm-ı şemsiyye harflerinden nûn’a uğramış şonrakilerin evvelkisinde şîn’e ikincisinde tâ’ya uğrayub cümlesi idğâmı şemsiyye oldu.

BÂB-I İZHÂR-I KAMERİYYE

Çamere feraha vezninde aydınlık ve rüşen geceye dinür. Bu bâb’a izhâr-ı kameriyye dindigi lâ-m-ı ta‘ rîf zikr olunacak on dört harfdan birine uğrasa zâhir ve âşikâr okunub idğâm olunmaz. Zîrâ bunlarda idğâm ile tahfife hâcet yok. Bil ki idğâm mûriş şiklet olur. İmdi (izhâr-ı kameriyye harfleri) ki ne vâkt lâ-m-ı ta‘ rîf bunların birine uğrasa izhâr-ı kameriyye olur. (On dört harfdir ki) idğâm-ı şemsiyye harflerinden mâ-‘ adâ olan (ابغ حك وخف ع ق ی م ه) (harfleridir. Kaçan lâ-m-ı ta‘ rîf bu) zikr ve işâret olunan (on dört harfdan birine) mülâkî olup (uğrasa izhâr-ı kameriyye olur) ki lâ-m-ı ta‘ rîf idğâm olunmayub âşikâr okunur. (Misâl العصر والفجر والقمر gibi). Bu mişâllerde lâ-m-ı ta‘ rîf izhâr-ı kameriyye harflerinden evvelki mişâlde ‘ayn’a ikinci mişâlde fâ’ya üçüncü mişâlde kâf’a uğrayub izhâr-ı kameriyye oldu.

[27]

BÂB-I KALKÂLE

Bu daği zât-ı hurûfa lâzım olan şıfat-ı lâzimedendir. Kalkâle deyü luğatda debretmege ve muhtarıb itmege dirler. Ammâ ıstılâhda cehr şıfatıyla şiddet şıfatının ictimâ‘ ma dirler. Zîrâ kalkâle harflerinden cehr ile şiddet şıfatı cem‘ olup ikisi bir şıfat-ı lâzime olmuşdur. Şiddet ve cehr şıfat-ı kaviyyedendir. Haqları virilmekde iki şavta muhtâclardır ki şiddet şavtın akmısına mâni‘ cehr daği nefesin akmısına mâni‘ dir. Vaktâki kalkâle harflerinden bu şıfat-ı mezkûralar cem‘ olduysa sükûn ‘inde kalkâleyi beyân ve izhâra muhtâc olundu. Zîrâ kalkâle sükûna mahşûşdur. Ve kalkâle ba‘ zı ‘ ulemâ katında şavtı mahrecde tahrikdir. Ve ba‘ zılar katında mahreci tahrikdir. Ve ba‘ zılar didi ki mahreci şavtla kal‘ -u ‘ anıfden hâşıl olan şavt zâ‘id kuvve cehrîdir. İmdi (hurûf-ı kalkâle) ya‘ nî kalkâle şıfat-ı lâzimesi olan harfler (beş harfdir ki قطب جد) (harfleridir) ki bu harflerde şıfat-ı cehr ile şıfat-ı şiddet cem‘ olmuşdur.

Ammā hemzede daḥi bu ḥarflerde cem‘ olan cehr ve şiddet şifatları her ne kadar cem‘ olmuş ise de ‘ulemā-’i fenn-i edā hemzeyi ḥurūf-ı kalkaleden iḥrāc itdiler. Zīrā hemzeye i‘lāl ve taḡyīr ve taḥfīf ‘ārīz olur ve kalkalesi öksürük ve kusmak şavt-ı kerihelerine şebīh olduğundan anı ḥurūf-ı kalkaleden şaymadılar. (Kaçan bu) zikr olunan (beş harfdan biri kelimeniñ ortasında) zīrā kalkale sākin maḥşūş olmağla kelimeniñ evvelinde olsa ibtidā’ bi’z-żarūre müteḥarrik olmak iktizā ider. Harekeli ḥarf ise kalkale olmaz (veyā)ḥūd kelimeniñ (āḥirinde sākin olsa) ol zemān (kalkale olur. Mişāli يدخلون). Bu mişālde ḥarf-i kalkale vasaṭ-ı kelimeye يدخلون’niñ dāl-ı sākinidir. (احد) Bunda ḥurūf-ı kalkale āḥir-i kelimeye vāḳi‘ mevḳūfun ‘aleyh olan dāl’dır. (بالحق gibi). Bunda daḥi ḥurūf-ı kalkale āḥir-i kelimeye vāḳi‘ mevḳūfun ‘aleyh olan kāf-ı müşeddededir. (القفل لغة التحرك والاضطراب Ta‘ rīfī). Luḡatda kalkale deyü teḥarruk ve iztirāb’a dirler. (وفي الاصطلاح تقلل المخرج حتى يسمع له نبرة قوية) Ammā iştilāhda kalkale deyü maḥreciñ teḥarrük ve iztirābıdır ki hatta andan encaḳrak şavtı gibi ḳavī işidilüb istimā‘ oluna.

BĀB-I ḤŪKMŪ’R-RĀ

Bu bāb ḥarf-i rā’niñ ḥükmi ve üzerine cārī olan şifāt-ı ‘ārızaları beyān ider. İmdi rā’niñ maḥreci diliñ ḡāyet uci ile bir miḳdār diliñ arḳasıyla ḳarşısı

[28]

üst ön dişleriñ üstcegizi olan ṭamaḳdır. Nitekim tekrāren mürūr eyledi. Ve şifāt-ı maḥşūşası tekrīr şifatıdır. Bundan mā-‘adā cehr ve beyniyye ve infitāḥ şifatları daḥi vardır. (Kaçan) ḥarf-i (rā meftūḥ) ya‘ nī üstün (veyā maẓmūm) ya‘ nī ötre (olsa ḳalın okunur. Mişāli الرحمن الرحيم). Bu iki mişāl rā’lar meftūḥ olmağla ḳalın okundığına mişāldir. (والروح نصر الله gibi). Bu iki mişāl daḥi rā’lar maẓmūm olup ḳalın okundığına mişāldir. (Ve eger) ḥarf-i rā (meksūr olsa) bi’l-ittifāḳ (ince okunur). Gerekse rā’niñ kesresi lāzime olsun. رزق gibi. Ve gerekse ‘ārīza olsun. وذر الذين gibi. Ve gerekse rā’niñ mā-ba‘dinde ḥarf-i isti‘lā olmasun. Mişāl-i sābıḳlar gibi. Ve gerekse olsun. الرقاب gibi. Kezā fi Cühdi’l-muḳill. (Mişāli بالير gibi. Ve daḥi) ḥarf-i (rā sākin olup) ammā sükūni

vaḳf içün olmayub süḳün-ı lâzım olsa (ve mā-ḳabli meftūh) ya‘nī rā-’i sākineniñ üst taraḳı meftūh (veyā maẓmūm olsa) ol rā-’i sākine bi’l-ittifāḳ (ḳalın okunur. Miṣāli وانحر). Bu miṣāl rā-’i sākineniñ mā-ḳabli meftūh ve süḳūni lâzım olmağla rā’nıñ ḳalın okundığına miṣāldır. (gibi من شكر باليد). Bu iki miṣāl bu ta‘rīfıñ miṣāli degildir. Sehv ile irāde olunmuşdur. Zīrā شكر kelimesiniñ rā’sı meftūhdur. Sākin degildir. نذر’da daḫi rā meksūrdur. Sākin degildir. Ve süḳūnları ‘ārızdır. Vaḳf sebebiyle ‘ārız olmuşdur ki vaḳfla ‘ārız olan süḳūn burada mu‘teber degildir. Evveli olan وأمر والعرش gibi dinmeli idi. Nitekim sā’ir kütüb-ü mu‘teberlerde böyledir. (Ve eger) ḫarf-i (rā sākin olup mā-ḳabli meksūr olsa) ol zemān (ince okunur). Ammā bu üç şartla ki evvelki şart rā’nıñ mā-ḳabliniñ kesresi lâzım olup ‘ārız olmamağ. İkinci şart ol kesre rā’nıñ olduğu kelime de olup rā’ya muttaşıl olmağ. Üçüncü şart rā’nıñ olduğu kelime de rā’dan sonra ḫarf-i isti‘lā olmamağ. (Miṣāli واستغفره واصطبر gibi). Bu miṣāllerde cümle şürūṭ-u mezkūra mevcūd olmağla rā-’i sākineler ince okunurlar. Ammā eger rā-’i sākineniñ mā-ḳablindeki kesre ‘ārız olsa bi’l-ittifāḳ rā ḳalın okunur. ام ارتابوا ve ارجعوا gibi. (Ammā bu sûret-i ahîrede) ki rā sākin ve mā-ḳabli meksūr ve muttaşıl olup (rā’nıñ mā-ba‘dinde) muttaşıl olan kelime de (hurūf-ı isti‘lādan) ḫurūf-ı isti‘lā deyū ḫarf nutḳ olunduğda lisān üst ṭamağla ḳalḳan ḫarflere dirler. (Biri vāḳi‘ olsa ol zemān) ḫarf-i rā (ḳalın okunur). Eimme-’i kırā’etiñ ittifağları üzere (hurūf-ı isti‘lā yedi ḫarfdır ki خص خ ص (ضغظ قط

[29]

ض غ ط ق ظ (ḫarfleridir. Miṣāli قرطاس ve فرق ve مرصاد gibi). Bu miṣāllerde ḫarf-i rā süḳūn-ı lâzım ile sākin olup mā-ḳablindeki meksūr ḫarf ve mā-ba‘dindeki ḫarf-i istilālār rā’nıñ olduğu kelimelerde rā’ya muttaşıl olduklarıçün rā’lar bi’l-ittifāḳ ḳalın okunurlar. (Ammā hurūf-ı isti‘lā) şürūṭ-u mezkūra üzere vāḳi‘ olup (meksūr olsa ol zemān) ḫarf-i rā (ince) de okunmağ (ve ḳalın) da (okunmağ cā’iz olur. Miṣāli كل فرق gibi). Zīrā bu şûret-i mezkûrada ‘ulemā ince ve ḳalın okunmasında ihtilāf idüp ba‘zılar ince ve ba‘zılar ḳalın okudılar. (Ve daḫi rā sākin olup) rā’nıñ (mā-ḳabliniñ kesresi ‘ārız) ya‘nī şoñradan ḫādiş olup zā’il olması mümkün (olsa ol zemān) ḫarf-i rā (ḳalın

okunur. Mişâli ارجعى). Bu mişâlde ارجعى'nin hemzesi ki rā-'i sākiniñ mā-ḳablidir, hemze-i vaşldır. Mā-ḳabline bir kelime getirilüb aña vaşl olunsa ol hemzeniñ kesre ḥarekesi 'āriẓ olmağla zā'il olur. Bu ecilden ol 'āriẓ kesre ḥarekeye i'tibār olunmayub ḳalın okunur. (gibi لمن ارتضى). Bu mişâl daḥi mişâl-i sābıḳ gibidir ki ارتضى'nin hemzesi hemze-'i vaşl olmağla kesre ḥarekesi olup ol kesreye i'tibār olunmayub rā ḳalın okunur. Zīrā ol kesre 'āriẓ oldığı sebebden mā-ḳablindeki لمن'in nūn'una muttaşıl olmağla sāḳıṭ ve nūn-ı sākin başkaca kesre ḥareke ile ḥarekelendi. (Ve daḥi rā) sūkūn-ı 'āriẓ ile (sākin olup) rā'nın (mā-ḳabli daḥi sākin olsa ol) rā'nın mā-ḳablindeki ḥarf-i (sākinine i'tibār olunmaz). Bil ki ol rā'nın mā-ḳablindeki sākin olan ḥarf-iñ (mā-ḳabline i'tibār olunur. Eger) ol sākin olan ḥarf-iñ (mā-ḳabli meftūh veyā maẓmūm olsa) ol rā-'i sākinine ol fethaya ya zammeye i'tibār ile (ḳalın okunur). Mā-ḳablindeki ḥarf-i sākinine i'tibār olunmaz. (Mişâli بالصبر من كل امر في الصدور gibi). İmdi bu ḳā'ide ḥālet-i vaḳfa maḥşûşdur ki lisân-ı 'Arab'da ictimā-'i sākineyn vaḳfdan mā-'adā evveli ḥarf-i medd şānī müdgāmen fih olmayan yerde cem' olmaz. Pes. Bu mişâllerde rā'ların üzerlerine vaḳf olunub sūkūn-ı 'āriẓ ile rā'lar sākin ḳılındılar. Mā-ḳabllerindeki ḥarfler sūkūn-ı lâzım sākin iseler de bu sākinlere i'tibār olunmayub mā-ḳablleriniñ ḥarekelerine i'tibār olunmağla rā'lar ḳalın okunur. (Ve eger) ol sūkūn-ı 'āriẓ ile sākin olan rā'nın mā-ḳablindeki sākin olan ḥarf-iñ (mā-ḳabli meksûr olsa) ol zemān ol rā-'i sākinine (ince okunur. Mişâli بصير قدير gibi). Bu mişâllerde vaḳf sebebiyle sūkūn-ı 'āriẓ ile sākin olan rā'ların mā-ḳabllerindeki sūkūn-ı lâzıma i'tibār olunmayub

[30]

bil ki sūkūn-ı lâzımların mā-ḳabllerindeki kesreye i'tibār olunmağla rā'lar ince okunurlar. (Ve daḥi rā) sūkūn-ı 'āriẓ ile (sākin olup) rā'nın (mā-ḳabli ḥarf-i lîn olsa) ḥarf-i lîn deyü vāv yā sākin olup mā-ḳablleri meftūh olduğda ol vāv'a ve yā'ya ḥarf-i lîn dirler. Ammā elif dā'imā ḥarf-i lîn'dir. Zīrā dā'imā sākin olup mā-ḳabli meftūh olduğıçün. Nitekim medd-i lîn baḥşinde mürûr eyledi. (Ol zemān) bu şıfat-ı mezkûra ile mevşûf olan rā-'i sākinine (ince okunur). Mā-ḳabli ḥarf-i lîn olduğıçün. (Mişâli خير سير gibi). Ve daḥi rā-'i meftūha'nın mā-ḳablindeki ḥarf-i meksûr ile rā'nın mā-beyninde

bir hā' il-i sākin bulunur ise ابراهيم اسرائيل عمران kelimelerinde olduğu gibi rā'yı kalın okumak vācibdir. Ve eger ol sākin šād veyā ṭā veyā kāf olsa اصرا قطرا kelimelerinde olduğu gibi. Yāhūd hā' il bu harflerden mā-‘adā olup harf-i rā mükerrer zikr olunsa اعراسا kelimelerinde olduğu gibi yine rā'yı kalın okumak vācibdir. Ammā hā' il bu harfleriñ ğayrı olup harf-i rā daḥi tekrār zikr olunmaz ise ve rā'nıñ mā-ba‘dinde kāf-ı meksūraniñ ğayrı harf-i istilā bulunur ise اشراق kelimelerinde olduğu gibi yine rā'yı kalın okumak vācibdir. Ve eger kāf-ı meksūraniñ ğayrı rā'nıñ mā-ba‘dinde harf-i isti‘lā bulunmazsa yāhūd rā'nıñ mā-ba‘dinde kāf-ı meksūra bulunur ise اشراق ve احراق kelimelerinde olduğu gibi rā'yı ince ve kalın okumak muḥtelefün fih'dir.

BĀB-I LAFZATU'LLĀH

Bu bāb ismi Celāl olan Allah lafzı şerīfiniñ kırā'etinde olān aḥvālī beyān ider. (Kaçan lafzatu'llāhıñ) ya‘nī Allah lafzı şerīfiniñ (mā-ḳabli meftūh veyā maẓmūm olsa) ol zemān ol lafzı şerif (kalın okunur. Mişālī هو الله). Bu mişāl ol lafzı şerifiñ mā-ḳabli meftūh olduğına mişāldir. (gibi نصر الله) Bu da ol ism-i celīliñ mā-ḳabli maẓmūm olduğına mişāldir. İmdi kalın okunmasına sebep zīrā lām'da tefḥīm şıfatı vardır ve mā-ḳablindeki zamme ile fetḥa daḥi kesreden müfehḥam olduklarıçün lām'ı kalın okumak vācibdir. (Ve eger) ol ism-i şerifiñ mā-ḳabli (meksūr olsa) ol zemān (ince okunur). Ve ince okunması vācibdir. (Mişālī بالله ve الله gibi). Zīrā meksūr olan harflere terkīk şıfatı ‘ārız olub terkīk'den tefḥīm'e füc'et-i intikāl itmede ‘usret ve külfet olmağla ‘ulemā-'i ḳurrā ince okudılar.

[31]

BĀBÜ'Z-ZAMİR

Bu bāb zamīriñ aḥvālī beyānındadır. Zamīr deyü luğatda gönle ve bir şey'i iḥfā idüp gizlemege dirler. هو ve هي ve ها ve emşālī kelimelere zamīr tesmiye itdikleri kināye olundukları zātıñ ismini ve kendini gizleyüb ğayb ve iḥfā hükmünde itdikleriçündür. İmdi burada zamīrden maḳşūd ancak zamīr-i ğā'ib-i müzekkere vaz‘ olunan هو zamīridir. (Kaçan) zikr olunan (zamīriñ mā-ḳabli) ya‘nī üst taraḫı hareke-'i selāşeniñ

biriyle (müteharrik olsa) ol zemān ol zamīr (medd olunur. Misāli انه). Bu mişalde zamīriñ mā-ḳabli müteharrik oldığıçün ol zamīre muḳadder vāv-ı vaşl-ı sākin meddi ilhāk olunub medd olundu. Bu zamīriñ mā-ḳabli fethalı harekelendigine mişaldır. Ammā zammeli harekelendigi وسع كرسية de oldığı gibi. (يه) Bu daḡi zamīrin mā-ḳabli kesreli harekelenüb ol zamīr-i muḳadder yā-’i vaşl-ı sākin meddi ilhāk olunub medd olundığına mişaldır. (وله gibi). Bu mişal-i sâbık ki انه mişali gibi zamīriñ mā-ḳabli fethalı harekelendigine tekrar mişaldır. İmdi bu zamīr-i mezkûruñ mā-ḳabli fethalı veyā zammeli harekelendikde nefis-i zamīr mazmûm okunur. انه ربه gibi. Ve eger mā-ḳabli kesreli harekelenürse zamīr daḡi meksûr okunur. به فيه gibi. Ve hiçbir vechle bu zamīr fethalı harekelenmez. Zamīr-i gâ’ib-i müennes’e müşâbih ve mültebis olması lâzım geldigiçün. (Ammā لم ينته ما نفقه ve لم ينته) kelimelerindeki zamīr şüretinde yazılan hā (medd olunmazlar). Ammā’dan aşağısı su’âl-i muḳadder’e cevâbdır ki bu kelimelerde zamīrleriñ mā-ḳabli müteharrik iken niçün medd olunmazlar dir iseñ (zîrâ) ol zamīr şüretinde yazılan hâ’lar (zamīr degildir). Bil ki (nefis-i kelimedendir). لم ينته Fi’l-i muzâri’ ceḡd-i muṭlaḳ olup aşl-ı ifti’âl bâbından لم ينته dir ki yâ’sını ḡurûf-ı cevâzımdan olan لم kelimesi isḳâṭ idüp düşürmüşdür. Ve نفقه kelimesi daḡi fi’l-i muzâri’ nefis-i mütekellim me’â’l-ğayr’dır. Aşlı ḳâf’ıñ fethiyle يفقه dan نفقه’dur. İkisinde daḡi hâ’lar aşl-ı kelimedendir zamīr degildir. (Ve eger) zamīriñ (mā-ḳabli sākin olsa) ol zamīr ol zemān (ḳaşr olunur), medd olunmaz. (Misāli عليه اليه فيه gibi). Bu mişalleriñ cümlesinde zamīrleriñ üst taraflarındaki yâ’lar sākin olmaḡla ḳaşr olunurlar. (Ammā sûre-’i Furḳān’da) ki büyük Tebārake sûresidir, (medd فيه مهانا) (medd olunur). Zîrâ ḡarf-i ḡalkıñ kesresinden sür’atle mîm-i şefeviyeniñ zammesine intikâlde ‘usret ve külfet olmaḡla fi’l-cümle sühûlet taḡşiliçün hâ’ya lafẓda yâ-’i vaşliyye-’i sâkine-’i meddiyye ilhāk olunub kesresini işbâ’ ile medd eylediler. Her ne ḳadar mā-ḳabli sākin ise de. Ma’lûm ola ki

zamîr-i müzekker-i ġā'ibîñ mā-ba' di sākin olursa gerekse ol zamîrîñ mā-ķabli müteħarrik olsun كرسية gibi ve gerekse sākin olsun فاراه الآية ve بما عاهد عليه الله تعالى gibi āmme-'i ' ulemā-i ķurrā ķatında ol zamîr medd olunmaz.

BĀBŪ'S-SEKTE

Bu bāb sekteleri ve sekteniñ keyfiyetini beyān ider. Sekte deyü luġatda sükût eylemege ve muṭrib teġannî ider iken iki naġmeniñ arasını şoluķ almaķsızîñ faşl idüp ayırmasına dirler. Ve işṭilāḥda eṣnā-'i ķırā'etde nefes almaķsızîñ şavtı ķaṭ' itmege dirler. Ammā sekteniñ imtidādı vaķfîñ imtidādı zemānından azdır. Ve sekte vaşla maḥşūş olup, vaķf faşla maḥşūşdur. İmdi (sekte Ḳur'ān-ı ' Aẓīmü's-şān'da dört yerdedir). Evvelā (biri sūre-'i Kehf'de عوجا قیما) kelimeleri meyānındadır ki عوجا'de nefes almaķsızîñ bir sehl-i vaķt sükût ile şavtı ķaṭ' idüp قیما'den bed' ider. (Ve biri) ya'nî ikincisi (sūre-i Yāsīn'de من مرقدنا هذا) kelimelerindedir ki من مرقدنا'da ta'rīf olundıġı üzere sehl-i vaķt sükût idüp هذا'dan bed' ider. (Ve biri) ya'nî üçüncüsü (sūre-i Ḳıyāme'de وقيل من راق) kelimelerinde من kelimesinde sekte idüp راق kelimesinden bed' ider. (Ve biri) ya'nî dördüncüsü (sūre-'i Muṭaffifin'de كلا بل ران) kelimelerindedir ki بل kelimesinde sekte idüp ران kelimesinden bed' ider. Bu sekteleriñ sebeblerini beyāndan şarf-ı nazār olundı. İḥtişār maṭlûb olundıġıçün. (Ta'rīf: السكتة قطع الصوت دون النفس). Ya'nî sekte nefesi ķaṭ' itmeksiziñ şavtı ķaṭ' itmekdir. Ma'lûm ola ki bu mezkûr sektelerden mā-'adā Ḳur'ān-ı Kerīm'de hā-'i sektler daḡı vardır. حسابيه ve اقتده ve لم يتسنه ve كتابيه ve ما ادراك ماهيه سلطانیه ve ماليه gibi. İmdi bu hā-'i sektleriñ vaşllarında ba' zı ķurrā ķatında vaķfe-'i yesire idüp ba' dehū vaşl itmek lāzımdır. Ve hā'yı işbāt iden ķurrālar için sekte lāzımdır. Ve ' Āşım raḥimehü'llāh cemī-'i mevāzī'de ḥālet-i vaşlında hā'yı işbāt ider. Ve ba' zılar حسابيه ve كتابيه lafızlarıñ ġayrıda işbāt itmediler. Ammā ḥālet-i vaķflarında hā-'i sekteleriñ işbātı müttefeķun ' aleyhdir. Kezā fī Cühdi'l-muķill. İmdi mü'ellif merḥûm risālesini sekte bābıyla encāma reside idüp her ne ķadar ḥatm eyledi ise de lākin vaķf ve imāle ve teshil ve laḥn bābları ' ilm-i tecvīdîñ mütemmim ve mühimminden olmaġla bu maḥallde taḥrīrleri münāsib görüldi.

BĀBŪ'L-VAḲF

Vaḳf deyü luġatda ṭurmaġa dirler. Ammā işṭilâḥda nefes alaraq şavtı қағ itmege dirler. Vaḳf daḥi ḥurūfa ‘ārız olan şıfatlardandır. Ve vaḳfda aşl olan sükût üzere olmakdır. Ḥattâ eger tâlî ḥareke-’i tāmme üzerine vaḳf eylese ḥaṭâ itmiş olur. Ve daḥi Qur’ân’da hiçbir yerde vaḳf vâcib degildir ve hiç kimse bir yerde vaḳf etmek ile ‘âşî ve kāfir olmaz. Nitekim ba‘zılar zü‘m iderler. Vaḳf dört nev‘dir. (Evvelki) nev‘ vaḳf-ı ḳabîḥ’dir ki lafzan ve ma‘nen mâ-ḳabliñ mâ-ba‘dine te‘alluḳi olan kelâm-ı ġayr-ı müfid üzerine olan vaḳfdır. Meger ki izṭırârî ola, ol vaḳt bu vaḳfa vaḳf-ı izṭırârî tesmiye olunur. Meşelâ muzâf üzerine ve fi‘l üzerine ve mübtedâ üzerine vaḳf ve fâ‘il ile mef‘ûl beyninde ve ḳavl ile meḳûl beyninde olan vaḳf gibi. (İkinci) nev‘ vaḳf-ı ḥasen’dir ki mâ-ba‘dine ma‘nen te‘alluḳsuz temâm olup ammâ lafzan mâ-ba‘dine müte‘allik ola. Mevşûf ile şıfat ve bedel ile mübdelün minh beyninde olan vaḳf gibi. Lâkin mâ-ḳabli üzerine sükût müsteḥsen olmak şartıyla. Meşelâ بِسْمِ اللَّهِ deyüp veyâ الْحَمْدُ deyüp vaḳf itmek gibi. İmdi böyle olan vaḳfda ve vaḳf-ı izṭırârî’de mâ-ba‘dlerinden başlanmaz. Bil ki mâ-ḳabllerinden bed’ olunur. Meger ki vaḳf itdigi maḥall âyet başı ola, ol vaḳt mâ-ba‘dinden bed’ olunur. Ḳırâ’et-i mesnûne’ye muvâfaḳat içün. (Üçinci) nev‘ vaḳf-ı kāfi’dir ki kelâm ma‘nâ cihetiyle temâm olup ammâ mâ-ba‘dine faḳaṭ cihet-i âḥar ile ma‘nen te‘alluḳi ola. عَلَى هَدًى مِنْ رَبِّهِمْ، وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ، وَمَا رَزَقْنَاهُمْ يَنْفَقُونَ، وما انزل من قبلك، على هدى من ربه، وما رزقناهم ينفقون، üzerlerine vaḳf gibi. (Dördinci) nev‘ vaḳf-ı tām’dır ki ma‘nâ tam olup mâ-ba‘dine ne lafzan ve ne ma‘nen müte‘allik ola. نَسْتَعِينُ، مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ، üzerlerine olan vaḳf gibi. Bu âḥirki iki nev‘ vaḳflarda mâ-ba‘dlerinden bed’ olunur.

BĀBŪ'L-İMĀLE

İmâle daḥi ḥurūf’a ‘ārız olan şıfatlardandır. Luġatda hemzeniñ kesriyle imâle meyl itdirüb egmege dirler. Ammâ işṭilâḥda elifi telaffuzda yâ gibi ḳılub ve elifiñ mâ-ḳablindeki fethayı kesre gibi ḳılmaḳdır. Nitekim sûre-i Hüd’da بِسْمِ اللَّهِ مجريها’da oldığı gibi. Ammâ bunda rā’yı ince okumak lâzımdır.

BĀBŪ'T-TESHĪL

Teshīl luġatda qolaylatmaġa dirler. Ammā iştīlāḥda iki hemze birbirini mütē'ākib oldukda

[33]

hemze-'i şāniye'yi hemze beyniyle ḥarekesi cinsi olan elif beyninde hā šā'ibesi olmayarak oqumaġa dirler. Nitekim sūre-i Fuṣṣilet'de اعجمى kavlı-i şerīfinde oldıġı gibi. Ba'zılar bunda hemze-'i müseḥhele'yi hā'ya qalb idüp teshīl itdim zannıyla عجمى oquyub ḥaṭā iderler.

EL-ḤĀTİMETŪ Fİ'L-LAḤN

Laḥn tāliye bilüb iḥtirāz itmesi ehemmi olan 'ilmdendir. İmdi laḥn luġatda ezgili şavt ma'nāsına ve kırā'et'de ḥaṭā itmek ma'nāsına olup ol ḥaṭā gerek i'rāb'da ve gerek sa'ir şıfātda olsun. İmdi evvelki ma'nāya göredir. Şu laḥn me'mūrun bih ki ḥadīs-i nebevīde (اقرأوا القرآن بلحون العرب واصواتها واياكم ولحن اهل الفسق واهل الكتابين) vārid olmuştur. Ya'nī sizler Qur'ān-ı Kerīm'i 'Arab'ın lūḥūnı ya'nī maqāmı ve ezgisiyle oquyunuz ve ehl-i fışkıñ ve ehl-i kitābın ki yehūd ve neşārā'dır anların lūḥūn ve ezgilerinden ḥazır idin demekdir. İmdi me'mūrun bih olan lūḥūn-u 'Arab'dan murād tekellüfsüz Ḥaqq celle ve 'alā'nın i'tā itdiği şavt ve selīka ile ve mehmāemken ol şavtı taḥsīn ve tezyīn ile tilāvet itmekdir ki 'Arab'ın ḥālleri böyledir. Ve menhiyyūn 'anḥ olan lūḥūn ehl-i fışk ve ehl-i kitāb ki uşūl-ü mevsika'ya taṭbīk için lūḥūn-u 'Arab'ın ġayrı dürlü dürlü naġamāt ve elhānla tekellüfāt-ı bār'da ḥaṭāyāt-ı müneffereden 'ibāretdir ki nicelerde müşāhid ve şer'an mekrūḥ ve menhīdir. Ammā laḥnıñ kırā'et'de ḥaṭā olan ma'nāsına göre ki ḥurūfda veyā ḥarekede veyā sā'ir şıfāt'da ḥaṭādır. Bu daḥi iki gūnādır. Biri laḥn-ı celī'dir. Laḥn-ı celī şol ḥaṭā ve ḥaleldir ki vuḳū'unda ma'nā mütēġayyer olup 'örf-ü 'Arab'a muḥālif olur. Ve biri daḥi laḥn-ı ḥafī'dir. Laḥn-ı ḥafī şol ḥaleldir ki vuḳū'unda ma'nā mütēġayyer olmayub ancak 'örf-ü 'Arab'a muḥālif olur. Tālī'ye ikisi de cā'iz degildir. Ammā laḥn-ı celī memnū'ıyyetde eşedd'dir. İmdi laḥn-ı celī ya ḥurūfda olur. Meşelā zāt-ı ḥarfī veyā şıfāt-ı lāzimesini tebdīl itmek veyāḥūd ḥarf

ziyāde veyā nokşan itmek ve medd-i ṭabī‘ ileri terk itmek gibi. Veyāḥūd harekede olur. Meşelā bir harekeyi hareke-‘i āḥara veyā sükūna tebdīl gibi. Veyā sükūnda olur. Sākin olan ḥarf-i harekelemek gibi. Ammā laḥn-ı ḥafī şifāt-ı ‘ārızalarda olan ḥaṭālardır ki meşelā ihfā‘yı ve ḳalb‘i ve idgām‘ı ve terkīk‘i ve emşālini icrā itmeyüb terk itmek gibi. İmdi gerek laḥn-ı celī ve gerek laḥn-ı ḥafī ekşer evḳātda ḥurūfa lāzım olan şifāt-ı lāzımelerde ve şifāt-ı ‘ārızalarda vuḳū‘ bulub anlara ṭarī olduğından ve tertīb üzere ḥarfleriñ tefhīmi āsān olmağla anlara ‘arız olan ḥaṭā ve ḥalel ‘ulemāniñ

[34]

beyāni üzere taḥrīr olundu. Ve billāhi‘t-tevfīk. İmdi tālī eşnā-‘i tilāvetde mübteşir olup ḥarfleriñ meḥāric ve şifātlarını gözede. Zīrā tāliye ekşer ḥaṭā ve zeel ḥarfleri tilāveti eşnāsında ṭarī olur. Pes. (İ) Hemzeleri sür‘at ile kırā‘etinde ḥazf itmek ya şiddetini giderüb teshīl itmek veyā ḥarf-i müfehḥamıñ mā-ḳablinde tefhīm itmek veyāḥūd elifāt-ı mürakḳıkalı¹¹⁷² veyā mā-ḳabllerini tefhīm itmek ya terkīkleri imāle-‘i şuğrā ḥaddine varınca mübālağa itmek ya müfehḥamıñ mücāviri olan ḥurūf-ı münḥafeza‘yı tefhīm itmek ya عليمā mişillü kelimelerde vaḳfī ḥālinde ziyāde medd itmek ya sebeb-i meddsiz medd itmek ya meddleri ḥaddinden tecāvüz itdirmek gibi. Bu mezkūrleriñ cümlesi laḥn’dır. (ب) Bā’niñ cehrini giderüb bā-‘i Fārisī gibi telaffuz itmek veyā bā’niñ sükūni ḥālinde ḳalkāle itmemek veyā ḳalkālede mübālağa idüp bā’yı harekelemek veyā şeddelemek ve ḥurūfunuñ ğayrıda ḳalkāle itmek gibi cümlesi laḥn’dır. (ت) Tā’niñ şiddetini gidermek ve tā’niñ sükūni ḥālinde şiddetinden mübālağa

¹¹⁷² Elif-i mürakḳıkalı ya ‘nī ince okunacak elifleri tefhīmden ya ‘nī ḳalın okumağdan ḥazır ideler. İmdi elif-i mürakḳıkalı ḥurūf-u mürakḳıkālardan sonra vāḳi‘ olan eliflerdir. Zīrā elif her ne ḳadar ḥurūf-u müsteḳilleden ise de lākin ‘adem-i istiḳlālinden nāşī ince ve ḳalın okunmağda mā-ḳabline tābi‘ dir. Pes. Elifler ḥurūf-u mürakḳıkādan sonra vāḳi‘ olursa ince okunması lā-büdd ve lāzım olub ḳalın okunmağdan şaḳınmağ lāzımdır. Elif-i mürakḳıkalıñ mā-ḳabllerini daḥī ḳalın okumağdan ḥazır lāzımdır. جاء ve تاب ve آمن ve مالك gibi. İmdi ḥarf-i müsteḳilleden sonra vāḳi‘ olan elif-i mürakḳıkalıñ ḥāl ve mertebelerini bilmek murād iden kimse بشرā kelimesindeki bā’yı ve مثلاً kelimesindeki mīm‘i ve اجلاً kelimesindeki hemze‘yi ve جسدا kelimesindeki cīm‘i telaffuz idüb ba‘deḥu bu ḥarfleriñ fetḥalarıñı terkīki ya ‘nī inceliği ḥālince işbā‘ eyledikde مالك‘de ve آمن‘de ve تاب‘de ve emşālinde olan elifler ki sā‘ir ḥurūf-u mürakḳıkālardan sonra vāḳi‘ eliflerdir. Anlarıñ terkīkiyyetleri ya ‘nī incelikleri ṭevellüd idüb tebeyyün ider ve iltibās mündefi‘ olur. فاحفظ هذا الميزان فانه ينفك

idüp müteharrik gibi okumak veyā ta'nın hemsini giderüb dāl gibi okumak lahn'dır. (ث) Sā'yı sīn gibi okumak lahn'dır. (ج) Cīm'i cehrsiz cīm-i Fārisī gibi okumak veyā şiddetini gidermek lahn'dır. (ح) Hā'yı hā gibi veyā hā gibi okumak ve سبحة mişillü hūrūf-ı halkların cem' olduğu maḥallerde idgām itmek ve نوح اهبط veyā بمزحه veyā mişillülerde hā'yı beyān itmemek lahn'dır. (خ) Hā'yı terkîk itmek ve sükūni hālinde ġayn-ı mu' cemedden hāliş kılmamak lahn'dır. (د) Dāl'ı hāl-i sükūnunda cehrini giderüb tā gibi okumak ve kalkalesini gidermek lahn'dır. (ذ) Zāl'i zā gibi veyā zā-'i mu' ceme gibi okumak lahn'dır. (ر) Rā'nın tekrîrini izhār eylemek bā-ḥuşuş şeddeli olduğda veyā maḥalliniñ ġayrıda tefhîm itmek veyā terkîk itmek veyā tekrîrini ihfāda mübālağa idüp hālet-i teşdidinde tā-'i mühmele gibi okumak lahn'dır. (ز) Zā'yı zāl veyā zā-'i mu' ceme gibi şafirsiz okumak lahn'dır. (س) Sīn'i şafirsiz sā gibi veyā tefhîm idüp sād gibi okumak lahn'dır. (ش) Şīn'in tefeşşisini giderüb sīn gibi okumak lahn'dır. (ص) Şād'ın şafirini ve itbākını gidermek lahn'dır. (ض) Zād'ı maḥrecinden ihrāc itmemek veyā ince okumak ve zā-'i mu' ceme ile cem' olduğda انقض ظهرك gibi beyânında ihtimām itmeyüb hāl itmek lahn'dır. (ط) Tā'yı itbākını ve tefhîmini giderüb tā gibi hemsle okumak lahn'dır. (ظ) Zā'yı şafir virüb zāy-ı müfehḥam gibi okumak lahn'dır. (ع) 'Ayn'a şiddet virüb hemze gibi akşāy-ı halk'dan çıkarmak ve elifin mā-ḳablinde vāḳi' olduğda العالمين gibi tefhîm itmek ve hā'nın mā-ḳablinde vāḳi' olduğda عهدى gibi izhārını terk itmek lahn'dır.

[35]

(غ) Ġayn'ı terkîk idüp ince okumak ve ġayn ile kâf veyā zād cem' olduğda ġayn'ı beyān itmek ve ġayn'ı izhārında mübālağa idüp ġargara itmek lahn'dır. (ف) Fā'yı vāv gibi okumak ve افواجا mişillü kelimelerde idgām itmek ve vāv'dan imtiyāz için fā'da kalkale veyā sekte itmek lahn'dır. (ق) Qāf'ı inceldüb kâf gibi okumak lahn'dır. (ك) Kāf'ın şiddetini gidermek veyā tefhîm idüp kalın okumak veyā hemsine ve şiddetine ihtimām itmeyüb kâf-ı 'Acemī gibi okumak lahn'dır. (ل) Lām'ı جعلنا ve ظللنا mişillü kelimelerde mā-ba'dine idgām itmek veyā ihfā itmek veyā beyânında kalkale ile mübālağa itmek ve ḥarf-i müfehḥamın mā-ḳablinde veyā mā-ba'dinde vāḳi' olduğda

terkîkine ihtimâm itmemek lahn'dır. (م) Mîm-i sâkine fâ'ya veyâ vâv'a uğradıkda ihfâ itmek veyâ idgām itmek veyâ izhârında mübâlağa için harekelemek ve harf-i müfehhamîn mā-ḳablinde vâki' olduğda tefhîm itmek lahn'dır. (ن) Nûn-ı sâkine vâv'a veyâ yâ'ya uğradıkda şiddetini virme-yüb ya ihfâ veyâ izhâr idüp *من وال ومن يعمل* mişillü kelimelerde idgām itmemek ve maḳām-ı ihfâ'da izhâr ve vaḳfı hâlinde ihfâ itmek ve nûn müteharrik olduğda tefhîm itmek lahn'dır. (و) Vâv'ı *يعلمون* mişillü'de tefhîm itmek ve mā-ḳablini daḥi tefhîm itmek lahn'dır. Zîrâ vâv'ın her hâlde terkîki lâzımdır. (هـ) Hâ-'i te'nîsi *رحمه* mişillü kelimelerin hâlet-i vaḳfında tahrik itmek veyâ vaḳfında mā-ba' dine hemze ziyâde itmek ve yine hîn-i vaḳfında hâ'yı beyân itmemek veyâ hâ-'i mühmele gibi okumaḳ lahn'dır. (ی) Yâ'yı müteharrik olduğda lütfî ihrâcına i' tinâyı terk itmek yâ harf-i medd olduğda temekkününi güzel itmemek bā-ḥuşuş mā-ba'dindeki harf müteharrik ola. *يوسوس* gibi veyâ müşedded olduğda *لو كن* ya' nî çignemekden şaḳınmamaḳ veyâ *يحيى* ve *نستحيى* gibi kelimelerde bā-ḥuşuş yâ-'i evveli müşedded olursa *ولّى الله* ve *حييتم* gibi kelimelerde yâ mükerrer vâki' olduğda yâ'yı izhâr ve beyân itmemek lahn'dır. (E't-teşdîd) Her harf-i müşeddediñ teşdîdini itmâm itmemek bā-ḥuşuş ki harf-i müşedded üzerine vaḳf olundukda o harf-i müşeddedi izhâr için harekelemek lahn'dır. (E's-sükûn) *علم* mişillülerin vaḳfında ve *مغضوب* ve *انعم* mişillülerde sükûni itmâm itmeyüb hareke ile mezc eylemek ve sâkin harf üzerine sükûni izhâr için sekte eylemek lahn'dır. (El-hareke) Harekeyi itmâm itmemek veyâ maḥalliniñ gayrıda ihtilâs itmek, ihtilâs deyü harekeyi teb'îz itmege ya' nî nokşan ve yarım okumağa dirler ve bā-ḥuşuş *حك* ve *ابل* gibi iki zamme veyâ iki kesre te'âḳub itdikde harekeyi ḥaklarından nokşan okumaḳ ve meksûri mazmûma ve mazmûmi meksûra cem' oldukları

[36]

maḥalde işbâ' itdirmek ve mā-ba'di yâ-'i sâkine olan yerde *يديه* mişillülerde fethayı kesreye imâle itmek veyâ imâleden ḳorḳub fethayı ḳalın okumaḳ veyâ fethayı işbâ' idüp *يوم* *سميا* ve *خير* mişillü kelimelerin vaḳfında elif tevellüd itdirmek lahn'dır. (El-vaḳf) Sükûn ile ḳaṭ' -ı şavt itmezden vaḳfıñ ḥükmünü virmek ve tâ-'i te'nîsi hâ'ya ḳalb

itmezden veyā tenvīni elif'e ƙalb itmezden vaƙfīñ ħūkmūni virmek ve medd-i
'ārizlarda revmsiz ve işmāmsız vaƙfīñ ħūkmūni virmek laħn'dır.

الحمد لله بنعمته تتم الصالحات وبتوفيقه يتسارع الى الخيرات. وقد وقع الفراغ من تحرير هذا الوجيز من يد العبد
الفقير الى الطاف ربه القدير السيد حسين حمدي. شائل نعال السادة النقشبندی. فى سنة ثلاث وستين و مائتين
والف. فى آخر ربيع الاول راجيا من عواطف ربه الكريم ان يجعل هذه الكراسة عوناً لاطفال المسلمين وذكر
احسنا بين الموحدين. والمرجو من الاخوان ان يصلحوا الخلل ويعفوا عن الزلل. ويدعوا الى ولوالدى بالدعاء
الخير فان من سأل ما اضطر اليه ليس عليه من سبيل ولا شين. ودعا الاخوان اشد ما يحتاج اليه الانسان. وعلى
الله التكلان فى كل حال وشان. وصلى الله على النبى الكريم سيدنا محمد بالمؤمنين رؤف رحيم. والحمد لله رب
العالمين.

5. SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm eğitiminin önem arz ettiği İslam beldelerinde Kur'ân'ın doğru ve güzel okunmasını sağlamaya yönelik çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu hedefe yönelik kaleme alınan eserlerin başında tecvid ve kıraat kitapları yer almıştır. İslam'ın en temel ve en mühim kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'in hatasız bir şekilde nasıl okunacağı mevzusu ulemanın öncelikli konuları arasında bulunduğundan, bu sahada son derece önemli ve kıymetli emekler ortaya konulmuştur.

Osmanlı döneminde alimler tarafından ortaya konan gerek matbu gerek yazma tecvid eserlerinin birçoğunun içeriğinin Karabaş Tecvidi'nin farklı versiyonları olduğu görülmektedir. Çalışmaya konu olan Mehmed Es'ad Efendi'nin "*el-Virdü'l-müfîd fi Şerhi't-Tecvîd*" isimli eseri ise *Karabaş Tecvîdi*'nin şerhi mahiyetindedir.

Mehmed Es'ad Efendi, Osmanlı'nın son dönemlerinde yetişmiş, üst düzey makamlarda görevlerde bulunmuş ve birçok alanlarda kıymetli eserler kaleme almış önemli bir zattır. Es'ad Efendi, Kur'ân-ı Kerîm'in tecvid üzere okunmasına önem atfetmiş ve bu alanda da ortaya bir eser koymuştur. O, tecvid alanında yeni eser kaleme almaktan ziyade *Karabaş Tecvîdi*'ne şerh yapma yoluna başvurmuştur. Müellifin eserleri içerisinde yer alan "*el-Virdü'l-müfîd fi Şerhi't-Tecvîd*" isimli *Karabaş Tecvîdi*'nin şerhi mahiyetindeki eseri, bünyesinde barındırdığı mevzular açısından, tecvîd ilminde önemli bir eserdir. Zira görüldüğü üzere birçok tecvîd kuralının tanıtımı ve anlatımı açısından eser orijinal bir yapıya sahiptir. Müellif, zikredilen eserini her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya yeni başlayan kimseler ve öğrencilere kolaylık olması için kaleme aldığını ifade etse de bugünün şartları göz önünde bulundurulduğunda; mezkûr risâlenin, içerdiği konular itibarıyla de oldukça kapsamlı olduğu dikkat çekmektedir.

Es'ad Efendi, Kur'ân elfâzının kıraat ve tecvîdine dair şerhi olan "*el-Virdü'l-müfîd fi Şerhi't-Tecvîd*" adlı eserini Osmanlıca Türkçesi ile kaleme almıştır. Müellif, eserini her ne kadar sade ve idrak edilebilir bir dille kaleme almış olsa da bazı bölümler geçmişte kullanılan birtakım lafızların bugünün toplumunda yaygın kullanılmaması sebebiyle lügate ihtiyaç duyulabilmektedir.

Müellif, eserin girişinde Allah'a hamd, peygamberine ve onun ailesi ile ashabına salât ve selâm getirdikten sonra eserinin yazılış amacını zikretmektedir. Müellifin eserinde

sırasıyla; tecvidin tarifi, harflerin sıfatları ve mahreçleri, medd-i tabiî, medd-i muttasıl, med-i munfasıl, kıraat imamları, medd-i lâzım, medd-i ‘ârız, medd-i lîn, tenvîn ve nûn-u sâkin, ihfâ, izhâr, iklâb, idğâm-ı me‘al ğunne, idğâm-ı bilâ ğunne, idğâm-ı misleyn, sâkin mîm harfinin halleri, idğâm-ı mütecâniseyn ve mütekâribeyn, idğâm-ı şemsiyye ve kameriyye, kalkale, hükmü’r-râ, lafzatullâh, zamîr, sekte, vakf, imâle, teshîl, lahn ve harflerin telaffuzunda yapılan hatalar konularını ele almıştır. Müellif, eserdeki konuları ele alırken bazı konu sonlarında; telifinin dolaylı yoldan Birgivî’nin *ed-Dürri’l-Yetîm* isimli eserinin açıklaması olması hasebiyle كَذَا فِي شَرْحِ دُرِّ الْيَتِيمِ yani “konu *Dürri’l-Yetîm*’de de böyledir” şeklinde atıflarda bulunmuştur.

Bu kıymetli eserin konuları dikkate alındığında müellifin *Karabaş Tecvîdi*’ndeki bölümleri parantez içerisinde aldığı, parantez dışında kalan kısımlarda ise Karabâşî Velî’nin sözlerine açıklamalar getirdiği görülmektedir. Konulara bakıldığında müellifin eserini genel tecvîd sistematiğine göre ele aldığı görülmektedir. Zira müellif, konulara, tecvîdin tarifiyle başlayarak harflerin telaffuzunda yapılan hatalar bölümüyle nihayete erdirmektedir. Ayrıca esere bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığında Es‘ad Efendi’nin konuları öz ve anlaşılır bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Es‘ad Efendi’nin eseri, istifade ettiği kaynaklar açısından da değerlendirilecek olursa; denilebilir ki risâlede tecvîd ilminin fikhî boyutu bağlamında âyet ve hadislerin; örnekler hususunda da Kur’ân-ı Kerîm’den lafızların kullanıldığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Rıfat. *Devhatü'n-nükabâ*. haz. Fatih Köksal. Sivas: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1998.
- Aktepe, M. Münir. "Esad Efendi". *İslam Ansiklopedisi*. 4/363. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940/1988.
- Altıkulaç, Tayyar. "İdris b. Abdülkerîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/484. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ateş, Ahmed. "Deylemler". *İslam Ansiklopedisi*. 3/567-563. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940/1988.
- Ayar, Talip. *Sahhâflar Şeyhi-Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "Üss-i Zafer" Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Aydoğan, Fatih. *Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Bağdâdî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. 1 Cilt. thk. Hasan Hindâvî. by., ts.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Bayır, Mahmut Hakkı. *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. çev. M. Ali Yekta Saraç. Ankara: Tüba yayınları, 2016.
- Celvetî, Şeyh Ya'kûb b. Şeyh Mustafa. *Vesiletü'l-'uzmâ ilâ Hazreti'l-Müctebâ*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Blm., 285.
- Cemâleddin Efendi. *Âyîne-i Zurefâ*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314.
- Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavlü'l-müfîd*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2014.
- Çetin, Abdurrahman. "Lahn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/55-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

- Çollak, Fatih. *Hafs Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihleriyle Âsım Kırâatı*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006.
- Çöğenli, Mehmet Sadi. *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi*. İstanbul: Asitâne Kitabevi, ts.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmi'ul-beyân fî'l-kırâati's-seb'î'l-meşhûrat*. thk. el-Hâfız el-Mukrî Muhammed Sarûk el-Cezâirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: 2000.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teysîr fî'l-kırâati's-seb'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Debreli Hoca Abdülkerîm. *Mîzânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*. Tecvîd Risâleleri içinde. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Türk Şairleri*. 3 Cilt. İstanbul: Rıza Koşkun Basımevi, 1944.
- Erünsal, İsmail E. "Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphanecilik Geleneği". *Yeni Türkiye Dergisi* 6/34 (Temmuz-Ağustos 2000), 68.
- Es'ad Efendi. *Divân-ı Es'ad*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Blm., 3852, 98a.
- Es'ad Efendi. *Mektebü'l-edeb*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., 201.
- Es'ad Efendi. *Münşeât*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Böl., 3847, 17b-18a.
- Es'ad Efendi. *Tarih-i Es'ad*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, 6004, 78a.
- Es'ad Efendi. *Üss-i Zafer*. İstanbul: Matbaa-i Süleyman Efendi, 1876.
- Es'ad Efendi. *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Osav Yayınları, 2000.
- Fatîn. *Tezkire*. İstanbul: 1271.
- Fedâlî, Seyfüddîn b. Ataillâh el Mısırî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Azze binti Hâşim Mu'aynî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Güneş, Kadir. *el-Mu'cemü'l-'Arabî*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2014.

- Hârisî, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Hârûn b. Abdîrrâzık. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1402/1982.
- Herevî, Ali el Kârî Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî. *el-Minehu'l-fikriyye fi Şerhi'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Üsâme Atayâ, Dîmeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşr fi'l-kirââtî'l-'aşr*. 1-2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kirââtî'l-eimmeti'l-'aşera*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 1 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Joseph von Hammer-Purgstall. 4 Cilt. *Geschte der Osmanischen Dichtkunst*. Pesth: 1828.
- Karabaşî, Abdurrahman. *Karabaş Tecvîdi*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân Tilâvetinin Esasları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Karakılıç, Celaleddin. *Tecvid İlmi (Kur'ân-ı Kerim Okuma Kâideleri)*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2018.
- Karatepe, Tuba Çavdar. "Esad Efendi Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/347. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed. *er-Ri'âye*. thk. Ahmed Hasan Ferhat, Umman: Dâr-u Umman, 1417/1996.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *Sünen-i İbn-i Mâce*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısrî. Kâhire: Dâr-u İhyâu'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1952.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Hail Altıntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

- Kütükoğlu, Bekir. “Vekâyinüvis”. *İslam Ansiklopedisi*. 12/2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940/1988.
- Kütükoğlu, Mübahat. “Lâyiha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/116-117. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Lütfi, Ahmed. *Tarih-i Lütfi*. 1 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1290.
- Lütfi, Ahmed. *Vak‘anıvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- M. Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi. *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*. haz. Mustafa Ergün v.dğr., Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*. Tecvîd Risâleleri içinde. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- Me’mûrîn-i ‘İlmiyye Defteri*. Ankara: Millet Ktp., Ali Emiri Müteferrik, 57.
- Me’mûrîn-i ‘İlmiyye Defteri*. Ankara: Millet Ktp., Ali Emîrî Müteferrik, 72.
- Mer‘aşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Cühdü’l-mukîll*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Umman: Dâr-u ‘Ammâr, 1429/2008.
- Muhammed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân fî izâhi Zübdeti’l-‘irfân*. İstanbul: Mektebetü’l-Hanîfiyye, ts.
- Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît-Kâmûsü’l-Muhît Tercümesi*. çev. Mustafa Koç. 1 Cilt. İstanbul: Pasifik Ofset Yayınları, 2013.
- Oğraş, Rıza. *Es’ad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûz’u*. Burdur: Emirdağ Ofset Yayınevi, 2001.
- Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Özege, M. Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*. 10-11 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1978.
- Öztürk, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından*. Ankara: Vakıflar, 1983.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1993.
- Pakdil, Ramazan. *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Pâluvî, ‘Abdülfettâh. *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts.

- Sakaoğlu, Necdet. “Halet Efendi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3/498. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. 1 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308-1311.
- Şa‘bân Efendi. *Tecvîd-i Şa‘bân Efendi*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- Şâfiî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şeref, Abdurrahman. *Tarih-i Lütî*. 8 Cilt. İstanbul: Sabah Matbaası, 1328.
- Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidüddünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu‘cemü’l-esved*. thk. Mahmûd Tahrân. 8 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Me‘ârif, 1985.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1976.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Şerh-u Cezerî*. Tecvîd Risâleleri içinde. İstanbul: Âsithâne Kitabevi, ts.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Tevfik, Mehmed. *Kâfile-i Şuarâ*. İstanbul, 1290.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları*. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943.
- Ünlü, Demirhan. *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvîdi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Menâru’l-hüdâ fî beyâni’l-vakfi ve’l-ibtidâ*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2002.
- Vecîh, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdi’l-Mü’mîn. *el-Kenz fî’l-kırâati’l-‘aşr*. thk. Hâlid el-Meşhedânî. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 2004.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ahvâzî, Hasan b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/194. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yılmaz, Ziya. “Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/342-345. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Ziya. *Vak‘a-nüvis Es‘ad Efendi (Sahhaflar şeyhi-zâde Seyyid Mehmed) Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1984.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2008 yılında Sultanbeyli İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2011 yılında hâfızlık eğitimini tamamladı ve aynı sene Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam-Hatip olarak göreve başladı. 2013-2014 yılları arasında İstanbul Müftülüğü'nün düzenlemiş olduğu Tashîh-i Huruf kursunu başarıyla tamamladı. 2016 yılında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. 2019 yılında başladığı Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi 'Aşere-Takrîb kursunu 2022 yılında tamamladı. Hâlen Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Uzman İmam-Hatip olarak görevine devam etmektedir.

